

ETO: 32+008+81+82

LÉTÜNK

TÁRSADALOM•TUDOMÁNY•KULTÚRA

XL. évfolyam, 2010. 3. szám

FORUM KÖNYVKIADÓ, ÚJVIDÉK

KIADJA A FORUM KÖNYVKIADÓ INTÉZET

Angol tartalommutató és rezümék:

McConnell-Duff Márta

Szerb tartalommutató:

Andrić Edit

Orosz tartalommutató:

Draginja Ramadanski

Orosz összefoglaló:

Twerefouné Csajbók Ildikó

Az egyházak elleni politikai, ideológiai harc Magyarországon 1951/1952-ben, valamint a Moszkvai és pétervári szalonok a 19. század első harmadában az interkulturális kapcsolatok tükrében című tanulmányok angol összefoglalóit a szerzők írták.

Az idegen nyelvű szövegek gondozását Twerefouné Csajbók Ildikó és Draginja Ramadanski végezte.

ETO-besorolás:

Csáky S. Piroska

A folyóiratban megjelent tanulmányokat a szerkesztőbizottság tagjai, illetve felkért szakemberek lektorálták.

All the contributions in the quarterly journal *Létünk* are blindly refereed by at least two professional referees from the relevant field.

TARTALOM

	■ ■ <i>Elmélet – történet – kísérlet</i>	
A. Sajti Enikő	Egyházi források a partizán megtorlásokról	11
Binder Richard	Az egyházak elleni politikai, ideológiai harc Magyarországon 1951/1952-ben	27
	■ ■ <i>Emlékezet: Szalonok világa</i>	
Natal'ja Alekszandrovna Bondarenko	Moszkvai és szentpétervári szalonok a 19. század első harmadában az interkulturális kapcsolatok tükrében (Janovics Mária és Draginja Ramadanski fordítása)	38
Natalya Aleksandrovna Bondarenko	The Importance of Salons in Moscow and St. Petersburg in the First Third of the 19 th Century for the Development of Intercultural Links	43
Ninkov Kovacev Olga	A Nemzeti Szalon első szabadkai tárlata és Csáth	49
	■ ■ <i>Perspektíva</i>	
Besenyi Sándor	Változó konstelláció, új kihívások és együttműködési lehetőségek a kulturális életben	70
	■ ■ <i>Örökség</i>	
Bordás Attila	Sörházak, sörfőzdék	83
Csorba Béla	Szent Rozália – miért? (Egy pestisszent helyi kultuszának gyökerei)	98
	■ ■ <i>Műhely</i>	
Kovács Rácz Eleonóra	A magyar és a szerb nyelv, helyzete alkalmazása a vajdasági magyarság körében (Részlet a vajdasági magyarság körében végzett nyelvi attitűdvizsgálatból)	104
Bene Annamária	A tárgyas alapigéjű határozói igenevek és Burzio általánosítása	119
	■ ■ <i>Szemle</i>	
Gruber Enikő	A határon túli magyarokkal kapcsolatos legfontosabb kérdésekről (<i>Határon túli magyarság a 21. században</i>)	129

Törteli Telek Márta	„...Az ő nyelvhasználatuk sem rút,... csupán valami más” (<i>Tanulmányok a kétnyelvűségről IV.</i>)135
Barcsi Tamás	A reményhordozó (Cs. Gyimesi Éva: <i>Szem a láncban</i>)141
Roginer Oszkár	Egy kontextualizált születésnapra (<i>Idő[m]értékek, kontextusok</i>)147
Móra Regina	„Egy hajbókoló tükör” (<i>Humor, irónia, paródia</i>)150
Petrik Emese	Az emberi élet sorsfordulóinak kutatója (<i>A hagyomány burkai</i>)154
	*
Galambos Attila	Kockázati társadalom és felelősség163
Petrik Emese	Nyelvi választásaink és nyelvi létszükségletünk határain: a szintézisteremtés felé168
	■ ■ <i>Dokumentum</i>
	Kozma József emlékei az első világháborúból (II.) (Ökrész Károly és Csorba Béla jegyzeteivel)171
	*
Silling István	Bodor Anikó halálhírére184
	E számunk szerzői187

SADRŽAJ

	■ ■ <i>Teorija – istorija – eksperiment</i>	
Enike A. Šajti	Crkveni izvori o partizanskom pogromu	11
Rihard Binder	Političko-ideološka borba protiv crkava u Mađarskoj 1951/1952. godine	27
	■ ■ <i>Sećanje: Svet salona</i>	
Natal'ja Aleksandrovna Bondarenko	Moskovski i petrogradski saloni u prvoj trećini 19. veka u svetlu interkulturalnih veza (prevod: Marija Janovič i Draginja Ramadanski)	38
Natal'ja Aleksandrovna Bondarenko	The Importance of Salons in Moscow and St. Petersburg in the First Third of the 19 th Century for the Development of Intercultural Links	43
Olga Ninkov Kovačev	Prva subotička izložba Nacionalnog salona i Geza Čat	49
	■ ■ <i>Perspektiva</i>	
Šandor Bešenji	Promenljive konstelacije, novi izazovi i mogućnosti saradnje u kulturnom životu	70
	■ ■ <i>Nasleđe</i>	
Atila Bordaš	Pivare, pivnice	83
Bela Čorba	Sveta Rozalija – zašto? (Koreni lokalnog kulta jedne svetice, zaštitnice od kuge)	98
	■ ■ <i>Radionica</i>	
Eleonora Kovač Rac	Položaj i upotreba mađarskog i srpskog jezika od strane vojvođanskih Mađara (Prikaz sociolingvističkog istraživanja vezanog za lični stav govornika prema upotrebi jezika sprovedenog među vojvođanskim Mađarima) . . .	104
Anamarija Bene	Glagolski prilozi izvedeni od tranzitivnih glagola i uopštavanje Burzioa	119
	■ ■ <i>Prikazi</i>	
Enike Gruber	O najznačajnijim pitanjima vezanim za Mađare van matice (<i>Határon túli magyarság</i> <i>a 21. században / Mađari izvan matične zemlje</i> <i>u 21. veku</i>)	129

Marta Terteli Telek	„...Az ő nyelvhasználatuk sem rút,... csupán valami más / Ni njihov jezik nije ružan... samo je drugačiji” (<i>Tanulmányok a kétnyelvűségéről IV. / Studije o dvojezičnosti IV</i>) 135
Tamaš Barči	Donosilac nade (Eva Č. Đimeši: <i>Szem a láncban / Karika u lancu</i>)..... 141
Oskar Roginer	Povodom jednog kontekstualizovanog rođendana (<i>Idő[m]értékek, kontextusok / Merila vremena, vrednosti i konteksti</i>) 147
Regina Mora	„Egy hajbókoló tükör / Laskavo ogledalo” (<i>Humor, ironia, paródia / Humor, ironija, parodija</i>) 150
Emeše Petrik	Proučavalac životnih prekretnica (<i>A hagyomány burkai / Omotači tradicije</i>) 154
	*
Atila Galamboš	Društvo rizika i odgovornost 163
Emeše Petrik	Na granici jezičkog opredeljenja i jezičke egzistencije: ka uspostavljanju sinteze 168
	■ ■ Dokument
	Sećanja Janoša Kozme na prvi svetski rat (II) (sa beleškama Karolja Ekresa i Bele Čorbe) 171
	*
Ištvan Šiling	Povodom vesti o smrti Aniko Bodor 184
	Autori ovog broja 187

CONTENTS

	■ ■ <i>Theory – History – Experiment</i>	
A. Sajti, Enikő	Ecclesiastical Sources of Partisan Retaliations . . .	11
Binder, Richard	Political and Ideological Fight against the Churches in Hungary in 1951/52	27
	■ ■ <i>In Remembrance: The World of Salons</i>	
Natalya Aleksandrovna Bondarenko	The Importance of Salons in Moscow and St. Petersburg in the First Third of the 19 th Century for the Development of Intercultural Links (translated into Hungarian by Mária Janovics and Draginja Ramadanski)	38
Natalya Aleksandrovna Bondarenko	The Importance of Salons in Moscow and St. Petersburg in the First Third of the 19 th Century for the Development of Intercultural Links	43
Ninkov Kovacsev, Olga	The First Exhibition of the Nemzeti Szalon in Szabadka and Csáth	49
	■ ■ <i>Perspectives</i>	
Besenyi, Sándor	Changing Constellation, New Challenges and Openings for Cooperation in Cultural Life	70
	■ ■ <i>Heritage</i>	
Bordás, Attila	Beerhouses, Breweries	83
Csorba, Béla	Saint Rosalia – Why ? (The roots of the local cult of a plague saint)	98
	■ ■ <i>Workshop</i>	
Kovács Rácz, Eleonóra	The Position and Use of the Hungarian and Serbian Language among the Hungarian Population in Vojvodina (Part of the study on language attitude based on research among the Hungarians in Vojvodina)	104
Bene, Annamária	Adverbial Participles of Transitive Verbs and Burzio's Generalization	119
	■ ■ <i>Review</i>	
Gruber, Enikő	On the most important issues concerning Hungarians outside Hungary [(<i>Határon túli magyarság a 21. században</i>) (Hungarians <i>Outside Hungary in the 21st Century</i>)]	129

Törteli Telek, Márta	“... Az ő nyelvhasználatuk sem rút, ... csupán valami más / Their language use is not ugly either...it’s only something different” (<i>Tanulmányok a kétnyelvűségről IV. / Studies on Bilingualism IV.</i>)135
Barcsi, Tamás	The carrier of hope [(Cs. Gyimesi Éva: <i>Szem a láncban</i>) Éva Cs. Gyimesi, <i>A Link in the Chain</i>]141
Roginer, Oszkár	To a contextualized birthday [(<i>Idő[m]értékek, kontextusok</i>) (<i>Time measure/treasure, contexts</i>)] . . .147
Móra, Regina	“Egy hajbókoló tükör / An obsequious mirror” (<i>Humor, irónia, paródia / Humour, irony and parody</i>)150
Petrik, Emese	Researcher of changes of fortune [(<i>A hagyomány burkai</i>) (<i>Shells of Tradition</i>)] . . .154
	*
Galambos, Attila	Risk Society and Responsibility163
Petrik, Emese	On the verge of our language choices and language necessities: towards achieving synthesis168
	■ ■ <i>Documents</i>
	Recollections of József Kozma from the First World War (II) (with notes from Károly Ökrész and Béla Csorba)171
	*
Silling, István	On hearing of Anikó Bodor’s death184
	Authors in this issue187

СОДЕРЖАНИЕ

	■ ■ Теория – история – эксперимент	
Энике А. Шайти	Церковные источники о партизанском погроме	11
Рихард Биндер	Политико-идеологическая борьба против церквей в Венгрии 1951/1952 года	27
	■ ■ Воспоминания: Мир салонов	
Наталья Александровна Бондаренко	Московские и петербургские салоны первой трети 19 века в свете интеркультуральных связей (перевод М. Йанович, Д. Рамаданская) ...	38
Natalya Aleksandrovna Bondarenko	The Importance of Salons in Moscow and St. Petersburg in the First Third of the 19 th Century for the Development of Intercultural Links	43
Олга Нинков Ковачев	Первая выставка Национального салона в Суботице и Чат Геза	49
	■ ■ Перспективы	
Шандор Бешени	Переменчивые обстоятельства, новые вызовы и возможности сотрудничества в культурной жизни	70
	■ ■ Наследие	
Атила Бордаш	Пивоваренные заводы и пивные	83
Бэла Чорба	Святая Розалия – почему? (Корни локального культа одной святой, защитницы от чумы	98
	■ ■ Мастерская	
Элеонора Ковач Рац	Положение и употребление венгерского и сербского языков со стороны венгров в Воеводине (Разбор социолингвистического исследования, проведенного среди венгров в Воеводине, и связанного с личной позицией говорящего в отношении употреблении языка)	104
Аннамария Бэнэ	Отглагольные наречия производные от транзитивных глаголов и обобщение Бурзио ...	119

	■ ■ <i>Обзоры</i>	
Энике Грубер	О важнейших вопросах связанных с венграми, живущими вне государственных границ (<i>Határon túli magyarság a 21. században / Венгры вне государственных границ в 21 столетии</i>) 129	
Мария Тертели Телек	“... Az ő nyelvhasználatuk sem rút, ... csupán valami más /...Их язык тоже неплох,... только иной” (<i>Tanulmányok a kétnyelvűségről IV. / Статьи о двуязычии IV</i>) 135	
Тамаш Барчи	Вестник надежды (Cs. Gyimesi Éva: <i>Szem a láncban / Эва Димеши: Звено в цепи</i>) 141	
Оскар Рогинер	По поводу одного контекстуализованного дня рождения (<i>Idő[m]értékek, kontextusok / Критерии времени, ценности и контексты</i>) 147	
Регина Мора	“Egy hajbókoló tükör / Лстительное зеркало” (<i>Humor, irónia, paródia / Юмор, ирония, пародия</i>) 150	
Эмеше Петрик	Исследователь жизненных распутий (<i>A hagyomány burkai / Оболочки традиции</i>)... 154	
	*	
Аттила Галамбош	Общество риска и ответственности 163	
Эмеше Петрик	На грани языковой установки и языковой экзистенции: к восстанавливанию синтеза 168	
	■ ■ <i>Документ</i>	
	Воспоминания Йаноша Козмы на первую мировую войну I (с комментарием Кароля Экреша и Бэлы Чорбы) 171	
	*	
Иштван Шиллинг	По поводу смерти Анико Бодор 184	
	Авторы настоящего номера 187	

A. Sajti Enikő

· SZTE, BTK, Történeti Intézet, Szeged
 · sajti@hist.u-szeged.hu

EGYHÁZI FORRÁSOK A PARTIZÁN MEGTORLÁSOKRÓL

Ecclesiastical Sources of Partisan Retaliations

A tanulmány a jugoszláv partizánok magyarok elleni megtorlását elemzi újabb, eddig ismeretlen egyházi források segítségével, amelyeket a szerző a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban végzett kutatásai során tárt fel. Ezek a források egyrészt tovább bővítik a megtorlásokkal kapcsolatos eddigi ismereteinket, másrészt bepillantást engednek a katolikus egyháznak a kormányzati tényezők és a külföldi közvélemény felé tudatosan végzett tájékoztató tevékenységébe. A szerző részletesen kitér egy, a kalocsai érsekség által készített békeelőkészítő feljegyzésre is, amely sok új adatot tartalmaz a partizán megtorlásokról, illetve bepillantást enged az érsekségnek a Bácska hovatartozására vonatkozó elképzelésébe is.

Kulcsszavak: Bácska, Kalocsai Főegyházmegye, katolikus egyház, békeelőkészítés, magyarellenes megtorlások, partizán represszió, OZNA

A magyar, illetve a délszláv történetírásban a Délvidék 1944 őszén történt jugoszláv visszafoglalásával kapcsolatban eddig alapvetően két szemlélettel találkozhattunk. A politika által évtizedekig szoros pórázon tartott jugoszláv történetírás letagadta, vagy éppen szükséges igazságtételként állította be a „*nép ellenségével és a háborús bűnösökkel*” történő leszámolást. E kifejezés korabeli tartalma abban az értelemben etnikailag semleges volt, hogy nemzeti hovatartozás nélkül bárki beletartozhatott, aki nem volt partizán, nem számított az új hatalom szimpatizánsának, vagy „*együttműködött a megszállókkal*”. A nem szláv lakossággal szemben, legerőteljesebben a németekkel, de a magyarokkal szemben is a „*nép ellensége*” fogalmába azonban nagyon is belefért a szláv és a szerb nacionalizmus is. A korabeli megfogalmazás szerint a nép ellenségének számítottak az „*aktív usztasák, a csetnikek és más ellenséges fegyveres alakulat aktív tagjai*”, továbbá mindazok, akik „*bármilyen módon segítettek és segítik az ellenséget*”. E fogalom kritériumai politikai szempontok szerint szinte bármeddig tágíthatók voltak.

Ez az évtizedekig uralkodó szemlélet azt a célt szolgálta, hogy átrajzolják, meghamisítsák az új partizán elit hatalomra kerülésének és kisebbségpolitikájának keletkezéstörténetét. Ennek az álláspontnak a kiindulópontja az volt, hogy az új rendszertől, a háború alatti megszállási rendszerekkel szemben, idegen a

bosszú és a megtorlás. A számonkérés csak a tényleges háborús bűnösök ellen irányult, a retorzió tehát igazságos volt, és „*Jugoszlávia népeit szolgálta*”. Az 1945 utáni jugoszláv állam, így a magyarokkal kapcsolatos kisebbségpolitika keletkezéstörténete tehát „*tiszta fogantatású*”.

A második jugoszláv állam széthullása után, mintegy ennek reakciójaként, az új nemzetállamokban egy ezzel radikálisan szemben álló nézőpont jelent meg: a Tito-korszak története az ország népein elkövetett permanens „*hatalmi erőszak*” története.

A kilencvenes évek eleje óta, mint ismeretes, sorra jelentek meg a vajdasági magyar sajtóban is azok az első írások, amelyek az új partizán hatalom ártatlan magyar áldozatainak, a kivégzetteknek, a táborokba hurcoltaknak, a kitelepítetteknek állítottak emléket. Ez a magyar nyelvű irodalom mára már tekintélyes mennyiségűre duzzadt. A szlovéniai és a horvátországi kutatásokat azért kell külön is megemlítenünk, mivel ezekben az országokban a feltáró munkát már két évtizede nem nehezítik kutatási korlátok. Sajnos a szerbiai és vajdasági kutatóknak egészen a legutóbbi időkig azzal a komoly problémával kellett szembenézniük, hogy a helyi, a tartományi és az országos levéltárak anyagai, amelyek a korabeli hatalmi szervek iratait őrzik, „*rendezetlen iratok*” címén nagyrészt kutatási tilalom alá estek. Ez a tiltás napjainkban oldódott fel – így remény van arra, hogy megkezdődik ezeknek az iratoknak a szisztematikus feltárása is. (A. SAJTI 2009.)

Az eddigi kutatások, szakirodalom és dokumentumkötetek alapján azonban már ma is jórészt felvázolhatók a megtorlások, köztük a magyarok elleni represzió mozzanatjai, módszerei, eszközei, hivatalos keretei és egyéb vonatkozásai.

1944/45-ben az új jugoszláv kommunista hatalmi elit tudatosan, meghatározott céllal használta a terrort, tudatosan nyúlt a társadalom megfélemlítéséhez – amit a nép nevében gyakorolt, s a megtorlást a népnek adott „*teljes szabadság*” részeként kommunikálta a társadalom felé. A nép az adott korban és helyen egy erőteljesen leszűkített fogalom volt, amely a „*mieinket*”, azaz kizárólag a partizánokat és az őket aktívan támogató rétegeket jelentette, míg a társadalom másik részéhez, mindenféle differenciálás nélkül, a nép ellenségeit és a háborús bűnösöket sorolták. E két csoportnak a lakosságon belüli aránya területenként radikálisan eltérő volt, és például azokon a területeken, amelyeket a háború alatt más államokhoz csatoltak, vagy új államalakulatokat hoztak létre, különösen szélesre nyitották a nép ellenségeinek és a háborús bűnösöknek a fogalmát. Így a „*Halál a fasizmusra, szabadságot a népnek*” ellenállásra buzdító jelszava és a hatalmi gyakorlat között éles dichotómia alakult ki.¹

¹ Kosta Nikolić: „Kučne jedinke se odstranjuju” Rana faza radanja komunizma u Srbiji 1944–1945. Istorija 20. veka. 2004. 2. sz. 47–62.; Srđan Cvetković: Između srpa i čekića – represija u Srbiji od 1944 do 1953. Beograd, 2006. ; Mimčilo Mitrović: Srpska nacionalna čast pred zakonom 1945. Beograd, 2007.

A zágrábi Horvát Történeti Intézet által kiadott dokumentumkötetek² alapján ma már a történetírás lomtárába dobható az a korábbi hivatalos mítosz, hogy a legfelsőbb parancsnokság és pártvezetés mit sem tudott a megtorlásokról, vagy ha tudott is róluk, az ilyen hírek hallatára Tito és harcostársai szigorúan összeráncolták a szemöldöküket, és jó király módjára igazságot szolgáltattak. Az igaz, hogy még mindig nem került elő egy, a kivégzéseket elrendelő, Tito által aláírt parancs, de már ismerjük például Aleksandar Ranković belügyminiszternek, az új Jugoszlávia „második emberének”, a párt szervezőtitkárának a főparancsnokság nevében 1945. május 15-én, a horvátországi OZNA-hoz intézett 124. számú táviratát, amelyben „nem kielégítőnek” nevezte a tisztogatást végző OZNA egységek munkáját, és azért fedte meg parancsnokait, mert a „a felszabadított Zágrábban 10 nap alatt mindössze 200 banditát lőttek agyon”, pedig a főparancsnokság azt az utasítást adta, hogy „gyorsan és eredményesen” dolgozzanak, és az „első napokban végezzenek” velük. (DIZDAR–GEIGER–POIĆ–RUPIC 2005: 113)

Mint ismeretes, az OZNA-t (Népvédelmi Osztály), amely a Jugoszláv Népfelszabadító Bizottságon belül a belügyi feladatokat látta el, Josip Broz Tito főparancsnok 1944. május 13-án kiadott parancsa alapján hozták létre. Feladata a külső és belső ellenség felderítése és elhárítása volt a polgári lakosság körében, illetve a hadseregen belül. 1944/45-ben négy ügyosztálya működött: a felderítő, a kémelhárító, a katonai kémelhárítás, valamint az ún. statisztikai-technikai ügyosztály. 1944 augusztusában, kifejezetten a „nép ellenségeinek likvidálására”, létrehozták a híres-hírhedt OZNA-hadtestet, amelynek 7 hadosztálya és számos brigádja működött Jugoszlávia-szerte³. Jugoszlávia Legfőbb Parancsnoksága 1944. május 24-én rendelte el az egész országra kiterjedő katonai bíraskodást. Ugyancsak az említett horvát dokumentumkötetek iratai bizonyítják, hogy az OZNA IV., ún. statisztikai helyi osztályai minimum havi rendszerességgel statisztikai kimutatásokat, sőt listákat készítettek az általuk végzett letartóztatásokról, a kivégzésekről és a szabadon bocsátásokról a köztársasági és szövetségi OZNA számára. (Az ilyen jelentések, illetve kivégzési listák készítését, létezését még ma is sokan kétségbe vonják.) Az OZNA a helyi népbizottságok és a helyi lakosság segítségével készítette el a nép ellenségeinek és a háborús

² Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946. Dokumenti. Knjiga 1–2. Priredili Zdravko Dizdar, Vladimir Geiger, Milan Poić, Mate Rupić. Slavonski Brod, 2005–2006.

³ 1946-ban az OZNA második, kémelhárító osztályából létrehozták az Államvédelmi Hatóságot (Udruženje državne bezbednosti – UDBA), a katonai kémelhárító osztály átszervezésével pedig a Kémelhárító Szolgálatot (Kontra-obaveštajna služba – KOS). Sajnos a jugoszláv belügyi szervek történetéről mindmáig nem jelent meg tudományos igényű íródott munka.

bűnösöknek a listáit. Módszereik közé tartozott például a lakosság kikérdezése, a feljelentések buzdítása és regisztrálása, a Jugoszlávia területén a háború alatt berendezkedett „*ellenséges államok*” közigazgatási iratainak és sajtójának, sőt levéltárainak tanulmányozása is.

Jellemző adatként említjük, hogy a háborús büntettek lakosság által történő bejelentésére buzdító felszólítás hatására Jugoszláviában a Háborús Bűnöket Kivizsgáló Állami Bizottság (Državna komisija ratnih zločinaca i pomogača) szövetségi és köztársasági szerveihez 938 828 feljelentés érkezett. Ennek alapján a bizottság 66 420 főt nyilvánított háborús bűnösnek, köztük 899 magyart is. (CVETKOVIĆ 2004: 83) Hogy közülük kik ellen folytatták le a bírósági eljárást, és kiket ítélték halálra, ma még nem tudjuk egészen pontosan. E listán ugyanis számos olyan ismert és kevésbé ismert magyar politikus neve is szerepel, akik ellen különböző okoknál fogva nem folytatták le az eljárást, nem ítélték el őket. Hogy csak néhány névre utaljak: ezen a sokat emlegetett háborusbűnös-listán szerepel Horthy kormányzó is, akit, mint ismeretes, a jugoszlávok végül nem kértek ki, és nem folytattak ellene eljárást. De említhetjük Nagy Iván délvidéki kisebbségi politikust is, aki 1941 és 1944 között parlamenti képviselő volt, és aki a letartóztatás elől Dél-Amerikába szökött, vagy a Sztójay-kormány belügyi államtitkárát, Baky Lászlót, akit Magyarországon ítélték halálra és végeztek ki. Az ő neve egyébként, azonos számú háborús bűnösséget megállapító határozati számmal és foglalkozással, kétszer is szerepel a listán (Baki, Baky). Minderre azért térünk ki, mivel a szakirodalomban ezt a forrást gyakran hibásan idézik, és 899 kivégzett magyar háborús bűnösről beszélnek. Holott ez a névsor csak azoknak a nevét tartalmazza, akikkel kapcsolatban megszületett ugyan a háborús bűnösséget megállapító határozat, az ellenük lefolytatott eljárás és ítélet, kivégzésük tekintetében azonban ez a forrás nem igazítja el pontosan a történetírókat.

A vajdasági katonai közigazgatás egyik első, október 25-én kelt rendelete alapján a németek, a magyarok és a románok által lakott helységekből helyi katonai őrsöket (vojna stanica) szerveztek, amelynek tagjai kizárólag szlávok lehettek, a helyi hatalmat kizárólag ezek gyakorolhatták, és ezekben a körzetekben megtiltották az új hatalmi szervek, a népfelszabadító bizottságok megalakítását is. Már korábban elrendelték azoknak a zömmel nem szlávok által lakott helységekből az összeírását is, „*amelyek lakossága részt vett a háború alatt a szlávok elleni atrocitásokban*”, és október 18–19-én elrendelték a németek és a magyarok internálását és táborokba hurcolását. Az AVNOJ (Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa) 1944. november 21-én határozatot hozott a németek teljes vagyonának elkobzásáról (azok kivételével, akik aktívan részt vettek az ellenállásban, a partizán harcokban, akik vegyes házasságban éltek, illetve akik a háború alatt nem vallották magukat németnek), 1945 augusztusában pedig többségüket hivatalosan is megfosztották állampolgárságuktól. E törvény

azonban komoly veszélyt jelentett a magyarokra is, mivel minden olyan nemzetiséghez tartozó jugoszláv állampolgárt is meg lehetett fosztani állampolgárságától és vagyonától, akiknek az anyaországa „háborúban állt Jugoszláviával, avagy a háború alatt vagy a háború előtt illojális magatartásával Jugoszlávia nemzeti és állami érdekei ellen vétett...”.

Több olyan tervet is ismerünk, amelyek arról tanúskodnak, hogy a belgrádi kormánykörök komolyan fontolgatták a jugoszláviai magyarok egyoldalú, totális kitelepítését is. 1946-ban, a párizsi béketárgyalások idején pedig, a jugoszláv békedelegáció nyomására, egy 40 ezer fő kitelepítésével számoló magyar – jugoszláv lakosságcsere-egyezmény aláírására is sor került. Ezt azonban nem hajtották végre (FÖGLEIN 2006).

A Magyarországgal 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszünet lehetővé tette a Délvidékre 1941 áprilisa után betelepültek kiutasítását. Ennek örvén azonban a jugoszláv hatóságok tömegesen, vagyonuktól megfosztva dobták át és utasították ki az ennél jóval korábban ott lakó magyarokat, sőt németeket is. Egy 1946 végén készült magyar statisztikai felmérés szerint az ekkor Magyarországra a szomszéd országokból menekült, kiutasított 267 340 személy közül 84 800-an Jugoszláviából érkeztek. Más adatok szerint 1947 nyaráig Magyarországra Jugoszláviából 65 ezren érkeztek (A. SAJTI 2004: 347).

Mai ismereteink szerint a partizánok kegyetlenkedéseiről szóló első hírek még a Délvidék kiürítése előtt, a Lakatos-kormány idején, 1944. augusztus 31-én a Muraközből érkeztek a miniszterelnökség kisebbségi osztályára. Később, a háborús összeomlást követően, a Délvidékről elmenekült volt magyar tisztviselők, egyházi személyek informálták a debreceni Ideiglenes Kormányt, illetve a később megalakult kormányokat a megtorlás szörnyű részleteiről. Ezekben a menekültek, a táborokból megszökött foglyok által hozott hírekben már az eseményekkel párhuzamosan megjelentek az áldozatok számára vonatkozó becslések. E korabeli hírek a kivégzett áldozatok számát hol 20 ezerre, hol 30 ezerre, de akár 60 ezerre is becsülték. Cseres Tibor több nyelven is megjelent *Vérbosszú a Bácskában* c. munkája alapján a magyar közvéleményben, publicisztikában és a médiában, sőt a hazai és a nemzetközi történeti irodalom egy részében is a 40 ezres szám rögzült. Ezeket az adatokat azonban egyéb források és az újabb, bár korántsem lezárt kutatások, köztük a vajdasági helytörténeti kutatások sem támasztják alá. A mértékadó vajdasági és magyarországi történészek óvatosan foglaltak állást már korábban is ebben a kérdésben, és ha egyáltalán leírtak konkrét számokat, akkor „legfeljebb 20 ezerre” tették az áldozatok számát. Az ezzel kapcsolatban eddig megjelent tanulmányaimban jómagam korainak tartottam és tartom ma is állást foglalni a kivégzett magyarok számát illetően, a kérdés historiográfiai összefoglalására azonban már kísérletet tettem. Ebben szembesítettem az erre vonatkozó konkrét kutatások számszerű eredményeit a magyar közvéle-

ményben rögzült számadatokkal, illetve megpróbáltam rekonstruálni, hogyan és miért rögzültek ezek az adatok (A. SAJTI 2010: 177–227).

A magyarországi levéltárak eddig feltárt anyagai sajnos kevés kapaszkodót nyújtanak az áldozatok számának pontosításához. A Magyar Országos Levéltár külügyi, belügyi és egyéb fondjai alapján, amely forrásokat már két évtizede kutatom, e problémának elsősorban azt a vonatkozását lehetett rekonstruálnia, hogy tudott-e például Budapest az 1944 őszi magyarellenés megtorlásokról, ha igen, az erről szóló információk mit tartalmaztak, illetve hogyan, kik által, milyen csatornákon keresztül jutottak el ezek a magyar közvéleményhez és a kormányzati szervekhez. Mi történt a beérkező információkkal a hivatali bürokrácia útvesztőiben, az adott esetben főként a miniszterelnökség kisebbségi osztályán és a külügyminisztériumban. Milyen helyet foglalt el Jugoszlávia a magyar kormány békeelőkészítő és általában külpolitikai törekvéseiben, hiszen ez meghatározó módon befolyásolta Budapest kisebbségvédő politikáját. Miért nem váltottak ki tiltakozást a partizán megtorlásokról szóló hírek Budapesten, miért igyekeztek már-már szándékosan „elfeledkezni” róla? Nyújtott-e, nyújthatott-e az adott helyzetben Magyarország az ismét kisebbségi sorsba került több mint félmillió vajdasági magyarságnak bármilyen védelmet a rájuk zúduló hatalmi represszióval szemben? Ha igen, milyen kérdésekben emelték fel a szavukat, és milyen eredménnyel. E kutatások eredményét először egy angol nyelvű monográfiában foglaltam össze, majd ennek bővített változata magyarul is megjelent. Legutóbb pedig két tanulmányban összegeztem az ezzel kapcsolatos kutatási eredményeket.⁴ Ezek alapján most néhány fontosabb mozzanatot idézek fel csupán.

A Horthy-rendszer összeomlása után, a Debreceni Ideiglenes Kormány számára készített, általunk ismert első jelentés a megtorlásokról 1945. január 16-án készült. Kutatásaim során összesen hét, 1945, 1946 folyamán keletkezett olyan iratot találtam a Magyar Országos Levéltárban, amelyekben magánszemélyek, egyházi méltóságok, vagy valamelyik kormányzati szerv, többnyire a miniszterelnökség kisebbségi osztálya a megtorlásokra hívta fel a külügyminiszter, vagy éppen a miniszterelnök figyelmét.

Ezek a hírek jórészt Mindszenty József hercegprímás révén jutottak el a kormányhoz, mint ahogyan a hercegprímás küldte el 1946. július 17-én Gyöngyösi János külügyminiszternek azt a hozzá délvidéki menekültek által eljuttatott be-

⁴ Enikő A. Sajti: Hungarians in the Vojvodina 1918-1947. Columbia University Press, New York, 2003., valamint A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség. 319–386. Uő.: A „kommunizmus mostoha gyermekei”: a magyar kisebbség elleni megtorlások a Délvidéken – a kutatás eredményei és kérdőjelei. Létünk. Társadalom, tudomány, kultúra. XXXVIII. évf., 2008. 3. sz. 28–42. Uő.: Még hidegebb napok. Megtorlás a Délvidéken. Rubikon, 2009. 5. sz. 30–38.

számolt is, amelyben a feljegyzés ismeretlen szerzői drámai módon ecsetelték a jugoszláviai magyarok helyzetét, illetve azért bírálták a magyar kormány békeelképzeléseit, mert nem akarnak területi követeléseket támasztani Jugoszláviával szemben. E feljegyzés készítői 50–60 ezerre becsülték az áldozatok számát, míg egy korábban, 1945. október 16-án a külügyminisztérium számára békeelőkészítés céljából készített elemzés 40 ezerre tette az áldozatok számát, egy novemberben készült iratban pedig azt olvashatjuk, hogy „állítólag” 20 ezer magyart végeztek ki a partizánok.⁵

Mindszenty hercegprímás, esztergomi érsek 1946 júliusában továbbította Gyöngyösi János külügyminiszterhez egy délvidéki küldöttség által személyesen hozzá eljuttatott *„Magyar sors a Délvidéken”*, illetve *„A Jugoszláviában élő magyarság helyzete igaz megvilágításban”* című anonim jelentéseket. Ennek készítői 50 ezerre tették a kivégzett magyarok számát, és 30 ezer deportált-ról tudósítottak. Külön is utaltak a bezdáni magyarok kivégzésére, Csurog és Zsablya magyar lakosságának deportálására, továbbá Reök Antal volt szabadkai főispán tragikus halálára. Mint a jelentésben olvashatjuk: *„Dr. Reök Andor volt szabadkai főispánt átcsalták, és pár hét múlva az újvidéki báni palota erkélyéről ledobták. Dr. Bogner József lapszerkesztőt hosszas kínzás után kivégezték. A torontáloroszi plébánost Tito Gestapója a pincében agyonverte, Virág István 84 éves horgosi apátplébános a kivégzés helyén szörnyethalt, Varga Lajos moholyi plébánost kocsni után vonszolták kilométereken át, míg ki nem szenvedett. Ezután holttestét megcsonkították. Köves István mozsori lelkészt magyar területről hurcolták le Újvidékre.”* Hírt adtak a vrdniki bányában szabotázs vádjával kivégzett magyarokról, és megemlézték az újvidéki hírhedt „rabszolgapiacot” is. *„A táborba hajnali 5 órakor menetbe állnak külön-külön a férfiak és a nők. ½ 6-kor kilépnek a munkaadók elé, akik válogatnak közülük, és elviszik őket. Jönnek olyan munkavállalók, akik már csak lányokat, nőket keresnek. Ezek a munkaadók rendszeren egyik vagy másik katonaságból valók. Szörnyű nagy a vérbajosok száma. Április vége felé hajnali 1/2 4-kor katona jött a táborba a nők hálótermébe, kiválasztott magának egy lányt azzal, hogy 'csak két órára van szükségem rá!' Valóban, 6 órakor félholtan vánszorgott vissza. (...) Felszentelt papokat W.C.-tisztításra, hónapokon keresztül nyers ló-, marha- és disznóbőr sózására használnak. Misézniök, betegeket szentségekkel ellátniok (mivel ez reakciós munka), sőt utcára menniök nem szabad.”*⁶

Az információk illegális úton, rokonok, ismerősök révén jutottak el, illetve a táborokból Magyarországra szökött, illetve Jugoszláviából kiutasított és átsző-

⁵ Magyar Országos Levéltár (MOL) ME XIX-A-1-j-XXIII-112-1945. 21. doboz ; MOL KÜM XIX-J-1-a-IV-109-40 178/Bé. – 1945. 55. doboz

⁶ MOL KÜM XIX-J-1-a-IV-109-1981/Bé.-1946. 55. doboz

kött magyaroktól, köztük attól a Bácskából Magyarországra menekült, illetve kiutasított 44 egyházi személytől (lelkészek, plébánosok, káplánok, hittanárok és hitoktatók) származtak, akikről a kalocsai érsekség 1945 őszén pontos, név szerinti kimutatást készített.⁷ Ennek a katolikus egyházon keresztül történő információáramlásnak azért volt külön jelentősége, mivel ekkor még nem álltak helyre a két ország közötti hagyományos diplomáciai csatornák, amelyek – megfelelő politikai akarat esetében – alkalmasak lettek volna a megtorlásokkal kapcsolatos adatok beszerzésére.

A hírek sok esetben az Isten Megváltó Lányai Budai Szent Margit Tan- és Nevelőintézetben, bizonyos Laurianna nővéren keresztül jutottak el Grösz érsekhez. Mint a nővér egyik 1946. január 31-én kelt levelében olvashatjuk, „*mindig ennek a Lauriannának hordják be a délvidéki híreket*”, mert tudják, hogy „*így közvetlenebb érintkezés van a Kegyelmes Úr és a Margitosok között*”. Ebből a levélből például megtudjuk, hogy 1946 elején egy „*miniszteriális főember*” járt az intézetben, aki arra kérte őt, hogy „*csendben*” hívja fel az érsek figyelmét arra, hogy „*Tito és szerb kommunista partizánok Baja stb. magyar városokban, vidéken aláírásokat gyűjtenek, hogy szerb fennhatóság alá kerülhessenek, s a békekonferencia elé akarják terjeszteni.*” A nővér a hírhez a következő kommentárt fűzte. „*Én ezeket magamtól meg nem írtam volna, ha erre egyenesen föl nem kérnek. Mármost, hogy valóban igaz-e ez, vagy nem, azt nem tudom. Azt sem tudom, hogy miért akarják mindenáron a Kegyelmes Úr értésére adni ezt. Bizonyosan csak figyelemfelhívás szempontjából. Hát én most megtettem és ezzel be is fejeztem a dolgot.*”⁸ Belgrád a határon átküldött ágensein, illetve a magyarországi délszlávokon keresztül valóban heves agitációt folytatott ekkor Bajának és környékének Jugoszláviához csatolása érdekében. Jugoszlávia Magyarországgal szembeni területi követelését 1946. május 28-án, Tito utolsó moszkvai látogatása alkalmával vette le a napirendről, Sztálinnal egyetértésben. (MEZEI 2001: 175–178)

A napokban fejeztem be a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban elhelyezett, a délvidéki megtorlásokra vonatkozó iratok kutatását, amelyek újabb, eddig ismeretlen adatokkal gazdagítják a katolikus egyháznak a megtorlások számontartásával kapcsolatos tevékenységét.⁹ E források alapján az eddiginél jóval korábbra kell tennünk a kormány és a katolikus egyház erre irányuló ténykedésének időpontját, vagyis információcsere, illetve levélváltás útján való tudato-

⁷ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL) I. 1.a. Generalia de Archidioecesis. 1945. 2699.

⁸ KFL I.1.a. Politica. 1946. 389.

⁹ Ezúton is köszönöm pécsi kollégáim, Bánkúti Gábor és Gyarmati György segítségét, akik felhívták figyelmemet ezekre az iratokra.

sítását, másrészt rekonstruálni tudjuk a hírek áramlásának intenzitását, konkrét módzatait, csatornáit is.

A most feltárt iratok arról tanúskodnak, hogy Grósz József kalocsai és bácsi érsek a püspöki kar nevében már 1945 április végén hosszabb feljegyzésben hívta fel Gyöngyösi János külügyminiszter figyelmét a kiutasításokra és a kivégzésekre, tiltakozott ezek ellen, és a kormány hathatós intézkedését kérte a kiutasítások ügyében. Mint ezzel kapcsolatos levelében olvashatjuk: *„A délvidéki magyarságot súlyos megpróbáltatás érte még a múlt év végén, mikor – amint azt a szigorú határzár mellett szereshető hiteles értesülésekből megállapíthatom – a magyarság köréből ezeket és tízezreket hurcoltak el ismeretlen helyre a jugoszláv partizánok. Az alig ellenőrizhető értesülések szerint sok ezerre tehető a jugoszlávok által meggyilkolt magyaroknak a száma. Hiteles értesülésem szerint eddig Bácskában kilenc rk. magyar papot gyilkoltak meg, többet pedig ismeretlen helyen táborokban őriznek.*

Mindehhez járult most az elmúlt napokban az, hogy az egyes vidékekről ezrével utasítják ki a jugoszláv hatóságok azokat a magyarokat, akik 1941 után költöztek a Délvidékre, tehát nem jugoszláv állampolgárok, továbbá azokat, akik az orosz hadsereg bejövetele előtt lakóhelyükről elmenekültek, de aztán visszatértek. Jól tudom, hogy a fegyverszüneti egyezmény értelmében a magyar kormány köteles a Délvidékről is Magyarországra szállítani a nem jugoszláv állampolgárokat, de tiltakozom és a Külügyminiszter Úr hatékony intézkedését kell kérnem az ellen az eljárás ellen, ahogyan e kiutasítások a valójában megtörténnek. (...) A kiutasítandókat, községenként szinte egyidőben, meglepetésszerűen összegyűjtötték, éppencsak a rajtuk lévő legszükségesebb ruházat és átlagban 500 P. készpénz elhozatalát engedvén meg. A kiutasítottak lakásait az azokban található összes felszereléssel együtt bezárták és lepecsételték a jugoszláv hatóságok, de sok helyen azonnal elkezdődött a felszerelések széthordása is.”¹⁰

Pár hónappal később, egy, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium (VKM) kérésére az érsekség elszakított bácskai részeinek állapotáról írott feljegyzésben az érseki hivatal a következőket jelentette: *„Az elszakított területen uralkodó állapotokra nézve eléggé jellemző, hogy legalább 13 papunkat kivégezték, 11 még ma is deportálva, illetve bezárva sínylődik, híveink közül pedig a közvélemény egyöntetű megállapítása szerint legkevesebb 25-30 ezret meggyilkoltak. A magyarságot több faluból, így Csurogról és Zsablyáról az utolsó emberig eltávolították. A németység ellen, mint közismert, sokkal szigorúbb intézkedéseket foganasítottak.”¹¹*

A kalocsai érsekség aktív szerepet játszott a békeelőkészítésben is abban az értelemben, hogy a VKM kérésére például több alkalommal is részletes adatokat

¹⁰ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesis. 1945. 476.

¹¹ Uo. 1945. 1967.

közölt az érsekség elszakított bácskai részeinek háború előtti és utáni helyzetéről, az ottani katolikusság és iskoláik állapotáról, az egyházi szolgálatról stb. Mindszenty József hercegprímás, esztergomi érsek 1945 novemberében ugyancsak a leendő béketárgyalásokra való felkészülés céljából kérte Grösz József kalocsai érsektől annak pontos összeírását, hogy „*a főegyházmegyének a fegyverszünet ideiglenes határvonalon túl eső részén hány papot és milyen atrocitás ért*”. Grösz november 16-án kelt válaszában így írt erről: „*A Bácskából eddig beérkezett jelentések szerint legalább 13 papomat, valamennyi a magyar Tisza-vidék tekintélyes plébánosa volt, szörnyű kínzások után legyilkolták. Kb. 11 leginkább német származású még ma is deportálva van, ezek közül kettő halálát jelentették. A hitoktatást az iskolákban heti egy órára redukálták, de így is csak fakultatív tárgyként szerepel. Legújabban teljesen kizárták a papokat az iskolából. A hitoktatást csak a templomban végezhetik.*

A papság kongruáját (a papság ellátásáról való gondoskodás azokban az esetekben, amikor a lelkipásztori hivatallal nem járt együtt megfelelő javadalom – S. E.) beszüntették. A párbért (főként házaspároktól, évenként szedett egyházközségi adó a római katolikus egyházban a papság ellátása céljából – S. E.) nem fizetik a községek. Az egyházi adó behajtásához nem nyújtanak többé segítséget. A földreformról még nincs egészen megbízható értesülésem, de az egyházi birtokok minden ellenérték nélküli államosítása folyamatban van. Ez a sors vár a Bács környéki érseki birtokra is, habár lenti helynököm lépéseket tett megmentésére.

Papjaim közül mindazokat, kik áthelyezés folytán 1941 után kerültek a jelenlegi határon túli részekre, kiutasították. Többen a kiürítési parancsra még 1944 októberében elhagyták állomáshelyüket. Ezek közé sorolom azokat is, kik magyar működésük miatt jobbnak látták azt a vidéket elhagyni. Így kb. 100 pap-pal kevesebb van ott, mint rendes körülmények között. Kísérleteztem az elmenekültek, vagy lenti, vagyis délbácskai származású, de a fenti részben működő papok odaküldésével. Ezeknek beutazási engedélyt – alig egynéhány bunyevác származású kivételével – nem tudtam szerezni.

Híveim azonban mégis aránylag el vannak látva, mert – szomorú, de való – azok megritkításáról is gondoskodtak. Az elmenekültek mellett kb. 30 ezer a meggyilkolt magyar hívek száma; a kb. 130 000 bácskai németet pedig vagy deportálták, vagy internálták. Helyükre többnyire nem katolikus szláv családokat telepítettek már.” Grösz, a levele végén, a hercegprímás „hathatós közbenjárását” kérte, illetve utalt rá, hogy hasonló tartalmú levelet írt egyrészt a VKM részére, illetve a Vatikánt is közvetlenül tájékoztatta a Délvidéken kialakult helyzetről.¹²

¹² KFL I.1.a. Politica. 1945. 2627.

A kalocsai és bácsi érsekség egyházmegyei határait egyébként a Szenszék még a párizsi békeszerződés előtt, 1946 júniusában módosította, és a belgrádi apostoli nuncius június 13-án az ismét Jugoszláviához került bácskai részek élére Budanovich Lajos (Lajčo Budanović) címzetes püspököt, szabadkai plébánost e részek apostoli kormányzójává nevezte ki. Mint ismeretes, Budanovich 1923-ban az akkor belgrádi nunciustól arra kapott megbízatást, hogy a kalocsai főegyházmegyének jugoszláv impérium alá került részén az egyházkormányzatot ellássa. Ez azonban nem jelentette a terület kalocsai főegyházmegyétől történő jogszerű leválasztását, Budanovich azonban merészen túltette magát a jogi formákon, és Kalocsától függetlenül kormányozta a Bácskát. Az elszakított rész az érsekség területének mintegy 2/3 részét tette ki, ahol az érsekség Magyarországon maradt 69 lelkésziségeivel szemben eredetileg 125 lelkésziség működött.¹³

Végül a kalocsai érsekség most feltárt iratai közül egy „Bácska” címmel, valamikor 1945 és 1947 között, békeelőkészítés céljából a VKM számára íródott 13 oldalas feljegyzést szeretnénk bemutatni. A feljegyzés névtelen írója abból a valós tényből indul ki, hogy a Bácska problémája, ellentétben a Felvidék és Erdély kérdésével, „csak jelentéktelen közlemények formájában” szerepel a magyar sajtóban és a diplomáciai életben, és mintha „a megoldásra váró magyar területi problémák között nem emlegetnék elégszer és eléggé. Pedig – teszi hozzá – a Bácska nem lehet a magyar gondok elhagyott mostohagyermek! Jelentősége sem kisebb, mint a többi elszakadt területeké”. Majd nyomatékkal hozzászól: „Felelős helyen álló személyek és a személytelen társadalom lelki ismeretét egyaránt terheli a nagy kötelesség: megtenni mindent, hogy a béketárgyaláson a Bácska problémája a magyarságra nézve kedvezően intéztessék el!” A Bácska történelmi múltjának ismertetése kapcsán az ott élő nemzetiségek békés együttélését, valamint azt hangsúlyozza, hogy a Bácskában élő nemzetiségek „jó magyar állampolgárok voltak”, és „az 1918-as felfordulásig ezek a nemzetiségek nem gondoltak arra, hogy ők ebben a hazában, amely nekik minden jogot és előnyt megadott, centrifugális erőként szerepeljenek. A bácskai nemzetiségek magatartásában a lojalitás nem merült ki az adófizetés és a katonakötelezettség kényszerű teljesítésében, hanem ők – nagyon kevés kivétellel – szívvel-lélekkel magyar honpolgárok voltak. Megtanulták és szívesen beszélték a magyar nyelvet. Szellemi életükben nem vártak külföldi irányítást. (...) Csak a hazug propaganda zavarta meg a bácskai nemzetiségek magyarhűségét és fogta be ezeket is a gyűlölet és pusztítás szekeérébe”. E meglehetősen felhőtlen kép felvázolása után a tanulmány szerzője a Bácska Trianon utáni históriájában azt tartja a legfontosabb változásnak, hogy a nemzetiségek „elkülönültek egymástól”, sőt szembefordultak egymással, de a jugoszláv egység megteremtése

¹³ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesis 1945. 1967.

is „fantáziának bizonyult”. A németeket pedig, írja, „megejtette a hitleri bódulat”. Részletesen szól a katolikus egyházat a királyi Jugoszlávia időszakában ért sérelmekről, majd éles bírálattal illeti a visszacsatolás időszakát is. A továbbiakban így fogalmaz: „Ez a változás sem volt előnyös az itteni nemzetiségekre, de még az itteni magyarságra sem. (...) Míg a nemzetiségek idősebbjei a régi hagyományok emlékein buzdulva boldogan fogadták a bevonuló magyar csapatokat, addig a 23 évi jugoszláv időben a Bácskába települt idegen szlávok és a gyűlöletre nevelt fiatalok teljes ellenzéki magatartásba merevedtek: nem a megbékélést keresték, hanem orvgyilkosságokra vetemedtek és véres bosszúra készültek.” Szerzőnk osztja azt a meglehetősen elterjedt korabeli véleményt, hogy az újvidéki és a sajkási razziáért a partizánok voltak a felelősek, mivel „8 hónapon át nap-nap után, sorozatosan gyilkolták a magyarokat”. Ennek ellenére, teszi hozzá, „mindenki megdöbben mégis, amikor az újvidéki szomorú napok megcsúfolták a magyar nevet. Akik ezt végrehajtották, nem voltak igazi magyarok, hanem idegen bérencek. Megbélyegezte őket a magyar igazságszolgáltatás és közvélemény is. Sajnos az ártatlan magyarságnak kellett a bűnhődés nagyobb részét elszenvedni – 1944-ben”.

Úgy véli, komoly felelősség terheli Budanovich Lajos püspököt is, amiért a megbékélésre irányuló egyházkormányzati tevékenység sikertelen maradt. Budanovich, olvashatjuk forrásunkban, két év, a mátraverebélyi ferences kolostorban eltöltött száműzetés után, 1943 nyarán térhetett vissza a szabadkai plébánia élére, de hazaérte után „mindent elkövetett, hogy azt a megbékélést kereső komoly munkát, mely a Bácskában folyt az egyházkormányzatban, megzavarja, és a korábbi nemzetiségi elkülönülést ismét visszaállítsa”.

A feljegyzés szerzője részletesen kitér az 1944 októbere óta történetekre, ami „egészen kiforgatta a Bácskát mivoltából”, és tetejében a sajtó sem ír róla, és a rádióban sem beszélnek róla. Pedig, hangsúlyozza, „erről tudomást kell szerezni a világ közvéleményének és a nagyhatalmaknak egyaránt, mert ilyen embertelen tömegmészárlásért és pusztításért felelősségre kell vonni azokat, akik azt rendezték, és elégtételt kell szolgáltatni annak a nemzetnek, mely azt elszenvedte. A legelső, hogy nemzetközi, pártatlan bizottság szálljon ki a Bácskába, és állapítsa meg: mi történt Bácskában a partizán uralom óta! Nyitassák meg a városok és a falvak mellett a tömegsírokat; hallgassák ki a tanúk, özvegyek és árvák ezreit, – de előbb biztosítsák számukra a bántatlanságot – azután kérjék be a partizán vértörvényszékek tárgyalási jegyzőkönyveit; nézzék meg az elkobzott vagyonekat, az elnéptelenedett falvakat, városokat; tekintsenek be a bankok könyveibe, a haláltáborok halotti anyakönyveibe: azután mondjanak lelkiismeretes ítéletet a történetek fölött, és tárják a világ elé!”.

Javaslat a pusztába kiáltott szó maradt, mert mint ismeretes, a kivégzéseket sem a magyar kormány, sem pedig a nagyhatalmak nem tették szóvá, nemzet-

közi bizottság felállítása pedig még csak fel sem vetődött. Budapest csak a kitelepítések embertelen körülményei miatt emelt többször is kifogást a Szövetségi Ellenőrző Bizottság mellett működő jugoszláv delegációnál, a kivégzéseket mindvégig külpolitikai érvekkel alátámasztott hallgatás vette körül. (A. SAJTI 2010: 136–138.)

A feljegyzés további részét, amelyben szerzőnk a partizánok megtorló akcióit írja le a Bácskában, teljes terjedelmében idézzük. „a./ Még az orosz csapatok bevonulása előtt megkezdték a kivégzéseket mindenfelé. Valóságos tömegmészárlások voltak ezek a kivégzések. Városokban, falvakban ezzel kezdődött a partizánok uralma, hogy összefogdosták az embereket, és éjszaka teherautókon kivitték a temetőhöz, ahol hosszú árkot ásattak, oda dobálták az éjszakai kínzásokban agyongyötört, s helyszínen sorra lőtt embereket. A sírásók reggelenként csak hozzávetőlegesen tudták jelenteni a plébánosoknak, hogy hányat árkoltak el az éjszaka. Az így összeszedhető számok egész Bácska területén kitesznek mintegy 40 000-et! Van hely, ahol a község egész magyarságát kiirtották (Csurog, Zsablya). A kivégzettek között vannak nők, gyermekek, sőt csecsemők is. Legkegyetlenebbül a papokkal bántak: eddigi megállapítások szerint 16 bácskai pap lett a partizánok áldozata.” Az idézett sorok azt erősítik, hogy a magyar közvéleményben elterjedt 40 ezer áldozat egyházi forrásokból származik, annak ellenére, hogy mint láttuk, több egyházi forrásban más számadat is szerepel. Nyilvánvaló az is, hogy idézett forrásunk írója a csurogi és a zsablyai kitelepített magyarokat a kivégzett áldozatok közé sorolja. Ma már pontosabb adataink vannak a kivégzett papokról is, úgy tudjuk, 19-en voltak.¹⁴

Ezután néhány „égbekiáltó” esetet ír le a papok kegyetlen kivégzéséről. „Vérág István 84 éves horgosi apát-plébános a kivégzés helyén szörnyethalt, még mielőtt lelőtték volna. Petrányi Ferenc óbecsei apát-plébánost a községháza folyosóján szitává lőtték géppisztollyal, és szemétdombra dobták. Dr. Takács Ferenc péterréveai plébánost a főtéren lőtték agyon. Varga Lajos moholi plébános beleőrült a kínzásokba, s csak azután lőtték agyon a Tisza partján. Szabó Dénes tóthfalusi tanyai plébánost kocsihoz kötötték, és addig vonszolták rohanó kocsijukkal, amíg ki nem szenvedett. Köves István mozsori lelkészért egy partizán különítmény jött Jánoshalmára (magyar terület), és elhurcolta Újvidékre, ahol kivégezték. Novotny József magyarul sem tudó horvát papot, aki Palonán volt káplán, azért verték agyon, mert a horvát függetlenség híve volt. Weiner Péter palánkai prépost-plébánost, aki öreg is volt, beteg is volt, úgy megverték ártatlanul, hogy belehalt...”

¹⁴ A meggyilkolt papok közül Matuska Márton tollából Dupp Bálint csurogi plébánosról jelent meg eddig életrajz. Matuska Márton: Dupp Bálint, a németből lett magyar csurogi mártír. In.: Három mártírunk. Életjel könyvek 94. Szabadka, 2002. 97–134.

A világiak közül kiemeljük Dr. Bogner Józsefkivégzését, aki orszgy. képviselő és lapszerkesztő volt – öccse a szentség hírében meghalt Bogner Máriának –, hosszas kínzás után rendes törvényszéki eljárással ítélték halálra Szabadkán, ott végezték ki. Így járt Újvidéken Krámer Gyula felsőházi tag és Dr. Deák Leó v. bácskai és zombori főispán is. Dr. Reök Andort, v. szabadkai és bajai főispánt nem végezték ki, mert fogságában öngyilkos lett: levetette magát a fogház emeletéről...

b./ Másik kegyetlenségük volt a deportálás. Kb. 30 000-re tehető azon bácskaiak száma, akiket a partizánok összefogdostak, és ismeretlen helyekre hurcoltak. Feltehető, hogy ezek legtöbbje már nem él. Az elhurcoltak között katolikus papok is vannak.

*c./ Nem kisebb kegyetlenséget mutattak a kiutasításokban. Mindenkit kiutasítottak, aki 1941 után került a Bácskába, vagy aki nekik egyébként útjukban volt. Így lettek földönfutókká a Bukovinából a Bácskába telepített székelyek, a volt magyar tisztviselők. Öt magyar pap is elszenvedte a kiutasítás szörnyűségét. Zomborból kiindulva kitelepítő vonat járta körül a vármegyét, és vitte a kiutasítottakat (csupa magyarokat), akiknek 4-6 óra készületi időt is alig engedtek. Mindenüket oda kellett hagyni. Csak kézben vihető csomagot vihetek maguknak az útra, de – a határon ezt is elvették tőlük pénzüikkel együtt. A vonat csak Szabadkáig vitte a kiutasítottakat, a határon gyalog kellett menniük éjnek idején – Kelebiáig. Ugyanez volt a sorsuk a Szeged felé vitt kiutasítottaknak is.” A vagyonek kobzások kapcsán külön is kiemeli, hogy nem csak a kiutasítottak földjét vették el, de az ott maradtak közül is sokakét, a „*lelkészkedő papság javadalmi földjeit pedig mindenütt elvették*”, még Budánovich Lajos püspök földjeit is, „*ami egészen letörte és teljes passzivitásba szomorította...*” A németek kapcsán egyenesen „*kiirtásukról*” ír, amit „*szó szerint kell venni. A Bácskában nincs több svábság*”.*

Végül a „Bácska” címet viselő forrásunk anonim írója sorra veszi a bácskai kérdés békekonferencián történő megoldásának három, szerinte lehetséges módzatát. Az első megoldás a Bácska Vajdasághoz és Jugoszláviához csatolása lenne, de ezt elveti, mert a terület nemzetiségi viszonyainak radikális megváltozása miatt ez egyet jelentene azzal, hogy „*az itteni magyarságnak és a katolicizmusnak a sorsa meg lenne pecsételve*”. A bácskai szlávok és magyarok esetleges széttelepítését is számba veszi oly módon, hogy a Ferenc-csatorna lenne a határ, és ez a terület visszakerülne Magyarországhoz, ahonnan minden szlávot népességcserével áttelepítenének Jugoszláviába. Ezt a megoldást azért nem tartja járható útnak, mivel szerinte „*elképzелhetetlen, hogy a szabadkai bunyevácok saját elhatározásukból elhagyják Szabadkát, a zsiros földet, az ősi 'szállásokat'*.” A Bácska problémája szerinte csak úgy oldódik majd meg, ha minden marad a régiben, visszacsatolják ahhoz az „*életközösséghez*”, amelyhez ezer éve tartozik, vagyis Magyarországhoz. A Bácskát, zárja sorait saját utópiájának ígézetében forrásunk írója, „*a*

mostani válságból egyedül csak a magyar géniusz tudja kiemelni, nemzetiségeit egymással kibékíteni, és ismét békésen együtt élő testvérekké tenni”.¹⁵

Ez a javaslat, mint az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés igazolja, a megvalósulatlan, sőt az adott nemzetközi konstelláció okán az eleve irreális alternatívák közé tartozott. Ezzel együtt is úgy véljük, hogy ez a *Bácska* címmel készült feljegyzés azok közé a fontos és informatív források közé tartozik, amelyek segítségünkre vannak a partizán megtorlások korábinál pontosabb rekonstrukciójában.

A háború utáni magyar diplomácia egyik legfontosabb törekvése a Jugoszláviával történő baráti kapcsolatok kiépítése volt, amit az 1947. december 8-án aláírt magyar–jugoszláv barátsági szerződés aláírása jelzett. Budapest ezért, illetve az újvidéki razzia miatt érzett lelkiismeret-furdalás miatt már kezdettől fogva igyekezett fátylat borítani a magyarokkal szembeni megtorlások fellett – a katolikus egyház viszont, amely egyre súlyosabb konfliktusba keveredett a hatalmat kisajátító kommunistákkal, továbbra is megpróbálta életben tartani a kérdést. Mivel a hivatalos politikai körök segítségére nem számíhattak, igyekeztek a nyugati közvéleményt és a Vatikánt folyamatosan tájékoztatni a kérdéstről.

Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek 1947. április 22-én a következő levelet intézte Grösz József kalocsai érsekhez: *„Az elszakított Délvidék sebei – úgy látom – leggyengébben jelentkeznek a külső sajtóban. Ami jelentkezik, az itteni hivatalos szemüvegen, egészen hamis. Azt kérném, méltóztassék külön erre a célra egy bizottságot szervezni, amely az odaírtól óvatosan megszerzett adatokat feldolgozza, és eljuttatja a Basler Nachrichten, a La Croix, a Tablet, illetve az amerikai lapok számára a Magyar Kurírhoz.”*¹⁶

A délvidéki hírszolgálat céljából létrehozott bizottság megalakulására 1947. július 1-jén került sor. Tagjai a határ mentén szolgálatot teljesítő plébánosok voltak, név szerint csak Szentmihályi (Schneider) Ferenc (1897–1973) apátot és Bánhalmi István (1909–1981) esperest ismerjük. A rendelkezésünkre álló iratok arról tanúskodnak, hogy a bizottság megkezdte munkáját, de tevékenységére vonatkozóan sajnos nem rendelkezünk további információkkal.¹⁷

IRODALOM

- A. SAJTI, Enikő 2003. Hungarians in the Vojvodina 1918-1947 = *Columbia University Press*, New York, 405-488.
A. SAJTI Enikő 2004. *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Napvilág Kiadó, Budapest

¹⁵ KFL I.1.c. Politica. 145-1947. sz. n.

¹⁶ Az említett újságok német, francia, illetve brit katolikus lapok voltak.

¹⁷ KFL I.1.a. Generalia de Archidioecesis. 1947. 1373., 1805., 2432.

- A. SAJTI Enikő 2008. A „kommunizmus mostoha gyermekei”: a magyar kisebbség elleni megtorlások a Délvidéken – a kutatás eredményei és kérdőjelei = *Létünk*, 3. 28–42.
- A. SAJTI Enikő 2009. Hány magyar áldozata volt a partizán megtorlásoknak a Délvidéken? = *Limes*, 3. 117–132.
- A. SAJTI Enikő 2009a. Még hidegebb napok. Megtorlás a Délvidéken = *Rubikon*, 5. 30–38.
- A. SAJTI Enikő 2010. Bűntudat és győztes főlény. Szeged
- CVETKOVIĆ, Srđan 2004: Broj i struktura optuženih domaćih ratnih zločinaca i kolaboracionista prema fondu Državne komisije i njena instrumentalizacija = *Arhiv, časopis Arhiva Srbije i Crne Gore*, 2. 83.
- CVETKOVIĆ, Srđan 2006. *Između srpa i čekića – represija u Srbiji od 1944 do 1953*. Beograd
- DIZDAR, Zdravko–GEIGER, Vladimir–POIĆ, Milan–RUPIC, Mate (priredili) 2005–2006. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946*. Dokumenti. Knjiga 1–2. Slavonski Brod
- FÖGLEIN Gizella 1996. Magyar–jugoszláv népcsereegyezmény tervezete (1946) = *Századok*, 6. 1553–1570.
- MEZEI Géza (szerk.) 2001. *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949)*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 175–178.
- MITROVIĆ, Mimčilo 2007. *Srpska nacionalna čast pred zakonom 1945*. Beograd
- NIKOLIĆ, Kosta 2004. „Kužne jedinke se odstranjaju” Rana faza rađanja komunizma u Srbiji 1944–1945. = *Istorija 20. veka*, 2. 47–62.

Ecclesiastical Sources of Partisan Retaliations

The study analyses the retaliations of the Yugoslav partisans against the Hungarians, aided by new, so far unknown ecclesiastical sources which were revealed by the author during her researches carried out in the Kalocsa Archdiocesan Archives. These sources on the one hand widen our knowledge about the retaliations, and on the other give us an insight into the consciously carried out activities of the Catholic Church towards governmental factors and foreign public opinion. The author presents in detail an entry on a peace arrangement drawn up by the Archdiocese of Kalocsa, which contains much new data concerning the partisan retaliation, and also gives us an insight into the conception of the Archdiocese on the position of Bácska.

Keywords: Bácska, Archdiocese of Kalocsa, Catholic Church, peace arrangement, anti-Hungarian retaliation, partisan repression, OZNA

2-66:94(439)1951-1952”
94(439):321

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Binder Richard

∴ Pécsi Tudományegyetem, BTK, Történelem Tanszék,
∴ Történelem–Filozófia Doktori Iskola
∴ loelricsi@freemail.hu

AZ EGYHÁZAK ELLENI POLITIKAI, IDEOLÓGIAI HARC MAGYARORSZÁGON 1951/1952-BEN

*Political and Ideological Fight against the Churches
in Hungary in 1951/52*

Rákosi Mátyás és a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) a második világháború után totalitárius hatalomra tett szert Magyarországon, és emellett a Szovjetunió háttértámogatásával is bírt, ami további biztosítéka volt az új rendszer stabilitásának, ennek ellenére 1951/1952-ben is tovább fokozta az intézményesített állami elnyomást és a terrort. A sztálini szovjet eszmeiség hazánkban is meghatározóvá vált az élet minden területén, így az egyházak sorsát is alapvetően befolyásolta és determinálta a kommunista ideokrácia kizárólagossága. Ez az eszmerendszer eleve kizárta bármely más gondolkodásmód létjogosultságát, mivel úgy tartotta, hogy kizárólag a kommunista ideológia rendelkezik olyan tudományosan megalapozott, adekvát tudásanyaggal, amely az egész emberi, társadalmi és természetfilozófiai rendszert átöleli. A Rákosi-rendszer kezdetben csak az egyházakat és az őket irányító pápai államot tekintette az ellenzéki „reakció” részének, azonban a hatalom (indokolatlan) radikalizálódásával maga a vallás is egyre inkább ellenséggé, eltiprandó elemmé vált.

1951/52-ben számos alkalommal megnyilvánult a médiában és a párt utasításaiban a nyílt vallásellenesség. A klerikális reakció elleni félelemkeltés és harc is állandóan jelen volt, Rákosiék óriási vagyontól és rendkívül fontos jogoktól fosztották meg az egyházakat, minden eszközzel arra törekedtek, hogy egy idő után sikerüljön teljesen ellehetetleníteni a működésüket. Bár valóban akadtak jócskán olyan tagjai a klérusnak, akik nem voltak hajlandók feladni a hitüket és az elveiket, és nem hódoltak be a kommunisták akaratának, de ők semmilyen számottevő hatalommal sem rendelkeztek, ami valódi veszélyt jelenthetett volna a pártra. Az állami terror ebben a két évben sem enyhült, a leghíresebb példa erre Grósz Józsefnek és társainak koncepciós pere és elítélése volt 1951-ben. A kommunisták egy teljesen új közerkölcsöt és közszellemet akartak kialakítani, és ennek érdekében még az olyan társadalmi alappilléreket sem tartották tiszteletben, mint a magyar történelmi hagyományokon nyugvó egyházak és vallások.

Kulcsszavak: ideokrácia, klerikális reakció, intézményesített terror, békemozgalom, passzív rezisztencia

Magyarországon 1948/49-re a Magyar Dolgozók Pártja vált az egyetlen meghatározó hatalmi tényezővé. Az ellenzéki pártok vagy felmorzsolódtak, vagy beolvadva a Népfrontba kizárólag a Rákosi Mátyás által vezetett állampárt akaratának megfelelően tevékenykedtek. Nem létezett valódi, potens ellenfele határainkon belül a kommunistáknak, az ő kezükben volt a törvényhozó és végrehajtó hatalom, az igazságszolgáltatás és az összes fegyveres testület irányítása. Mindamellet a Szovjetunió háttértámogatása is biztosíthatta őket arról, hogy sikeresen végrehajtották a teljes hatalomátvételt.

A totalitárius diktatúrát és az intézményesített – leginkább az ÁVH nevével fémjelzett – terrort ennek ellenére nemhogy enyhítette volna a párt, hanem még tovább fokozta 1951/52-ben is. Az állandó, tudatos félelemkeltés, az éberség politikája dominált annak a két sztálini tételnek az alapján, amely alapvetően meghatározta ezt az időszakot. Az első szerint az osztályharc szüntelenül éledik a szocializmus építése folyamán, a második, hogy az újabb világháború elkerülhetetlenül közeledik az Amerikai Egyesült Államok által vezetett nyugati imperialista blokk agresszív, világhódító tervei következtében. A Szovjetunió által irányított békatabornak pedig – melynek ekkor Magyarország is tagja volt – az emberiség megóvása érdekében kötelessége szembeszállni ezekkel a törekvésekkel, tehát mindenütt fokozott éberségre van szükség a külső és belső ellenséggel szemben.

Azt, hogy ki számított ilyen ellenségnek, kizárólag a szovjet vezetés és a Magyar Dolgozók Pártja határozta meg, de csakhamar nyilvánvalóvá vált, hogy a kommunisták radikalizálódásával párhuzamosan az üldözendők köre egyre bővült. A félelemkeltést, a bizalmatlanság politikáját a párt odáig fokozta, míg általánosan hangoztatott elvvé vált az is, hogy „az a leggyanúsabb, aki nem gyanús”. (BIHARI 2005: 95)

Először a fasisztákra és a régi vezető rétegre összpontosítottak, majd később bűnösökké váltak a nyugati imperialisták és kémeik, a kulákok, az ellenzéki értelmiségiek, bürokraták, hivatalnokok, a titóisták, trockisták, jobboldali szociáldemokraták, a keresztény középosztály, majd az egyház, sőt maga a vallás is. (BIHARI 2005: 94-95)

Az egyházak és a vallás sorsát a kommunista ideológia egyeduralkodó kiakadályozása, ideokráciává válása pecsételte meg. Ez a bolsevik, totalitárius eszme-rendszer kizárja és egyértelműen megtiltja minden más ideológia vagy hit terjesztését. Kizárólag a kommunizmus omnipotens és omnikompetens voltának hirdetése volt elfogadott, minden más eszmeiségben csak akadályt, hátráltató tényezőt láttak a vezetők (BIHARI 2005: 94–95). Véleményük szerint csak ők rendelkeznek olyan tudományosan megalapozott, adekvát ideológiával, amely a teljes társadalmi, emberi és természetfilozófiai rendszert átöleli, ezért a párt akarata vált minden igazság mércéjévé.

Ennek az ideológiának a gyökerei egészen Marxig nyúlnak vissza. Lukács György *Taktika és etika*, továbbá *Bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című írásai támpontul szolgálnak ennek megértéséhez. Lukács véleménye szerint az alapprobléma az, hogy a kommunizmus létrehozása (azaz az egyenlőség megvalósulása, a társadalmi, emberi konfliktusok és az elidegenedés felszámolása) transzcendens cél, míg a hozzá vezető úton az emberek számára kizárólag immanens eszközök állnak rendelkezésre. „A cél szentesíti az eszközt” elv alapján ezért bármilyen evilági törvény, erkölcsi norma háttérbe szorítható ennek eléréséért. A kommunisták ezt olyan politikai harcként kezelték, melyben minden egyes ember egyénileg vívja meg saját küzdelmét a kollektív társadalom, társadalmi tudat létrejöttéért. A siker érdekében ezért kivétel nélkül mindenkinek ebben, és csakis ebben a transzcendens célban kell hinnie, kizárólag erre szabad összpontosítania. (LUKÁCS 1971: 187–194)

A vallás ennek megfelelően komoly hátráltató tényező volt számukra, hiszen egészen más célokat fogalmaz meg, valamint ugyanúgy hitet és elkötelezettséget követel meg az individuumtól, ennek jellege azonban szöges ellentétben áll a marxi elvekkel.

Magyarországon a rendszer radikalizálódási folyamatával párhuzamosan az is jól nyomon követhető, ahogy a klerikális reakció mellett egyre inkább ellenséggé vált maga a vallásos meggyőződés is: az MDP 1948 júniusi programnyilatkozatában még egyértelműen kijelentette, hogy „síkraszáll a teljes vallásszabadságért, tiszteletben tartja a vallásos érzést” (MDP HATÁROZATAI 1998: 2), azonban 1952-ben például a Titkárság egy határozatában már tudományellenesnek titulálta a vallást, amelynek jelenlétét gyökeresen ki kell irtani a párttagságon belül (MDP HATÁROZATAI 1998: 164–165).

A nyílt vallásellenesség 1951/52-ben a médiában is számos alkalommal megnyilvánult. Ilyen eset volt például a *Népszava* 1952. augusztus 14-i *A vallás a kizsákmányolás szolgálatában* című cikke, amely egy orosz író könyvére hivatkozva kifejti, hogy a materializmus a haladás, az idealizmus pedig az elnyomás világnézete, és az idealizmus egyértelműen rokon a vallással. „A vallás az a zabla, amellyel a kizsákmányolt népeket arra akarják kényszeríteni, hogy engedelmeskedjenek a kapitalistáknak, és béketűrően viseljék a rájuk rakott bilincseket (...), a vallási tudatban a valóság eltorzított (...), a nőt lealacsonyítja, másodrendű lénynek tekinti.” (NÉPSZAVA 1952. 08. 24.: 4) Utóbbi kijelentés azért volt fontos vád ebben az időszakban, mert a központi propaganda lépten-nyomon az emancipációt hirdette, azt, hogy a nők a munka frontján ugyanúgy képesek helytállni, mint a férfiak. Ennek magyarázata elsősorban a krónikus munkaerőhiányban keresendő, amely rendkívül nagy akadálya volt a tervutasításos rendszer sikerességének, ezért ennek leküzdése érdekében nagyon aktívan ösztönözték a gyengébb nem tömeges munkavállalását.

A pártállami diktatúra alapvető jogoktól és jelentős vagyontól fosztotta meg az egyházakat. 1945-ben elvesztették földbirtokaikat, 1948 júniusában döntés született az iskolák államosításáról, a cenzúra bevezetése miatt pedig megszűnt a független, szabad egyházi sajtó és irodalom. A hitoktatást kiszorították a tanintézményekből, eltörölték a vallásos ünnepek egy részét, és a párt azt is elvárta, hogy a klérus esküt tegyen az alkotmányra. Emellett sokakkal szemben éltek a terror eszközével, a leghíresebb eset Mindszenty József hercegprímás koncepciós pere és bebörtönzése volt 1949-ben.

Ezen intézkedések hatására a magyar katolikus felsőpapság 1950. augusztus 30-án aláírta azt a megállapodást, amelyben kijelentették, hogy elismerik és támogatják a kormányt, és ők maguk is szerepet vállalnak a klerikális reakció elleni küzdelemben. Ennek ellenére az Elnöki Tanács 1950. szeptember 7-én megtiltotta, hogy a szerzetesrendek többsége továbbra is szabadon működhesse, összevonták a papi szemináriumokat, a teológiai karokat pedig leválasztották az egyetemekről. (ROMSICS 2005: 359–360)

Az állami propaganda 1951/52-ben is tovább folytatta harcát a klérus ellen. Ugyanaz volt a vád, mint korábban, hogy a Vatikán – a klerikális reakció feje – összefogott az Amerikai Egyesült Államokkal és imperialista szövetségeseivel annak érdekében, hogy át tudják venni – akár háború, vérontás árán – a hatalmat, és így újra kizsákmányolhassák a becsületes, védtelen többségi társadalmat.

A *Századok* 1951-es második számában Kulcsár Zsuzsanna is ezt próbálta bizonyítani a múlt felidézésének segítségével. Azt állította, hogy „a Vatikán elutasítja még a gondolatát is annak, hogy az üldözött munkások érdekében közbenjárjon (...), semmiféle eszközt nem talál elég keménynek a forradalmi munkásosztály elnyomására (...), nyíltan az európai burzsoázia legagresszívabb, legrakciósabb része mellé állt (...), a második világháború óta a mindinkább fasizálódó Észak-amerikai Egyesült Államokba veti reményét”. (KULCSÁR 1951: 250)

A napilapokban is hasonló tartalmú cikkek garmadája jelent meg. A *Népszava* 1951. június 10-én közölte Vorosilovnak *A Vatikán a béke legádázabb ellensége* című írását, melyben mindenkit arra figyelmeztet, hogy „a Vatikán politikája mindig a legsötétebb reakció szolgálatában állott (...), igyekszik ügynököket telepíteni a népi demokratikus országokba, és belülről akarja aláásni ezeket az országokat (...). Ez a politika távol ál a vallástól, és teljesen az USA és Anglia uralkodóosztályainak politikáját szolgálja”. (NÉPSZAVA 1951. 06. 10.: 7) Ezt azzal próbálta bizonyítani, hogy XII. Pius pápa nem írta alá a stockholmi békefelhívást, és kiközösítéssel fenyegette dekrétumaiban azokat az egyházakat, akik együttműködnek a népi demokráciával.

A párt igyekezett elhitetni a társadalommal, hogy a magyar főpapoknak korábbi szabadságharcaink sikertelenségében is tevékeny részük volt, mert „az egyháznak a történelem folyamán sohasem a haza volt a fontos, hanem a birto-

kainak és gazdaságainak fenntartása (...), a munkásosztály soraiban pusztított a legrövidebb ideig a klerikális népbutítás mérge, mert a munkások ismerték fel legelőbb az egyház gazdasági, politikai, szellemi hatalmának veszélyeit”. (NÉPSZAVA 1952. 06. 05.: 4)

A holokauszt és a kivándorlás után Magyarországon erőteljesen megfogyatkozott zsidóságot ebben a két évben legsúlyosabban az 1951-es kitelepítések érintették, mivel Rákosiék ezáltal óriási vagyontól fosztották meg őket. A korszak terrorjáról, jogtalan intézkedéseiről természetesen nem írtak a lapok, az ÁVH rémtetteiről, a gyilkosságokról, bebörtönzésekről, munkatáborokról... egyetlen szó sem esett a médiában, azonban az 1951-es budapesti kitelepítések kapcsán – többek között – a *Népszava* és a *Kis Újság* is leköszölt egy hosszabb cikket 1951. június 19-én, amit elsősorban a nagy külföldi tiltakozással lehetett magyarázni.

A *Népszava* úgy fogalmazott, hogy a Belügyminisztérium június 16-án „nyilvánosságra hozta, hogy az elmúlt hetekben hány nemkívánatos elemet, herceget, grófot és bárót, hány volt horthysta tábornokot és politikust, volt bankárt és gyárost, nagybirtokost és nagykereskedőt távolítottak el a fővárosból. Minden becsületes dolgozó csak örömmel üdvözölheti, hogy illetékes hatóságaink véget vetettek annak a helyzetnek, hogy a negyed százados véres horthysta terror vezetői és támogatói, a magyar nép ezerszeresen elátkozott vérszopói, munkásnyúzók és parasztsanyargatók (...) a mi szép fővárosunkban ellenséges aknamunkát folytassanak minden ellen, ami dolgozó népünk életérdeke (...). A háború az egyetlen reményünk, hogy gazdáik, az imperialisták segítségével visszakaphassák hatalmukat (...). A reakció szeméjtétől megtisztított lakásokba – ugyancsak minden becsületes magyar ember helyeslésével – méltó lakók (...) kerülnek”. (NÉPSZAVA 1951. 06. 19.: 5)

A *Kis Újság* konkrét neveket is említett, kiegészítve korábbi „népi demokrácia elleni” büntetteikkel (KIS ÚJSÁG 1951. 06. 19.: 5), majd az is kiderül tudósításukból, hogy elsőként az izraeli nagykövetség tiltakozott az intézkedés ellen (mivel rengeteg zsidó volt azok között, akik elvesztették ingatlanaikat), majd az Angol Munkáspárt következett, mely a demokrácia és szabadság nevében protestált.

Az állami propaganda részeként körülbelül egy hónappal később a magyar zsidóság képviselői – azaz a Rabbitanács és a Magyar Izraeliták Országos Intézőbizottsága – nyilatkozatot adott ki „a nyugati sajtó uszításai ellen” (NÉPSZAVA 1951. 07. 17.: 2), melyben kijelentették, hogy nálunk igenis teljesen szabad a vallásgyakorlás, és egyetlen kitelepítettet sem azért fosztottak meg otthonától, mert zsidó, hanem azért, mert az előző rendszer kizsákmányolója volt. Végül felhívták a bíráló országok figyelmét arra, hogy inkább a saját, ennél sokkal súlyosabb problémáikkal kellene foglalkozniuk ahelyett, hogy a magyar kormányt rágalmaznák.

A Budapestről kitelepítettek annak a 14–15 ezres embertömegnek képezték részét, „akiket 1951 nyarán többnyire minden bűnvádemelés vagy bírósági eljárás nélkül, egyszerű rendészeti határozattal telepítettek ki a fővárosból és a vidéki nagyvárosokból vidékre, elsősorban a Hortobágyra, s kényszerítették mezőgazdasági munkára (...). Ez az intézkedés részben a »horthysta reakcióval« szembeni változatlan éberséget és keménységet volt hivatva demonstrálni, részben pedig az új elit lakásigényeinek kielégítését könnyítette meg” (ROMSICS 2005: 345), mivel ezeket az általában nagy értékű házakat, lakásokat a párt hivatalai, prominens tagjai között osztották szét.

A propaganda nagy lelkesedéssel számolt be azokról a közellátást hátráltató bűntettekéről, melyekért – a kommunisták állítása szerint – egyházi személyeket is felelősség terhelt: 1951 októberében felfüggesztették az állásából, és letartóztatták a mosonszentjánosi plébánost, mert a vád szerint árut rejtgetett, helypénzt kért a templomban, és „embertelenül, kulákmódra” bánt az 50 hold földjén dolgozó parasztokkal (NÉPSZAVA 1951. 10. 23.: 6). 1952 augusztusában pedig 1 év 8 hónap börtönbüntetést kapott Ilk község papja, mert dézsmát szedett kulák presbitériumának segítségével, és mindenkit megpróbált arra kötelezni, hogy elsőként ne az államnak, hanem neki adják le az általa előírt mennyiséget (NÉPSZAVA 1952. 08. 01.: 6).

Az 1950. augusztus 30-i megállapodás aláírása után a katolikus békemozgalom kiépítése rohamléptekkel zajlott. A propaganda 1951-ben is hírt adott az újabb és újabb megyei békebizottságok létrejöttéről. A bizottsági üléseken állandóan felhívták a figyelmet a múltban elkövetet hibákra, a klerikális reakció elleni küzdelem fokozására, és az állam maximális támogatására.

1951-ben az egri értekezleten megállapították, hogy „a békemozgalom a történelem leghumánusabb mozgalma,” és Balogh István, a Katolikus Papok Országos Békebizottságának tagja itt arra is felhívta a figyelmet, hogy „az állam és az egyház közötti megállapodás megbontása a fasiszták célja,” ezért kötelességük politikai téren is segíteni, közelebb hozni egymáshoz a kormányt és az egyházat (NÉPSZAVA 1951. 01. 13.: 2).

Februárban a Baranyai Katolikus Papok Békebizottsága hozott határozatot arról, hogy az alsópapságnak mindent meg kell tennie a kormány béketörekvéseinek támogatására (NÉPSZAVA 1951. 02. 03.: 5). Májusban a Budapesti Békebizottság értekezletén egy érseki tanácsos felszólalásában az egyházi vezetők régi hibáiról is beszélt: Magyarországon „hatalmas birtokok voltak a főpapság kezén, s a főpapok kevés kivétellel földesurak módjára is éltek. Meglett volna a lehetőség, hogy segítsenek a nálunk is sok bajjal küzdő alsópapságon, mégsem tették” (NÉPSZAVA 1951. 05. 19.: 2). Sok ilyen és ehhez hasonló cikk jelent meg a napi sajtóban, igazolandó a békemozgalom létjogosultságát.

A párt akaratának megfelelően azonban számos olyan esetről is tudósítottak a lapok, amikor ezeken a bizottsági üléseken – általában konkrét példákat is megemlítve – elítélték azokat a hittársaikat, akik nem voltak hajlandók csatlakozni hozzájuk, vagy nem támogatták céljaikat némely esetben. Ezek az elveiket fel nem adó, hithű egyházi személyek könnyedén válhattak ezáltal a klerikális reakció leleplezett tagjaivá.

A Tolna megyei békebizottság megalakulásakor legelső határozatában leszögezte, hogy „elítéljük, megvetjük (...) a háborús uszítókat s azok aknamunkáját, és érthetetlen előttünk azon oltártestvéreink állásfoglalása, akik a békeívet nem írták alá” (NÉPSZAVA 1951. 05. 10.: 2). Egy hónappal korábban a Katolikus Papok Pestmegyei Békebizottságának ülésén is hasonló bírálatok hangzottak el: „Vannak (...) még egyesek a katolikus papság soraiban, akik béke helyett háborúra spekulálnak (...). Elítélünk mindenkit, legyen az közöttünk, vagy híveink között, aki háborúra spekulál, vagy magatartásával egyházunk és kormányunk közötti békés együttműködést veszélyezteti” (NÉPSZAVA 1951. 04. 04.: 5).

Májusban – pár nappal a Tolna megyei után – Zalaiban is megalakult a békebizottság, ahol a nagykanizsai prépost esetét említve – aki a vád szerint „az elmúlt évben megtiltotta papjainak a stockholmi békefelhívás aláírását” – kiemelték, hogy sajnos még náluk is „vannak a katolikus papok között olyanok, akik nem támogatják a békealáírási mozgalmat” (NÉPSZAVA 1951. 05. 23.: 6).

Ezek a példák is bizonyítják, hogy az 1950 augusztusi megállapodást a katolikus papság jelentős része ellenezte, vagy nem támogatta. Mindamellet az is feszültséget okozott, hogy a püspöki kar sem tette le még a korábban megígért esküt a Magyar Népköztársaságra, ezért a Párt a klerikális reakció elleni harc fokozása mellett döntött, ami ennek a két évnek a legnagyobb, nyilvános koncepció peréhez vezetett: 1951 júniusában koholt vádak alapján letartóztatták a katolikus egyház egyik legfontosabb vezetőjét, Grösz Józsefet, a kalocsai érseket, az 1950 augusztusi megállapodás aláíróját (ROMSICS 2005: 360). A sajtó június 19-én számolt be a Budapesti Államügyészség vádiratáról Grösz Józsefnek és társainak bűnügyében (NÉPSZAVA 1951. 06. 19.: 3).

A korszak koncepció peréhez hasonlóan a kalocsai érsek tárgyalása is rendkívül gyorsan lezajlott, az állami terrorgépezet és az „igazságszolgáltatás” pár nap alatt elvégezte a munkáját. A per csak június 22-én kezdődött, de két nappal korábban már megjelent a *Népszavában* egy cikk, amely már bűnösöknek nevezte a vádlottakat, és azt állította, hogy „az államügyészség vádirata országvilág előtt leleplezi azt a hazaáruló, népellenes ellenforradalmi bandát, amely Mindszenty »művének« folytatója, Grösz József vezetésével azért szervezkedett, hogy demokratikus államrendünket megdöntse, a Habsburgok trónra juttatásával a királyságot visszaállítsa, ismét életbe léptesse a nagybirtokrendszert, a gyárakat és bányákat pedig visszaadja a nagytőkéseknek” (NÉPSZAVA 1951.

06. 20.:5), a Vatikánnal és az Amerikai Egyesült Államok által vezetett imperialista csoporttal szövetkezve.

A nyílt koncepciók perekre jellemző összes „körtünet” felfedezhető ennek a pernek a kapcsán. Grösz és társait koholt vádak alapján tartóztatták le, már a tárgyalás előtt a központi propaganda bűnösöknek kiáltotta ki őket, egyértelmű kapcsolatot találva köztük és az imperialista blokk között. Ezenkívül Grösz már az első tárgyalási napon bevallotta bűnösségét, egy nappal később a többi vádlott is megtette ugyanezt, sőt – az ÁVH hathatós közreműködésének köszönhetően – addig ismeretlen bűncselekményekre is fény derült a vallomások során.

Az érsek június 22-én, társai június 23-án ismerték be bűnösségüket. A párt egészen elképesztő vallomásokat csikart ki a vádlottakból, a zirci apát például bevallotta, hogy bizonyos rendek titkos földalatti szervezetet hoztak létre a rendszer megdöntése érdekében (KIS UJSÁG 1951. 06. 24.: 1–2). A bíróság – szintén a megszokott gyakorlatnak megfelelően – már június 28-án meghozta az ítéletet, a kalocsai érsek 15 évet, a mellékvádlottak 8–13 év börtönbüntetést kaptak (NÉPSZAVA 1951. 06. 29.: 3).

Már a per kezdete előtt jelentek meg olyan írások is az újságokban, melyekben a dolgozók mélységesen elítélték a vádlottak népellenes tetteit, és példásan szigorú büntetést követeltek a hatóságoktól. Ez a negatív propaganda-hadjárat a tárgyalás után is folytatódott, régi esetekre hivatkozva a *Népszava* egy júliusi cikkének címe például így hangzott: „Megkínzott, legyilkolt munkások és parasztok, böllérbicskás rémuralom, horthysta terrorlegények – ezt akarja visszahozni Grösz és hazaáruló bandája” (NÉPSZAVA 1951. 07. 15.: 5). A katolikus békebizottságok reakciója sem váratott magára sokáig, június végén a frissen alakult Győr–Sopron Megyei Békebizottság azonnal elhatárolódott az elítéltektől (NÉPSZAVA 1951. 06. 30.: 2), pár nappal később pedig a Vas megyei papok tették meg ugyanezt (NÉPSZAVA 1951. 07. 07.: 2).

Ennek ellenére július 4-én az Elnöki Tanács elrendelte, hogy „érseket, címzetes érseket, püspököt, segédpüspököt, főapátot, apátot és szerzetesrendi tartományfőnököt csak a Népköztársaság Elnöki Tanácsának előzetes hozzájárulásával lehet kinevezni” (MAGYAR KÖZLÖNY 1951. 07. 04. I.: 683). A hatalmas állami nyomás, propaganda-hadjárat következtében az egyház kénytelen volt engedni, a katolikus püspöki kar július elején nyilatkozatban biztosította arról a pártot, hogy továbbra is tartják magukat az 1950 augusztusi megállapodáshoz, támogatják a kormányt és a békemozgalmat, valamint egyeztetni fognak az Elnöki Tanáccsal a főpapok kinevezésekor (KIS UJSÁG 1951. 07. 06.: 3). Nem sokkal később az esküt is letették – dr. Czapik Gyula egri érsek vezetésével – a Magyar Népköztársaság alkotmányára (NÉPSZAVA 1951. 07. 22.: 3). Az állam egyház feletti hatékonyabb ellenőrzését szolgálta az Állami Egyházügyi Hivatal létrehozása is 1951. május 19-én (MAGYAR KÖZLÖNY 1951. 05. 19. I.:

436). A megállapodások lezárásaként a párt Vallásfelekezeti Alapot létesített az egyházi kiadások rendezése, fedezése érdekében (ROMSICS 2005: 360). Ezt követően elkezdődtek a klérus diplomáciai látogatásai. Október végén Rónai Sándor, az Elnöki Tanács elnöke fogadta a református egyház zsinatának „tisztelgő követeit” (NÉPSZAVA 1951. 10. 25.: 2), 1952 januárjában a Magyar Püspöki Kar és a Katolikus Papok Országos Békebizottsága tett látogatást Horváth Jánosnál, az Állami Egyházügyi Hivatal új elnökénél (NÉPSZAVA 1952. 01. 09.: 2), február elején pedig az evangélikus zsinat küldöttsége tette meg ugyanezt (NÉPSZAVA 1952. 02. 06.: 6), ezáltal is legitimálva ennek az új hivatalnak és az egész megegyezésnek a létjogosultságát.

Mindezek ellenére a klerikális reakció elleni harc és propaganda tovább folytatódott. 1951 szeptember elején például a szombathelyi püspök felfüggesztette a vasvári esperes működési jogát, és eljárást is indított ellene, mert a vád szerint ellenzéki magatartást tanúsított, hátráltatta a cséplést és a terménybegyűjtést (NÉPSZAVA 1951. 09. 04.: 2).

Az egyházellenes intézkedések az ünnepnapokat is érintették. 1951. május 16-án a Minisztertanács határozatot hozott „az Úrnapjának munkanappá nyilvánításáról” (MAGYAR KÖZLÖNY 1951. 05. 16. I.: 419), 1952 májusában pedig – szintén a Minisztertanács – „számos üzemi dolgozó kérelmére” pünkösd hétfőjét is munkanappá változtatta (NÉPSZAVA 1952. 05. 11.: 5).

A békemozgalom tagjai természetesen külpolitikai téren is támogatták a kormányt. 1951 augusztusában a svájci Rolléban ülésezett a Protestáns Egyházak Világtanácsa, Bereczky Albert református püspök ezen lemondott a tagságáról, mert a tanács nem volt hajlandó követni a „béketábor” állásfoglalását a koreai háborúról, nem ítélte el az Amerikai Egyesült Államok által vezetett imperialista blokk agresszióját (NÉPSZAVA 1951. 08. 12.: 4), és Németország újrafelfegyverzését (KIS UJSÁG 1951. 08. 12.: 2).

1952 májusában a magyar református egyház tiltakozó táviratot írt, mert a brit hatóságok megtagadták Péter János püspök beutazási kérelmét Londonba, aki békekövetként a Brit Béketanács kongresszusára szeretett volna eljutni, hogy képviselhesse a Szovjetuniót és szövetségeseit a megbeszéléseken (NÉPSZAVA 1952. 05. 20.: 3).

A kommunista ideológia célkitűzéseinek megfelelően a párton belüli válásgyakorlást egyenesen megtiltották, mondván, „a vallás a Párton belül nem magánügy” (MDP HATÁROZATAI 1998: 164), sőt a családtagok esetében is károsnak vélték és elítélték. Tilos volt például gyermekeiket hittanra járatni, vagy megengedni, hogy bármilyen egyházi rendezvényen megjelenjenek. A Titkárság 1952. július 4-i határozatában büntetést is kilátásba helyezett ilyen esetekben, mivel szerintük „a hittanórák nagy részében nem vallásoktatás, hanem burkoltan vagy nyíltan reakciós, népi demokrácia ellenes uszítás folyik (...). Bi-

zalmatlanná akarják tenni a tanulókat a tudományos oktatás iránt, és zavart keltenek a gyerekek gondolkodásában (...). Az ájtatosság és jámborság álarcában a hazugság és képmutatás, a megfélemlítés levegőjét terjesztik az iskolákban” (MDP HATÁROZATAI 1998: 165).

Az állam és egyházak közti viszony a megállapodások és eskütételek után is rendkívül feszült maradt, az ideológiai ellentétek és az intézményesített terror áthidalhatatlan szakadékot képezett a párt és a klérus jelentős része között. „A papok többsége szolidáris volt Mindszentyvel, illetve Grósszel, s a magyar történelemben oly nagy hagyománnyal rendelkező passzív rezisztencia politikáját alkalmazta” (ROMSICS 2005: 360).

Rákosi és a kommunista vezetés – ebben is a sztálini mintát követve – teljesen ki akarta szorítani az egyházakat és a vallást a közéletből, és a bolsevik ideológia irányvonalait követve egy új közerkölcs és közszellem létrehozását szorgalmazta.

A klérust és magát a vallást is ellenfélként kezelték, tudatosan törekedtek arra, hogy a béke és jólét egyik legfőbb ellenségeként tüntessék fel őket, felrúgva ezzel egy olyan a magyar történelmi hagyományokon nyugvó társadalmi alappillért, ami rendkívüli romboló hatással bírt az egyének és közösségek közti kapcsolatrendszerekben, és az élet minden más területén.

IRODALOM

- A MAGYAR DOLGOZÓK PÁRTJA *határozatai 1948–1956*. 1998. Budapest.
BIHARI Mihály 2005. *Magyar politika 1944–2004*. Budapest.
KIS UJSÁG 1951–1952.
KULCSÁR Zsuzsanna 1951. *Adalékok a Vatikán politikájához az 1929/33-as világgazdasági válság éveiben* = Századok. 85. évfolyam, 2. szám, 239–250.
LUKÁCS György 1971. *Taktika és etika* = Utam Marxhoz. I. Budapest. 187–194.
MAGYAR KÖZLÖNY 1951–1952.
NÉPSZAVA 1951–1952.
ROMSICS Ignác 2005. *Magyarország története a XX. században*. Budapest.

Political and ideological fight against the churches in Hungary in 1951/52

The totalitarian communist power led by Mátyás Rákosi assumed single hegemonic power in Hungary. It had no considerable opposition within the borders and in addition to this it received great support from the Soviet Union. In spite of this, in 1951 and 1952 institutionalized state oppression and terror were increased. In our country the soviet ideas of Stalin became determining in every area of life, thus the life of the Church was basically influenced and determined by the absoluteness of the communist ideology. This ideology precluded the possibility of the reason for the existence of any other way

of thinking since it assumed that only the communist ideology had a scientifically based, adequate knowledge which comprehended the whole human, social and science system. At first, only the Churches and their leader the Vatican City were considered as part of the “reaction” of the opposition by the Rákosi regime. However, with the (unjustified) radicalization of the power, religion itself increasingly became the enemy of the regime, an element which had to be oppressed.

In 1951 and 1952 the open antireligionalism was manifested several times in the media and in the orders of the Party. The terrorism and the fight against the clerical reaction were constantly present; Rákosi and his regime deprived the Churches of great wealth and of very important rights, and after a while they made a great effort to make the operation of the Churches unviable. Although, there were several members from the clergy who were not inclined to abandon their faith and their principles and they did not submit to the will of the communists, in fact they had no real power that would have meant danger to the Party. In these two years state terrorism were not eased at all and the most famous example of this is the show trial and conviction of József Grósz and his partners in 1951. The communists wanted to create a completely new public morality and public spirit and in the interest of this they did not even respect such social fundamental concepts as the Churches and religions which were based on Hungarian historical traditions.

Keywords: ideology, clerical reaction, institutionalized terror, peace movement, passive resistance

Natal'ja Alekszandrovna Bondarenko

... Puskin Orosz Nyelvi Intézet, Moszkva

... b_natalia@mail.ru

MOSZKVAI ÉS SZENTPÉTERVÁRI SZALONOK A 19. SZÁZAD ELSŐ HARMADÁBAN AZ INTERKULTURÁLIS KAPCSOLATOK TÜKRÉBEN

*The Importance of Salons in Moscow and St. Petersburg in the First
Third of the 19th Century for the Development of Intercultural Links*

A 19. század első harmadában Oroszország a nyugat-európai kultúrák tükrében, a velük való diskurzusokban határozza meg önmagát. A szalonok feladatuknak tekintették, hogy közvetítsék a nemességnek a nyugat-európai tudomány és műveltség eredményeit. A tanulmány foglalkozik A. P. Jelagina, J. A. Karamzina, J. P. Rosztopcsina szalonjainak szerepével. A munka felfedi Z. A. Volkonszkaja, A. N. Olenin, Mihail és Matvej Vjelgorszkij szalonjainak szerepét, melyeket P. Viardo, G. Berlioz, Clara és Robert Schumann, Mickiewicz és Liszt Ferenc is látogattak. A szalonok hangulata különleges atmoszférát, teret alkotott, ahol európai és oroszországi kiválóságok gazdagíthatták szellemi és intellektuális képességeiket.

Kulcsszavak: Oroszország, Nyugat-Európa, szalonok, intellektuális társalgás, műveltség

A 19. század első harmadában Oroszországra egyfajta önmegalkotási folyamat jellemző: a nyugati hatalomhoz igazodik a várostervezésben, zenében, filozófiában, oktatásban és művelődésben. Oroszország az európai kultúrák tükrében, a velük való diskurzusokban határozza meg önmagát. Az orosz szellemiség és a nyugati intelligencia, a nemesség orosz–francia kétnyelvűsége az orosz kulturális fejlődés alaptényezőjévé vált.

A szalonok láthatóvá tették az egyik megoldásra váró problémát: a nemeseknek meg kell ismernie a tudományban elért eredményeket és a nyugat-európai kultúrát. A 18. század közepén a szalonok jelentősége tudatosult az orosz magánéleti szférákban, melyek virágkorukat az 1820–30-as években érték el, amikor a nagyszámú társalgás, zenei estek, s összejövetelek a fővárosban és vidéken is egyaránt elterjedtek. A szalonokba látogatók neve az életmódbeli különbséget és a szalonok közösségi szerepét tükrözte. Az európai kultúra iránti érzékenységet tekintetében a szalonok eredeti, önmegalkotó és befolyásos helyekké váltak.

A szalonokra jellemző szokások az európai arisztokraták életmódja szerint alakulnak. A szalonokban történő fogadás a grand monde, vagyis az udvari és diplomáciai körök, a patrimoniális arisztokrácia tagjainak fogadása rendezett, kulturális dialógus rituáléja szerint történt, mely magába foglalta a hírek, olvasás, zene, performanszok, tánc tárgyköreit.

A szalonok életét a világban betöltött pozíciójuk, a megjelenő udvari körök és a családi összeköttetések határozták meg. A fogadásokat meghatározó, illendő viselkedés jellemző volt Anyicskov palotájára, P. Csaadajev moszkvai házára, Belozerszkij magánrezidenciájára, Beloszenszkij Tverszkaja utcai házára Moszkvában, és az egérfogónak nevezett szalonra, mely V. F. Odojevszkij tulajdonában volt. Az irányadó minták interpretálása, közvetítése változatos volt, és a szalonok látogatóinak eltérő intellektuális szintjén alapult. A. N. Olenin, E. A. Karamzina, A. F. Lvov, A. O. Szmirnova, D. F. Finkelman, Z. A. Volkonszkaja, valamint a Vielgorszkij fivérek szalonjaiban való fogadások egyedi, különleges hatást gyakoroltak a kortárs A. Sz. Puskin és M. I. Glinkára.

Meg kell említeni a szalonok kulturális életre tett többszintű hatását. Az oda látogatók az etikett előírásai szerint művelték a modern zenét, és képviselték a Blangini, Ferrari, Plantada olasz–francia szalonokban uralkodó stílust.

A levelek és a feljegyzések szerint a 19. század első harmadában az orosz kultúra kiválóinak élettere volt a szalon. A moszkvai és szentpétervári élet mint arisztokratikus fészek egyedi lelki értéket képviselt, mely érték az élet teljességét tükrözve megmutatkozott a szellemileg gazdag dialógusokban.

A nemesek közössége a kultúrák találkozásának volt a helye.

A nők fontos szerepet játszottak az orosz szalonok fejlődésében. (JOTMAH 1994:13) Az egyik érzékeny „fokmérő volt a közösségi életnek”, magukba szíva az időszak jellemzőit. (JOTMAH 1994:46) Ahogy a nők kiváltak a háztartásból, szerepük, pozíciójuk egyre elismertebbnek, értékesebbnek bizonyult a nemesek világában. Így a kultúra a nők kezébe került. (JOTMAH 1994:48) A nők belépése az azelőtt férfiakénak nevezett világba az irodalom művelésével kezdődött. N. M. Karamzin és N. I. Novikov hatására a nők olvasókká váltak, egyfajta erkölcsi légkört teremtve az orosz társadalomban.

A 19. század legérdekesebb, illetve legatraktívabb szalonjai között meg kell említeni A. P. Jelagina, J. A. Karamzina, A. O. Szmirnova, J. M. Hitrova, J. P. Rosztopcsina szalonjait.

A legbefolyásosabb és legismertebb szalon Európában A. G. Laval grófné háza. A látogatók között híres zenészek és tudósok is voltak: az énekes A. Katalani és a hegedűművész P. Bijo. J. de Stalt 1812-ben fogadták ott, amikor N. M. Karamzin néhány részletet olvasott az *Orosz állam történetéből* („*Isztorija Goszudarsztva rosszijszkogo*”). A. Sz. Puskin pedig megismertette a közönséget *Borisz Godunov* néhány színével.

A húsz év alatt J. A. Karamzinának, N. M. Karamzin özvegyének háza volt a legmeghatározóbb Szentpétervár életében. Az ott összegyűltek magas szintű társalgást és eszmecserét folytattak – emlékezik vissza A. V. Mescserszkaja. (МЕЩЕРСКАЯ 1901:101)

A. P. Jelagina szalonja a moszkvai házban egyfajta „iskola volt a fiatal férfiak számára, ahol irodalmat tanítottak, és tudományos tevékenységre nevelték őket.” (КАНЕЛИН 1899: 121)

„A szórakozott Moszkvában/ Kártyajátékok hírében / A bálokon elhangzott szavak közt/ Kedveled Apolló játékát./ A múzsák és szépség királynője, / Te tartogatód lágy karodban/ A sugallat mágikus jogarát.” Ezeket a lelkes, rajongó szavakat A. Sz. Puskin Z. A. Volkonszkaja hercegnőnek szánta. P. A. Vjazemszkij, J. Baratsinszkij, A. Delvig és még sok más író, zenész látogatta szalonját, fiatalok és az intellektuális társalgás művelői gyülekeztek nála.

„Háza olyan volt, mint a zene világa – mágikus kastély, amikor átléped a küszöböt, hallod a konszanciát, amikor megérintesz valamit, hallod szavak ezreit visszhangozni. A falak is énekeltek, gondolatok, érzelmek, társalgások, mozgások – minden énekelt ott” – emlékezik vissza P. A. Vjazemszkij.

Az énekes és színésznő 1824-ben megnyitotta szalonját, majd bemutatta az olasz zenét, hozzájárult a *Nők Magazinja* (*Damskij Žurnal*) működéséhez, és szerette volna bemutatni Nyugat-Európának az otthon elérteket. I. Cvetajeva megjegyezte, hogy a szépművészeti Múzeum alapításának alapötlete Z. A. Volkonszkajától származik. Időközönként A. Mickiewicz is meglátogatta a házát. A *Dzjady* és a *Krími szonettek* nagyon híresek voltak abban az időben. A Z. A. Volkonszkajának címzett leveleiben a moszkvai házban való találkozásaikra emlékezik vissza. Vallomása szerint a kedves hercegnő levelei nagy hatással voltak rá.

Nincs kétség, hogy Volkonszkaja szalonja hozzájárult az orosz–olasz, lengyel–francia irodalmi és zenei kommunikáció tökéletesítéséhez..

Meg kell említeni A. N. Olenyinnak, a Közkönyvtár igazgatójának házát, aki tagja volt az Orosz Tudományos Akadémiának. (1763–1843) V. A. Szollogub is egyik állandó látogatója volt házának. Megjegyzi, hogy Olenyin, Karamzin és a Vielgorszkij-szalon jelentős hatással voltak rá. „Először tisztelni kezdtem a művészetet, majd megszerettem, harmadszor pedig megértettem.” (СОЛЛОГУБ 1869:5) A kortársak, F. Vigel, M. Piljev bizonyítékai szerint, A. N. Olenyin háza mindent magában foglalt, „híres volt a szentpétervári irodalomról és zenéről”. (ПЫЛЯЕВ 1889:410)

I. A. Krilov, O. A. Kiprenszkij, N. I. Gnedics és A. Sz. Puskin is látogatták a szalont, ahol olvasmányélményeikről és irodalmi jelenségekről beszélgettek. A. Gumboldt, aki szintén látogatta Olenyint, odaadással figyelte a ház egyedi hangulatát.

„Szombatonként Szentpétervár társadalmának felső tízeze találkozott ott, a csendes, tudás, gondolatok, harmónia, vendéglátás szentélyében” (СОЛЛОГЫЕ 1869:96) – írták V. F. Odojevskij szalonjáról. Lehetőségük volt arra is, hogy találkozzanak a Szibériából visszatért Shilling báróval, A. Sz. Puskinnal, M. I. Glinkával, Gessel, a kémia professzorával, N. V. Gogollal, a római Ciabatta énekművésszel, professzor P. A. Pletnevvel, I. P. Szaharovval, a *Skazanija russzkovo naroda* kiadójával és a hittérítő Iakinffel.

A szalonoknak, mint ahogyan a társadalomnak is, a nemzeti kultúra ápolása volt a célja. Ez vonatkozott a lengyel kultúrára is, amelynek őrzői és képviselői működtek Oroszországban. V. F. Odojevskij megismerkedett a híres zongoristával, Maria Szymanowskával, akivel az orosz írók és kritikusok Varsóban találkoztak. A *Levelek a zenéről* („*Pisxma o muzwke*”) szóló írásban Odojevskij visszaemlékezett Szymanowska tökéletes zongorajátékára. Véleménye szerint a legkiválóbb zenészek között is az első helyen állt a művésznő. Az orosz és lengyel kultúra képviselői, A. Orłowsky, J. Laskevics, T. Daskevics Szymanowskánál találkozott. De az odalátogatók között központi helyet Puskin és Mickiewicz foglalt el.

Meg kell említeni Mihael Jurjevics és Matvej Jurjevich Vielgorszkij szalonját. Az I. S. Bach kompozícióit játszó tehetséges orgona- és zongoraművész, Mihael Vielgorszkij egy értékes zenei mintát hagyott hátra az orosz közönség számára, hangsúlyossá téve az európai művészeti irányzatok jelentőségét. A 17–18. századi német és ausztriai zenei ízlés töltötte be az orosz mindennapokat. Ismertté vált Mozart g-moll szimfóniája, a közjáték Cherubini *Faniska* című operájából, töredék Beethoven *Krisztus az olajfák hegyén* című oratóriumából, német és francia zeneművészek Ch. Ph. Lafont, L. Shpor, F. Kreisler kompozíciói.

A 19. század húszas éveiben John Field, K. Lipiński, A. Atro játszottak a Mihailovska téri házban Szentpétervárott. 1830-ban S. Thalberg, L. Meyer, F. Byom, Z. Gijo is tiszteletüket tették a szalonban. 1840-ben P. Viardot, G. Berlioz, Clara és Robert Schumann, Liszt Ferenc játszottak ott. Beethoven szimfóniáit először mutatták be Oroszországban. V. F. Odojevskij Oroszország művészeti irányzatait tanulmányozva megállapította, hogy a Vielgorszkij fivérek házának zenei atmoszférája váltotta ki a legfontosabb változásokat az orosz közéletben.

Nyitányok, szimfóniák, együttesek, kórusok karmestereként M. Jurjevics megszilárdította a zene erejét. Miután az európai zenészek, G. Berlioz, Liszt Ferenc és F. Schumann meglátogatták a Vielgorszkij-házat, mély tisztelettel írtak róla, értékelve a zene és műveltség iránti szeretetüket. (БЕРЛИОЗ 1967:648) Berlioz A. F. Lvovnak írt levelében (1848) kifejezte a ház egyedi atmoszférájának hatását, és az ott fellépő zenészekre tett benyomásokat. „Ó, Oroszország és szívélyes fogadtatása, irodalmi és művészeti szokásai. Miért vagy ilyen meszsze?...” (СТАКОБ 1954: 89)

A zenei esteken Európa ismert alakjai tanulták az orosz zeneszerzők, Mih. Vielgorszkij, A. A. Aljabjev, A. J. Varlamov, A. L. Guriljov, M. I. Glinka különböző kompozícióit. Liszt Ferenc írta át zongorára M. Vielgorszkij, A. A. Aljabjev *Fülemülését*, M. I. Glinka darabjait.

Nehéz felbecsülni Vielgorszkij szalonjának történelmi és kulturális értékét. Amikor az orosz közönség és zenészek még nem voltak felkészülve a művészeti életre, a zene iránti szeretet már pislákol a kiváló és művelt Vielgorszkij testvérek és V. F. Odojevszkij házában.

Moszkva és Szentpétervár szalonjainak különleges atmoszférája egyedi teret hozott létre, amelyben az intellektuális dialógusok, valamint az orosz és a nyugat-európai kultúra kiválóságai megszilárdították és tudatosították a művészeti értékeket.

IRODALOM

- АРОНСОН М., С. Рейсер, *Литературные кружки и салоны*, Ленинград, 1929
БЕРЛИОЗ Г. *Мемуары*, 2-е изд. В 2-х тт, Москва, 1967
КАНЕЛИН К.Д., А.П.Елагина, *Сочинени*. Санкт Петербург, 1899, Т. 3
КОМИССАРЕНКО С.С., *Культурные традиции русского общества*, Санкт Петербург, ГУП, 2003.
ЛОТМАН Ю.М., *Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII -начало XIX вв.)*, Санкт Петербург, 1994
МЕЩЕРСКАЯ А.В., *Воспоминания*, 1901. кн. 1
ПЫЛЯЕВ М.И., *Старый Петербург*, Санкт Петербург, 1889
РАПАЦКАЯ Л.А., *История русской музыки. От Древней Руси до „серебряного века”*, Москва, 2001.
СОЛЛОГУБ В.А., *Воспомяая о кн. В.Ф.Одоевском*, Москва, 1869
СТАСОВ В., *Ф. Лист, Р.Шуман, Г.Берлиоз в России*, Москва, 1954
ЩЕРБАКОВА Т., *Михаил и Матвей Виельгорские*, Москва, 1990
ФИНДЕЙЗЕН Н., *Гр.М.Ю.Виельгорский* // Русская музыкальная газета, 1906, 35-36, 37
TOVROV Jessieа, *The Russian Noble Family*, Garland Publishing Inc., New York and London, 1987

(A tanulmányt angol nyelvről Janovics Mária fordította magyarra. A Puskin-idézetet és a szövegben szereplő más orosz nyelvű részleteket, illetve tételeket *Draginja Ramadanski* ültette át magyar nyelvre.)

Natalya Aleksandrovna Bondarenko

: A.S. Pushkin State Institute of Russian Language, Moscow

: b_natalia@mail.ru

THE IMPORTANCE OF SALONS IN MOSCOW AND ST. PETERSBURG IN THE FIRST THIRD OF THE 19TH CENTURY FOR THE DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL LINKS

*Значение салонов первой трети XIX в. г.г. Москвы
и Санкт-Петербурга в развитии межкультурных связей.*

The first third of the 19th century is the time when Russian culture recognized itself in the dialogue with Western-European cultures. Salons undertook an important task - to familiarize the nobility with the achievements in science and the culture of Western-Europe. The role of the salons of A. P. Elagina, E. A. Karamzina and E. P. Rostopchina are analyzed in the article. The article also reveals the role of the salons of Z. A. Volkonskaya, A. N. Olenina Mihail and Matvey Vielgorskiy which were visited at different times by P. Viardo, G. Berlios, Clare and Robert Schumann, A. Mitskevich, F. Liszt and others. The atmosphere of the salons created a unique environment, in which intellectual communication took place and the outstanding people from Europe and Russia could enrich their spiritual and intellectual potential.

Keywords: Russia, West-Europe, salons, intellectual conversation, education

It is possible to refer to the first three decades of the 19th century as the time of self-consciousness for Russia: keeping orientation to the Western authorities in town-planning, music, philosophy, belle-literature, education and training system. Russia recognized itself in a mirror of other European cultures, in dialogue with them. Synthesis of Russian spirit and Western European intelligence, Russian-French bilingualism of the nobles became the factors of Russian cultural development during that period.

Salons began to discuss major problems related to enlightenment – acquaintance of the nobility with the achievements of science and culture of Western Europe. The value of those saloons began to increase in private Russian life in the middle of the 18th century and reached its peak in the 20-30s of the 19th century when a great number of “conversations”, “musical meetings”, “assemblies” etc. appeared in capitals and province. Diversity of names reflected differences

in matter, way of life and public role of various drawing-rooms. Sensitive to the way of European life, salons emerged and developed, drawing to itself everything that is most creative and influential.

Typical properties of saloons are predetermined by traditions of aristocratic Europe. Receptions in drawing-rooms “grand monde” were a norm of the nobility existence in the world of court, diplomatic corps, patrimonial aristocracy etc. The issue of high receptions was universal and obeyed the ordered ritual of cultural dialogue: exchange of news, reading, playing music, performance, dances etc.

The way of life in a saloon was defined by a world position, court circle and family connections. The requirement of good behavior was common for receptions in Anichkov Palace and in P. Chaadaev’s small house in Moscow, in the private residence of princes Belozerskiy – Beloselskiy in Tverskaya Street in Moscow and in the study - “mouse trap” belonging to V. F. Odoevskiy. Interpretation of standards varied and depended on the variety of hobbies and differences in the intellectual level of each separate salon. That is why receptions at A. N. Olenin, E. A. Karamzina, A. F. Lvov, A. O. Smirnova, D. F. Finkelmon, Z. A. Volkonskaya, at Brothers Vielgorsky gave unique impressions to the contemporaries of A. S. Pushkin and M. I. Glinka.

It is important to emphasize the wide and multifaceted influence of the salons on the cultural process. The influence of etiquette gratefully helped to cultivate fashionable standard: modern (for that time) masterly music, Italian-French saloon style of romances of Blangini, Ferrari, Plantada etc. Salons beckoned by unpredictable meetings, events, novelty of impressions and diversity of momentary.

According to correspondences and memoranda, saloons were a vital habitat for most outstanding figures of Russian culture in the first half of the 19th century. The life of Moscow and St.-Petersburg’s “aristocratic nests” presented unique psychological value: it consisted of spiritually enriching dialogue, which enhanced one’s personality and in the romantic atmosphere presented a high “life-celebration”. All these gave an impression of “life completeness”.

In all, communities of the nobles were the original centers of the cross-cultural development; they realized the idea of Russian and European cultural fusion.

Women played a vast role in the progress of Russian saloons [5; 13]. They were “one of the sensitive barometers of the public life”, quickly and immediately absorbing all features of their time and substantially, leaving it behind [5: 46]. Women exclusion from the governmental duties contributed to more and more appreciable role of women in the life of the nobles, and “culture was completely delivered into women’s hands” [5:48]. Women’s entering to the world, which was earlier considered as “men’s”, began with literature. Under the influ-

ence of N. M. Karamzin and N.I. Novikov, they (women) became readers and created moral atmosphere of Russian society.

A. P. Elagina, E. A. Karamzina, A. O. Smirnova, E. M. Hitrovo, and E. P. Rostopchina are among the most interesting saloons of the 19th century.

The most influential and well-known saloon in Europe was the house of the countess A. G. Laval. “Saturdays and Wednesdays” in the palace of the English Quay in St.-Petersburg attracted imperial families, ladies in waiting, politicians, diplomats, among others. Many of the visitors were carried away by the singing of A. Katalan and P. Bijo’s violin. There were also famous musicians and scientists: J. de Stal was received there in 1812, N. M. Karamzin read some chapters from the “Russian State History”, and A. S. Pushkin acquainted guests with some new scenes from “Boris Godunov”.

Over a twenty years period, the house of E. A. Karamzina, the widow of N. M. Karamzin, was one of the most attractive salons of St.-Petersburg. Members of the society met there “not to gossip, but to converse and exchange views”, – recollected Princess A.V. Meshcherskaya [5:101].

The salon of A. P. Elaguina in Moscow, a house near the Red Gates was some kind of “school” for young men, where they were brought up and trained for the subsequent literary and scientific activity” [3:121].

Among absent-minded Moscow,
In rumours of whist and boston,
In dancing prattle of some talks
You like the games of Apollo.
The queen of muses and beauty,
You hold in your gentle hands
The magic sceptre of inspiration... –

A. S. Pushkin devoted these enthusiastic words to Z. A. Volkonskaya, P. A. Vjazemsky, E. Baratynsky, A. Delwig and many other writers and musicians of that time who often visited her saloon. Representatives of highly respected groups and the youth also gathered in that house.

“Her house was like a music world of a magic castle, when you cross the threshold, you can hear consonance. When you touch something, you can hear thousands of words responding harmoniously. The walls were singing, thoughts, feelings, conversations and movement – everything was singing there” – remembered P. A. Vjazemsky.

A wonderful woman, singer and actress opened her salon in 1824 at the corner of Tverskaya Street and Kozitsky Lane in Moscow. She popularized Italian music, and contributed to “Ladies’ Magazine”. She wished to create an association of “Patriotic Conversation” for introducing homeland’s achievements to Western Europe. I. Tsvetaev noted that the first idea of the foundation of the Mu-

seum of Fine Arts belonged to Z. A. Volkonskaya. A. Mickiewicz, whose poem “Dzjady” and “Crimean” were very popular at that time, also visited her house from time to time. In his letters addressed to Z. A. Volkonskaya, the Polish poet remembered their meetings in her house in Moscow and noticed that the letters of the “dear princess” made the same impression on him. They breathed the same cordiality and radiated the same light as it was in her house... Indisputably, Z. N. Volkonskaya’s saloon, as well as the others mentioned above strengthened Russian-Italian, Polish and French literary and musical communications.

Among other “meetings” of the nobles, we can mention the house of the Director of the Public Library A. N. Olenin, who was a member of the Russian Academy of Sciences (1763-1843). V. A. Sologub was one of its constant visitors. He remembered that the houses of Olenins, Karamzins, Vielgorskys played an important role in his life. “In the first one I started to respect art, in the second one I began to love it, in the third one I understood it” [9:5]. According to the contemporary evidence (F. Vigel, M. Pyljaev) A. N. Olenin’s house united everything “remarkable in St.-Petersburg’s literature and art” [7: 410]. I. A. Krylov, O. A. Kiprensky, N. I. Gnedich and A. S. Pushkin also visited that salon. Literary news, news about pictures and books were sent there. A. Gumboldt, who visited Olenin, listened with pleasure to that unique atmosphere of the house. Gonzago, who painted his wonderful decor and the Italian mechanic, Brigantsy, who built theatrical cars were also among the visitors [7: 410].

“On Saturdays all creams of St.-Petersburg’s society met in that quiet sanctuary of knowledge, thoughts, harmony and hospitality” [9: 96] – they wrote about the saloon of V. F. Odoevsky in St.-Petersburg. There it was possible to meet baron Shilling, who just came back from Siberia, A. S. Pushkin, M. I. Glinka and the Professor of chemistry, Gess, N. V. Gogol and the singing-master from Rome - Chiabatta, Prof. P. A. Pletnev and the publisher of “Legends of Russian People” I. P. Saharov, as well as the confessor Iakinf (Bichurin), who had stories about China.

No doubt, all the saloons, as well as societies and evenings, were aimed at the preservation of the national culture. This remark can also be applied to the Polish culture, which was carefully kept by its representatives in Russia. This long-term friendship connected V. F. Odoevsky with a well-known Polish pianist - Maria Shimanovskaya. Russian writer and critic met her in Warsaw. In his “Letters about music” V. F. Odoevsky remembered when Shimanovskaya was playing the piano. It was that perfect, so she had already the right to be called as one of the best outstanding actor. Creams of Russian and Polish cultures such as A. Orlovsky, J. Oleshkevich, T. Dashkevich met at Shimanovskaya’s place. But the central figures were A. S. Pushkin and A. Mickiewicz, maximizing rapprochement of the advanced circles of the Russian-Polish public.

It is necessary to mention the salon of two brothers – Michael Jurevich and Matvej Jurevich Vielgorskys, which brought the best of modern Europe to Russia and gave a certain creative orientation to its musical life. Mih. Vielgorsky, the talented organ and clavier player of I. S. Bach's music, left an appreciable trace in the development of musical tastes of the Russian public, popularizing and strengthening public consciousness in almost all influential art directions of Europe. Emphasis was more on German and Austrian music of the 17th-18th centuries which dominated everyday life in Russia. So, during the concerts in Kursk village Fateevka ("Luizino") one could hear: Mozart – Symphony in G Minor, an interlude from the opera "Faniska" of Kerubini, some fragments from the oratorio "Christ on the Olive mountain" of L. van Beethoven, musical compositions of German and French composers: P. Lafon, L. Shpor, F. Krejsler, etc.

In the 1820s John Fild, K. Lipinsky and A. Atro played in the house at Mihajlovskaya Square in St.Petersburg, in 1830 S. Talberg, L. Meyer, F. Byom and Z. Gijo appeared there, in 1840 P. Viardo, G. Berlioz, Clara and Robert Schuman and F. List performed at Mihajlovskaya Square etc. All Beethoven's symphonies were played there for the first time in Russia. V. F. Odoevsky studied the dynamics of the art tastes in Russia and concluded that the musical atmosphere of Brothers Vielgorsky's house promoted the most important changes of Russian public relations and criticism to the music of L. van Beethoven.

Being the author of symphonies and overtures, vocal ensembles and choral greetings, Michael Jurevich strengthened vigorously the music power, expanding a circle of its judges. After visiting their house, European musicians G. Berlioz, F. List and F. Schuman wrote about the human and musical advantages of Vielgorsky with deep respect, appreciated their "exclusive love for music and erudition" [2: 648]. G. Berlioz expressed the unique atmosphere of that house, feelings that excited musicians in his letter to A. F. Lvov (1848): "Oh, Russia! And its warm hospitality, its literary and art customs. Why are you so far? ...) [10: 89].

During musical "evenings" well-known figures of Europe learnt different compositions of Russian composers: Mich. Vielgorsky, A. A. Alyabyev, A. E. Varlamov, A. L. Gurilyova, young M. I. Glinka, etc. It is important to know that F. List arranged M. Vielgorskij's romances for the piano "It used to be" ("Byvalo"), A.A. Alyabyev's "Nightingale", M. I. Glinka's "Chernomor's march". The Hungarian musician fascinated the public by playing in one of the concerts some improvisations of Gipsy songs heard in Moscow.

It is difficult to overestimate historical and cultural importance of Vielgorskys's salon. "When both Russian public and musicians – their craft mass – were little prepared for the present art life, love for art glimmered in the houses of such outstanding and educated patrons of art as Brothers Vielgorsky and V. F. Odoevsky" [12: 788].

In conclusion, it should be noticed that the attractive atmosphere of Moscow and St.-Petersburg's salons created a unique environment in which there was an intellectual dialogue and enrichment of outstanding figures of Russian and West European culture, confirming thereby humanitarian value of art.

LITERATURE

1. АРОНСОН М., С. Рейсер, *Литературные кружки и салоны*, Ленинград, 1929
2. БЕРЛИОЗ Г. *Мемуары*, 2-е изд. В 2-х тт, Москва, 1967
3. КАНЕЛИН К.Д., А.П.Елагина, *Сочинени*. Санкт Петербург, 1899, Т. 3
4. КОМИССАРЕНКО С.С., *Культурные традиции русского общества*, Санкт Петербург, ГУП, 2003.
5. ЛОТМАН Ю.М., *Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII -начало XIX вв.)*, Санкт Петербург, 1994
6. МЕЩЕРСКАЯ А.В., *Воспоминания*, 1901. кн. 1
7. ПЫЛЯЕВ М.И., *Старый Петербург*, Санкт Петербург, 1889
8. РАПАЦКАЯ Л.А., *История русской музыки. От Древней Руси до «серебряного века»*, Москва, 2001.
9. СОЛЛОГУБ В.А., *Вспоминая о кн. В.Ф.Одоевском*, Москва, 1869
10. СТАСОВ В., *Ф. Лист, Р.Шуман, Г.Берлиоз в России*, Москва, 1954
11. ЦЕРБАКОВА Т., *Михаил и Матвей Виельгорские*, Москва, 1990
12. ФИНДЕЙЗЕН Н., *Гр.М.Ю.Виельгорский* // Русская музыкальная газета, 1906, 35-36, 37
13. TOVROV Jessiea, *The Russian Noble Family*, Garland Publishing Inc., New York and London, 1987

Значение салонов первой трети XIX в. г.г. Москвы и Санкт-Петербурга в развитии межкультурных связей

В начале XIX в. синтез русского духа и западно-европейского интеллекта, русско-французское двуязычие дворянского общества стали факторами развития российской культуры. В ознакомлении дворянского общества с достижениями науки и культуры Западной Европы важную роль играли салоны. Их значение в русском быту стало возрастать с середины XVIII в. и достигло расцвета в 20-30гг. XIX в., в первую очередь, в следующих областях общественной жизни: обмен новостями, чтение, музицирование, спектакль, танцы.

В статье упомянуты выдающиеся культурные деятели и дворяне, салоны и приёмы которых были известны в своё время: П. Чаадаев, кн. Белозерские – Белосельские, В. Ф. Одоевский, А. Н. Оленин, Е. А. Карамзина, А. Ф. Львов, А. О. Смирнова, Д. Ф. Финкельмон, З. А. Волконская и др. Работа подчеркивает возрастающую роль женщин в дворянском быту и в культурной жизни, что объясняется с их исключённостью из мира службы того времени. В салонах русской аристократии встречались разные представители русской и мировой культуры, такие как: А. С. Пушкин, Н. В. Гоголь, Г. Берлиоз, Ф. Лист, К. и Ф. Шуман и мн. др.

Ключевые слова: Россия, Западная Европа, салоны, научное общение, образование

Ninkov K. Olga

∴ Városi Múzeum, Szabadka
∴ olgax@freemail.hu

A NEMZETI SZALON ELSŐ SZABADKAI TÁRLATA ÉS CSÁTH

The First Exhibition of the Nemzeti Szalon in Szabadka and Csáth

A Nemzeti Szalon első szabadkai tárlata 1903. március 25-e és április 6-a között került megrendezésre a Pest Szálló két termében. A város eddig legnagyobb képzőművészeti eseményének keretében közszemlére tett 250 alkotás szerzői között szerepeltek Telcs Ede és Szirmai Antal is, akik először állíthattak ki gyermekkoruk városában. Építészeti terveiket mutatták be itt Komor Marcell és Jakab Dezső, Szabadka és Palics szecessziós magvában jelentős épületek tervezői. A szabadkai szervezők közül Schmausz Endre főispán és Lukácsy István művészetkedvelő hitoktató pap személye utal arra, hogyan és kik segítettek a város képzőművészeti életének fejlesztésében. A Nemzeti Szalon tárlata jótékonyan hatott Szabadka képzőművészetére, amely jóval elmaradt a zenei és színházi élet mögött, és a múzeum ügyét is előbbre vitte. Az eladással egybekötött tárlatot sajtókampány kísérte, de Csáth Géza ifjúkori naplójának jegyzetei más szemszögből is láttatják a tárlatot és a város polgárosodásának azon korszakát, amelyben a képzőművészet előretört, és amelyhez nyilvános szerepléseivel, cikkeivel Csáth, illetve ifj. Brenner József is hozzájárult.

Kulcsszavak: Nemzeti Szalon, Szabadka képzőművészete, múzeum, Pest Szálló, ifj. Brenner Dezső–Csáth Géza, Telcs Ede, Szirmai Antal, Kaciány Ödön, Schmausz Endre főispán.

A Nemzeti Szalon 1894. március 12-én alakult meg Budapesten, a millenniumi ünnepségek előkészületeinek hangulatában.¹ A Szalon 1894 októberétől minden évben megrendezte rendes tárlatait, tavaszi, őszi és téli kiállításait, 1919-ig mintegy száz bemutatót tartott. Ezenkívül 1899-től kezdve számos gyűjteményes kiállítást is rendezett. Tevékenységének másik területe a díjak és érmék odaítélése volt, ezenkívül műbaráti kört alakított ki, és kereskedelmi funkcióval is rendelkezett. Kezdetben szemléletileg nem sokban különbözött az Országos Magyar Képzőművészeti Társulattól, és elsődleges célja a művásárlás jobb és igazságosabb megszervezése volt. Mivel elhatárolta magát az említett intézménytől, valamivel modernebb szemléletűnek számított. A képzőművészet terén haladóbb nézeteket valló Wlassics kultuszminiszter is támogatta, és tag-

¹ A Nemzeti Szalon alapítását a korabeli sajtóban Tímár Árpád mutatta be. = Tímár Árpád, 2002.

jai között a jellegzetesen műcsarnoki művészek mellett modernebb szemléletű művészek is megjelentek, így például a Nagybányai Művésztelep tagjainak túlnyomó része. A Szalon tehát kettős arculatú intézmény volt, és lényegében hidat alkotott a konzervatív szárny és a progresszió között. Széles körű tevékenységével sokat tett a képzőművészet támogatásáért, a modern külföldi kiállítások szervezésével pedig felmérhetetlen érdemeket szerzett – írja Koós Judith.² Lázár Béla a Szalon első tíz évének összegzésekor megjegyzi, hogy a Nemzeti Szalon többek között a képzőművészet iránti érdeklődés felébredésének köszönhetően erősödhetett meg. „A művészek még több kapcsolatot óhajtottak a társadalommal – írja 1904-ben –, a felébredt érdeklődést ki akarták használni, közelebb hozni egymáshoz a művészt és a közönséget, és – egy klubra gondoltak. Afféle kaszinóra, ahol képműveket is rendezhetnek, de ahol zeneestékkel, szavatelokkal, műkedvelő előadásokkal a művészt és a közönséget egymás megismerésére szoktatnák. Hogy Budapesten, a kaszinóélet fő fészkeben ez a gondolat feltámadhatott, s hogy feltámadván, mihamar akadtak pártolói és megvalósítói, nagyon természetes.”³

A Nemzeti Szalon 1895-től a vidéki kiállítások rendezését is szorgalmazta, ezáltal a vidéki városok képzőművészeti életére is hatással volt. Első vidéki kiállítását 1895 májusában Kolozsváron rendezte meg. A délvidéki városok közül Újvidéken 1901 májusában, Szabadkán 1903 márciusában, Zomborban 1904 áprilisában–májusában, Nagybecskerekben 1904 májusában, Nagyikindán 1906 márciusában, Versecen 1908 novemberében, Pancsován 1910 novemberében volt első kiállítása.⁴ A Nemzeti Szalon első szabadkai vendégszereplésére 1903. március 25-én került sor, habár a sajtó adatai szerint először 1902 decemberére tervezték.⁵ A városi lapokban korábban is több műpártoló cikk jelent meg, ezek hangsúlyozták, hogy „talán Szabadka az egyetlen nagyobb és intelligensebb városa az országnak, ahol a festőmesterség nincs képviselve”.⁶ Ez persze nem teljesen igaz, mert az első tárlat 1881-ben nyílt meg Mesterházy Kálmán műveiből, az első műterem 1883-ban épült fel tervezője, Solymosy Lajos gimnáziumi rajztanár számára, és 1886-ban nyitották meg a város első műkereskedését. A hosszabb-rövidebb ideig itt tartózkodó festők főleg a portréfestés terén kínálták szolgáltatásaikat. A festményeket gyakran a Kossuth utca valamelyik kirakatában helyezték ki közszemlére.⁷ A Kossuth utca volt ugyanis Szabadka „ütőere”, rajta keresztül lehetett a város szívéből, azaz a Pest Szállótól és a Városházától,

² Koós Judith, *A Nemzeti Szalon*, Budapest, 1981, 129–130.

³ Lázár Béla, *A Nemzeti Szalon története*, Budapest, 1904.

⁴ *A Nemzeti Szalon Almanachja*, Budapest, 1912, 126–127.

⁵ *Nemzeti Szalon Szabadkán*, Bácskai Hírlap, 1902. december 13.

⁶ Bácskai Hírlap, 1900. március 14. Közli: Gajdos T., 1995, 82.

⁷ Bácskai Újság, 1900. II. 11. / II. 59.

A Pest Szálló épülete, a kiállítás színhelye

az Erzsébet parkon át a vasútállomásra jutni.⁸ A város eddigi legjelentősebb képzőművészeti eseményét a budapestiek részéről Rózsa Miklós, a Nemzeti Szalon titkára készítette elő, aki eljárt Szabadkára a rendezendő kiállítás ügyében.⁹ A megnyitót a helyi lapokban még több cikk előzte meg. A *Szabadkai Közlöny* március 15-én beszámol arról az előzetes értekezletről, amelyen Schmausz Endre főispán ismertette a kiállítás kulturális jelentőségét, Rózsa Miklós pedig a tárlat látogatottsága érdekében kifejtendő tevékenységről beszélt. A *Bácskai Hírlap*ban március 18-án Lukácsy István hittanár kimerítő cikke megemlíti, hogy a „nagy művek” már nem kedveltek, és csak a millennium adott átmenetileg teret az ilyen jellegű alkotásoknak,¹⁰ oktatóan utalva arra, hogy a polgárság már saját igényeinek megfelelő, intimebb és számára is hozzáférhetőbb művek iránt érdeklődik. A *Friss Újság*ban naponta jelentek meg az eseménnyel kapcsolatos patetikus hangvételű vezércikkek. Például: „Szabadka a művészet terén is el fogja foglalni a helyét, mely lakossága számánál és ritka intelligenciájánál fogva is megilleti.”¹¹ A *Bácskai Hírlap* arról is beszámolt, hogy a kiállítás színhelye – a mára lebontott, Scultéty János (1806–1873) által tervezett, 1853/54-ben épült szálloda és színház – addig milyen eseményeknek adott otthont: „A Pest

⁸ Szabadkára „Az első vasúti vonat 1869. szept. 11-én jött által Szegedről ; egész csendben és ünnepélyességek nélkül adatott át a közforgalomnak az a l f ö l d i vasút.” = Iványi István, 1886., 542. Különösen a budapest–zimonyi vonat által kapcsolódott Szabadka az európai vasúti hálózatba, és innen, mint valóságos gócpontból, hat irányba nyílt meg a város előtt az egész ország – írja Iványi István 1892-ben.

⁹ *Kultúránk és a sajtó*, Friss Újság, 1903. január 4.

¹⁰ Lukácsy István, *Nemzeti Szalon Szabadkán*, Bácskai Hírlap, 1903. március 18., 2.

¹¹ Gajdos Tibor, 1995, 92.

Szálló jó nagy termei, amelyekben eddig közgyűlés, bankett, kinematográfia, elite bál és demokraták tánciskolája, népgyűlés és értekezlet, műkedvelő előadás és iskolai záróvizsgák tartottak: mai napon a magyar művészek lelkes gárdáját fogadja kopottas falai között.”¹² A megnyitó előtti napon, Pestről gyorsvonnattal több művész és közéleti személyiség érkezett, pl. Kovács Jenő fővárosi hírlapíró, Bruck Miksa, Déry Béla, Szirmai Antal, Tölgyessy Arthur és Vajda Zsigmond festőművészek, Telcs Ede szobrász. A *Bácskai Hírlap* ismerteti a megnyitás programját is: „12.30-kor a helyi bizottság képviselői, Birkás Gyula, Vermes Béla és dr. Milkó Izidor alelnök, valamint dr. Dembitz Lajos, Váli Gyula és Lukácsy István fogadják a vasútnál a Szalon képviselőit. A tárlat megnyitása előtt a bizottság tagjai a főispáni hivatalban gyülekeznek. A megnyitásnak, amely 3 órakor kezdődik, következő a programja: 1. Szózat, előadja a Szabadkai Dalegyesület; 2. Vészi József üdvözlőbeszéde; 3. Hymnus, előadja a Szabadkai Dalegyesület; 4. A tárlat megtekintése. Este 7 óra 45 perckor a Nemzeti Kaszinó dísztermében Vészi József és Kacziány Ödön felolvassanak műveikből. 9 órakor társas vacsora, amelyen a hivatalos szónoklatokat Paukovics Andor és dr. Milkó Izidor tartják. Vacsora után tánc a kaszinó nagytermében.”¹³ A Nemzeti Kaszinó épülete a Pest Szálló mellett helyezkedett el – ma a Városi Könyvtár működik benne. Szabadkán az első kaszinót, a Polgári vagy Bürger Kaszinót a túlnyomórészt német eredetű iparosok hozták létre 1840 elején, de tizennégy év után, 1853-ban megszűnt. A Nemzeti Kaszinót a városi értelmiség és uraság nyitotta meg 1840 októberében, társas összejövetelek, olvasás, művelődés céljából. A magyar szabadságharc bukásával, 1849-ben, ez a kaszinó is megszűnt, de tag-sága 1856 márciusában Olvasókört alakított, amely 1857-ben alakult át Kaszinó Egyletté. A kaszinó a 60-as években valódi társadalmi tényező volt, és a nemzeti eszmék ébren tartója. Neve 1881-ben lett újra Nemzeti Kaszinó.¹⁴ Épülete egy kúria helyére került, az apatini születésű Raichl Ferenc (1869–1960) építész terve alapján neobarokk stílusban. A telket 1895. április 24-én vásárolták meg, az alapkövetételre szeptemberben került sor. Az épület a millenniumi ünnepségek évében, 1896 májusában készült el. A földszintjén cukrászda és kávézó kapott helyet, az emeleten pedig a díszterem, ahol a kaszinó tagjainak munkája és az összejövetelek folytak.¹⁵

A tárlat megnyitása napján vonattal érkezett Vészi József, a Nemzeti Szalon alelnöke, Kézdi Kovács László festőművész, a Nemzeti Szalon képviselője, Bobula János, ifj. Jakab Dezső és Komor Marcell építészek. A vendégeket szívél-

¹² *Nemzeti Szalon Szabadkán*, Bácskai Hírlap, 1903. március 25., 2–3.

¹³ *ua.*

¹⁴ Iványi István, 1892. 543–546.

¹⁵ Martinović Cvijin, Kaća, 2002., 78.

lyesen fogadták, és a város kocsiján a Pest Szálló szomszédságában levő Bárány Fogadóba vitték. A *Bácskai Hírlap* újságírója szerint valamiféle ünnepi hangulatot keltettek a Pest Szálló oszlopaira ragasztott plakátok, az épület ormán lebegő nemzeti színű zászló, délután az oszlopcsarnok alatt csoportosuló művészek. A megnyitásra várakozó közönséggel megtelt a kiállítás két terme, s a Pest Szálló előtti teret nagy néptömeg töltötte be.¹⁶ A tárlatmegnyitót valóban a Szózat vezette be, de utána Bíró Károly, az új polgármester mondott köszöntő beszédet, és csak őt követően jutott szóhoz Vészi József, a Nemzeti Szalon alelnöke, aki méltatta a kiállítás jelentőségét és feladatát a magyar képzőművészet nemzeti törekvéseinek népszerűsítése tekintetében. Jelen volt dr. Ernst Lajos is, aki a szervezésben segédkezett. Az ünnepség főszónoka Schmausz Endre (1840–1914)¹⁷ a város főispánja volt, aki előzőleg Bács–Bodrog vármegye alispánjaként, valamint 1883 és 1897 között, Bács–Bodrog vármegye Történelmi Társulatának elnökeként tevékenykedett. Mint társulati elnök Margalits Edével vállalta, hogy kapcsolatba lép Eisenhut Ferencsel (1857–1903) a zentai csatát ábrázoló festmény megrendelésének ügyében.¹⁸ A szerződést a bácskai születésű sikeres orientális festővel a vármegye alispánjaként kötötte meg 1895. július 4-én.¹⁹ A Történelmi Társulat tagjainak a „helyi erők”-re összpontosuló ragaszkodása tehát a művészet területén is megmutatkozott. Ez a törekvés nyilvánult meg Gozsdu Elek esetében is, amikor felhívta a Társulat figyelmét arra, hogy a Zombor város területén levő építészeti emlékeket vegyék számba, és rajzoltassák le, majd ennek függvényében 1902-ben a zombori születésű Juhász Árpád (1863–1914) lett a Társulat illusztrátora.²⁰ Nem elhanyagolható tehát a Történelmi Társulat szerepe a megye képzőművészetének történetében. A Nemzeti Szalon első szabadkai kiállításának jelentőségét Schmausz tehát alapos előismeretek birtokában joggal érezte fontosnak. A megnyitón hosszú és – a *Szabadkai Közlöny* március 29-én megjelent beszámolója szerint – ihletett beszédet tartott.

¹⁶ *A tárlat megnyitása*, Bácskai Hírlap, 1903. március 26., 1–2.

¹⁷ Schmausz Endre a gimnáziumot Baján, jogi tanulmányait Budapesten végezte, majd 1865-ben szülővárosában, Apatinban ügyvédi irodát nyitott. 1873-tól Apatin képviselője, programja Deák-párti. Amikor 1881-ben a Bács–Bodrog vármegye alispáni széke megüresedett, őt választották meg. Tizennégy év után hagyta el a széket. = *Szabadka szabad királyi város*. Magyarország és a Nagyvilág, II. évf., 4. sz., 1897. április 25.

¹⁸ *Vármegyei közgyűlés*. Bácska, XVII. évf. Zombor, 1895. május 29.

¹⁹ *A zentai csata*. „Említettük már, hogy Bács–Bodrog vármegye a millennium alkalmából megfesteti a zentai csatát. A nagyszabású képet Eisenhut Ferenc Münchenben élő, palánkai származású jeles festőművész fogja elkészíteni; a kép ára 12 000 Ft. Mint értesültünk, a vármegye alispánja és a művész a szerződést már meg is kötötték.” = *Bácska*, XVIII. évf., 49. szám, Zombor, 1895. június 25. 2. A festmény megrendeléséről és elhelyezéséről bővebben: Ninkov K. Olga, 2009-b. 7–41.

²⁰ Káich Katalin, 1980. 32.

A Nemzeti Szalon első szabadkai tárlata gazdagnak mutatkozott.²¹ Katalógusának kiadója a Nemzeti Szalon volt, de Szabadkán készült el a Krausz és Fischer Könyvnyomdában. A kiadványt Lukácsi István (1874–1938),²² a már említett szabadkai hitoktató *Művészetről* című, öt fejezetre osztott (*Magasabb nézőpontok, Művészet és hatása, Művészet és a nő, Magyar Művészvilág, Festőművészet*) 27 oldalas előszava vezette be. Az, hogy a fontos esemény egyedüli nyomtatványában Lukácsi bő bevezetője áll, a mohácsi születésű pap eddig ki nem kutatott szabadkai munkásságának fontos szegmense és a városban működő Szabad Lyceum egyik eredménye, valamint a város hivatalos köreiben a képzőművészethez értés színvonalának mutatója. A gimnázium akkori rajztanára, Löschinger Béla neve nem fordul elő sem a Lyceum előadói között, sem a Szalon rendezői között.²³ Az ismeretterjesztő előadásokat Szabadkán 1899-től tartó Szabad Lyceum hallgatóinak legtöbbször az ún. „művelt” középosztály soraiba tartozott, jelentős számú nő részvételével. Az előadók eleinte a szabadkai gimnázium tanári karából és az újságírók köréből kerültek ki, s közöttük szerepelt Lukácsi István, aki 1902. február 2-án tartott előadást a *Magyar művészvilág* címmel.²⁴ A képvetítéssel egybekötött felolvasásra²⁵ a gimnázium új dísztermében került sor.²⁶ A gimnázium ugyanis 1899 augusztusában költözött új, eklektikus stílusú, impozáns épületébe.²⁷ A *Szabadka és Vidéke* című lap beszámolója szerint a jó felkészültségű hittantanár előadása során hangsúlyozta elgondolását, hogy Szabadkának is kell képzőművészeti szentélyt építenie, ahogyan ezt

²¹ Hasonlat: a szabadkai Városi Múzeum jelenlegi, *Az Idő arcai – a szabadkai Városi Múzeum Művészeti Osztályának portréi* című tárlatán 222 alkotás – festmény, rajz, szobor, érem, plakett, grafika – szerepel. A szabadkai Városi Múzeum 1984-ben nyíló állandó képzőművészeti tárlatán 88 mű, az intézményben 1973-ban megrendezett *Magyar Képzőművészek alkotásai Vajdaságban 1830–1930* című kiállításon 138 mű, a *Vajdasági Magyar Képzőművészek Kiállításán* Palicsen 1952-ben 125 alkotás volt megtekinthető.

²² Lukácsy István (Mohács, 1874. október 3. – Kalocsa, 1938. április 8.) = Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, <http://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/lukacsy-stephanus> (hozzáférés: 2010. 8. 3.)

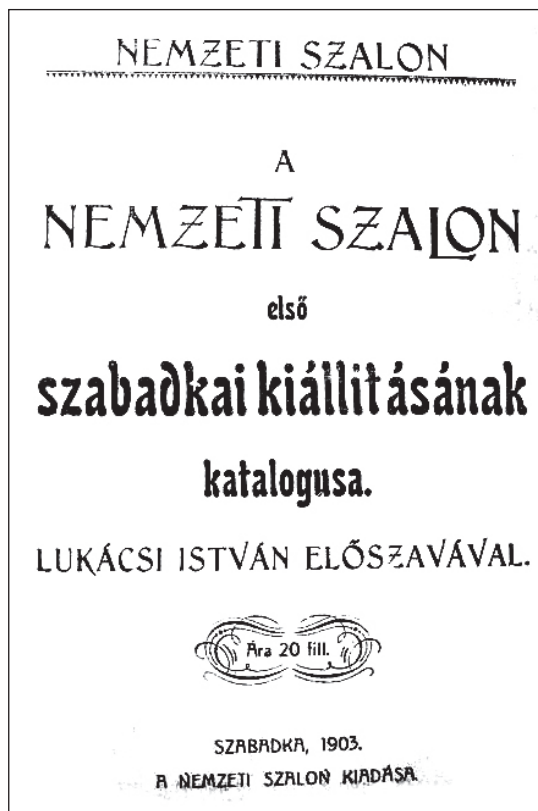
²³ Löschinger Béla (Temesvár, 1872–1913) rajztanár és festőművész nevét Szabadkán először 1900-ban említik. Egy közlemény szerint a város közgyűlésén nem töltötték be a gimnázium rajztanári állását, mivel a pályázók közül csak Löschinger rendelkezett a megfelelő képzettséggel, őt pedig – ismeretlen oknál fogva – nem akarták megválasztani. Később mégis megkapta ezt a munkahelyet, s a gimnázium rajztanára lett 1913-ig. 1902 nyarán a szabadkai gimnázium egyik termében festi meg dr. Platz Bonifác főigazgató, Matija Mamuzsity prépost és Tóth Lajos zentai gimnáziumi tanár arcképét. = Gajdos Tibor, 1995, 306–307., Ifj. Brenner József, *Napló* (1900–1902), 2006, 190.

²⁴ Káich Katalin, 1979., 8., 46–49., 108.

²⁵ Ifj. Brenner József, *Napló* (1900–1902), 2006, 158.

²⁶ Káich Katalin, 1979, 46.

²⁷ Kosztolányi Árpád, 1900, 136–137.

*A Nemzeti Szalon szabadkai kiállítási
katalógusának főoldala*

Arad, Kolozsvár, Miskolc tette. Ezzel út nyílta a művészet terjedéséhez. Szerinte Szabadkán olyan művészi iskola, illetve művésztelep is alakulhatna, mint amilyen a nagybányai vagy a szolnoki. Erre a célra a várostól tíz kilométerre levő Palicsot tartja megfelelőnek: „A környékünkön száguldó mén, tanyavilág és delelő gulyák lekötnek a művészek figyelmét... Szabadkának be kell kerülnie az emelkedettebb művelődési áramlatokba, mert nem elég, ha csak a színház és a zene lelkesít.”²⁸

A Nemzeti Szalon tárlatán a 250 alkotás, mely közül 10 szobor és 6 építészeti terv is szerepelt, két teremben volt elrendezve a falakon és elválasztófalakon, a korabeli tárlatrendezés szokásához híven, több sorban. Az alkotások számozását követve a látogató a katalógusból értesülhetett a termék szerint felsorolt művé-

²⁸ Szabadka és Vidéke, 1902. február 2; február 9. Közli: Gajdos Tibor, 1995, 88.

szek nevééről, a mű címéről és a koronában kifejezett áráról.²⁹ Az első teremben szereplő 149 alkotás között volt kiállítva a szabadkai gimnázium egykori tanulójának, Telcs Edének (1872–1948),³⁰ a befutott és itt nagy közkedveltségnek örvendő szobrászművésznak hét szobra, közülük az *Öregasszony*, *Arcképtanulmány*, *Bronz női szobor* és *Kati* című művei magántulajdonban voltak, így a *Bronzváza* (500 k.), az *Enyelgés* (1000 k.) és *A két bornemissza* (200 k.) került csak eladásra. Ez utóbbi szoborért Telcs 1893-ban K. Zumbusch bécsi szobrász tanítványaként kapott díjat. A szoborkompozíció ekkor *A szatír és a kis faun* címet viselte. Tanárának bátorítására *Die Zwei Durstige* címmel küldte el művét az antwerpeni nemzetközi kiállításra, ahol elnyerte vele az ezüstplakettet. Művét *A két bornemissza* címen állította ki később Budapesten, az 1893/94-es csoportos tárlaton. Telcs kétéves korában költözött szüleivel Szabadkára, és itt gimnazistaként Szauer Károly festő műhelyében ismerkedett meg a festészet alapjaival. Erre való tekintettel Szabadka saját szülöttének tartja, ahogy ő sem feledkezik meg a városról. Feleségével, Gerőfi Annával, egy szabadkai téglagyár igazgatójának lányával Szabadkán ismerkedik meg, Budapesten kötnek házasságot 1900. június 17-én. Katonaidejét is Szabadkán tölti (1901), s ez idő alatt megmintázza Erzsébet királyné mellszobrát, melyet a szabadkai honvéd-

²⁹ Például az I. teremben többek között a következő művészek és műveik szerepeltek: Aggházy Gyula: *Komoly kérdés* (1200 k.), Andrejka József: *Egyszer volt* (300 k.), Nyilassy Sándor: *Vasárnap délután* (1000 k.), Zemplényi Tivadar: *Munka közben* (800 k.), Nagy Vilmos: *A bál után* (600 k.), Szenes Fülöp: *Pax* (550 k.), Wolff Károly: *Fohász* (300 k.), Hegedűs László: *Est a falun* (150 k.), Szenes Fülöp: *Fiametta* (120 k.), Rubovics Márk: *Alkony* (70 k.), Knopp Imre: *Brüggei híd* (200 k.), Edvi Illés Aladár: *Gietai utca* (180 k.), Rubovics Márk: *Reggeli hangulat* (70 k.), Knopp Imre: *Tengerpart Brüggeben* (200 k.), Szenes Fülöp: *Daphne* (500 k.), Baditz Ottó: *Madonna* (1000 k.), Tölgyessy Arthur: *Az erdő poézise* (450 k.), Glatz Oszkár: *Falusi részlet* (200), Szlányi Lajos: *Velenicei templom* (160 k.), Rubovics Márk: *Tél* (60 k.), Knopp Imre: *Hollandi táj* (200 k.) stb. Az első teremben szerepeltek még olyan művészek is, mint Vasary János *Borulás* (50 k.) és *Tanulmányfej* (140 k.) című alkotásaival, Kalmár Elza *Birkózók* című szobrával, de a szabadkai születésű Szirmai Antal is *Szőlő* (200 k.), *Vízimalom* (100 k.), *Madonna* (1000 k.) és *Kacsavadászat* (600 k.) c. festményeivel.

³⁰ Telcs Ede (Baja, 1872 – Budapest, 1948) Bécsben az Akadémián Fuger-díjasként végez (1888–1892). Gaspar Clemens von Zumbusch mesteriskolájában folytatja tanulmányait (1895–ig). Nagy hatással van rá a századforduló francia éremművészete. Magyarországra visszatérve Budapesten telepedik le. Éremművészettel 1896-ban kezd el foglalkozni. Műtermében kialakított iskolában egész érmész nemzedéket nevel fel. Számtalan esemény, ismert személy emlékéét örökíti meg érmein, plakettjein. A Délvidékre a szabadkai Erzsébet-szobron kívül még Szilágyra Szilágyi Dezső emléksobrát (1906), Topolyára dr. Hadzsi János mellszobrát (1908) készíti el megrendelésre. = Bácskai Hirlap, 1900. június 19., Magyar L. 1994. 128–132., Gajdos Tibor, 1995, 305–306., Ninkov K. Olga, 2002, 23.

laktanya udvarában helyeznek el – a mű azóta elveszett. Telcs szobrain kívül Jantyik Mátyásnak (1864–1903) a *Szabadka szabad királyi várossá való kikiáltása* című festménye sem volt a kereskedelem tárgya. A rendezők úgy döntöttek, hogy kiállítják azt a képet, amely a Millennáris Képzőművészeti Kiállításon képviselte a várost 1896. május 4-étől, és melyet még az év szeptemberében vehettek át.³¹ Telcsen és Jantyikon kívül két műépítész építészeti terveit nem mellékeltek árat. Komor Marcell és Jakab Dezső a második teremben állították ki a fiumei Tengerészeti Akadémia tervét, a Vigadó és szálloda, a szabadkai zsinagóga – amely az előző évben valósult meg –, a szombathelyi színház, még egy színháztervet, továbbá a pozsonyi postapalota tervrajzát.

A *Friss Újság* 1903. március 26-ai száma közli, hogy a megnyitó napján több képet vásároltak a szabadkaiak, Szenes Fülöp, Déry Béla, Katona Gyöngyike és Kis Kálmán képei keltek el. Az első vásárlók között volt Mamuzsics Félix kanonok és Lukácsy István, akik ezzel a gesztussal is példát akartak mutatni. A kiállítás megnyitása utáni napokban sem csökkent az érdeklődés, sőt a Szegedi Képzőművészeti Társulat tagjai is ellátogattak Szabadkára, hogy lássák a tárlatot – közöttük volt Nyilassy Sándor is, a tárlat egyik kiállítója.³² A *Friss Újság* március 29-én arról ír, hogy 600 látogatója volt a tárlatnak. „Ez páratlan eset vidéken” – jegyezte meg.

A lelkes látogatók között találjuk ifj. Brenner Józsefet (1887–1919; 1905-től Csáth Géza néven), id. Brenner Józsefnek, a Szabadkai Dalárda vezetőjének a fiát, Kosztolányi Dezső unokaöccsét, aki a kiállítás évében még a szabadkai gimnázium tanulója. Tízéves korától vezetett naplójegyzetei fontos életrajzi adatokkal szolgálnak, és a szabadkai polgárság mindennapjaira világítanak rá, többek között egy ilyen neves eseményre is, mint a Nemzeti Szalon tárlata. A fiatal hármas művészt, ahogy Kosztolányi nevezi, ebben az időben foglalkoztatja a festőművészi hivatás gondolata, maga is rajzol és fest. Kedvenc témája a tájkép és az arckép. Képzőművészeti ismereteinek gyarapításában az újságok – a budapesti *Vasárnapi Újság*, az *Új Idők*, a *Budapesti Hírlap* és a *Kakas Márton* c. lapok mellett a Brenner család könyvei, kiállítási katalógusok, képeslapok és

³¹ A millenniumi ünnepségekre készülve, Szabadka 1894. október 15-én, rendkívüli törvényhatósági ülésen 381/16418 kgy. számú határozattal döntést hozott, hogy megfesteti Mária Terézia adománylevelének átvételét. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Szabadka pályázatát a sajtóban és 1895 januárjában kiadott nyomtatványon is közreadta. A pályázók közül Jantyik Mátyás (1864–1903) békési illusztrátorra esett a választás, akinek a város már 1895 júniusában előleget fizetett ki, a kép árának egyharmadát. A festmény ki volt állítva Pesten a Millennáris Képzőművészeti Kiállításon a Műcsarnokban 1896. május 4-étől. Szabadka 1896. szeptember 23-án vette át a képet, amely ma a szabadkai Városi Múzeum gyűjteményében található.

³² A *tárlat vendégei*, Bácskai Hírlap, VII. évf., 72. sz., 1903. március 28., 2.

festmények játszanak fontos szerepet. Ezenkívül a pesti látogatások alkalmával is bővítheti ismereteit, élményeit. Amikor például édesapja magával viszi Budapestre 1898. május 13-án, elmennek a Városligetbe, a Múcsarnok mellett megtekintik a *Bem–Petőfi* körképet, amely az 1849. március 11-én vívott, Nagyszeben melletti csatát örökíti meg az ötvenedik évforduló alkalmából. A 15 méter magas, 160 méter hosszú festményről³³ ifj. Brenner József naplójában röviden ennyit jegyez fel: „Ez egy gyönyörű szép remeklése a művészetnek és a kép festőinek. Festették: Vágó, Styka, Spányi.” Megszemlélik Deák, Széchenyi, Petőfi, Arany és a Szabadság szobrát, elmennek a Nemzeti Múzeumba, ahol Munkácsy Mihály *Siralomház* c. festménye nyújt számára maradandó élményt.³⁴ Felkeresik a Városligetben levő képtárat, és megnézik az Országos Magyar Képzőművészeti Társaság tavaszi kiállítását. „Itt a gyönyörű képeknél három órát is elidőztünk.” – írja.³⁵ A tárlaton a magyar művészek mellett külföldi képzőművészek is kiállítottak. A művek stílusa többnyire a múcsarnoki művészetet képviselte, az akadémista, műtermi festészetet, de a szimbolizmus és a szecesszió is jelen volt már néhány markáns alkotás által. Így a kiállítás katalógusában szép számban szerepelnek történelmi festmények, például Bihari Sándor *Zsigmond király fogadja Ulászló királyt*, Kriesch Aladár *Boroszlói békekötés*, Koszta József *Mátyás király találkozása Beatrixszal*, továbbá tájképek, mint például Spányi Béla *Őszi hangulat* és Mednyánszki László *Tavaszi táj* című festménye. Az orientális festészetet Weeks Edwin Lord *Utcai borbélyok Indiában* című alkotása képviseli, a szobrászatot Kiss György, Stróbl Alajos, Telcs Ede és Tóth István művei. A szimbolizmus és szecesszió sejtelmes, újszerű élményét nyújtja Vaszari János *Aranykor* című, a magyar szecesszió születését jelző festménye,³⁶ de ezen a tárlaton szerepel az európai szecessziós plakátművészet képviselőjének, Alfonz Muchának *Monte Carló-i plakátja* is, valamint Kacziány Ödön *Vízió nagypéntek hajnalán*, Stenersen Gudmund *Szent János éjszakája*, Hoecker Paul *Naplemente*, Lochhead John *Virágos réten* című festménye is. A délvidéki festők közül egyedül a zombori származású Mály József képviselteti magát *Részlet a Széchenyi ligetből* című olajfestményével.³⁷

Ifj. Brenner Józsefnek 1900-ban naplója egyre több rajzot tartalmaz. 1900. június 21-én műtermet állít fel az első emeleti lépcsőház egyik felében, spanyolfallal és fényképháttérrel, „amelyet mindig célszerű elrakni s ismét fölállítani”. Aznap éppen az ebédlőben levő *Az éj* című képet festi.³⁸ Egy év múlva is sokat

³³ Kolta Magdolna, 1997.

³⁴ Ifj. Brenner József, *Napló* (1900–1902), 2006, 32.

³⁵ Ifj. Brenner József, *Napló* (1897–1899), 2005, 63.

³⁶ Szabadi Judit, 1979, 7.

³⁷ Az OMKT tavaszi tárlatának katalógusa, 1898.

³⁸ Ifj. Brenner József, *Napló* (1900–1902), 2006, 37.

másol, és megfogalmazódik benne, hogy festő szeretne lenni: „...ábrándozom arról, hogy jó lenne festőművésznek lenni. A bohém művészpálya csábít, de nem vagyok magammal tisztában. Tehetségemben nem bízom. Kevesebbet tudok mint valaha. Technikám javult, a megfigyelőképességem romlott. Embereket, arcokat nagyritkán találok el, pedig az iskolában gyakorlom folyton. A tollrajz már elég erős oldalam. Ezt csinálom már jó néhány napja. Szana Tamás a Magyar művészek³⁹ című könyvének illusztrációit másolom. A tájképek sikerülnek. Néhány levelezőlapot küldtem szét ezekből.”⁴⁰ Három esetben nevezi meg, hogy mely festményeket másolja: Pataky László egy zsánerképét,⁴¹ Munkácsy Mihály *Krisztus Pilátus előtt* c. festményét,⁴² és Vastagh Géza tigriseket ábrázoló festményei közül egyet.⁴³ Ebben az időben fokozott figyelemmel zenél, ami napi gyakorlással jár, és ez kihat képzőművészeti tevékenységének az ismétlődő gyakorlására is. Édesapja példája is segíti ebben, hiszen a papa szenvedélyesen hegedül, az ő karvezetése idején a Szabadkai Dalegyesület az ország jobb kórusai közé tartozik.⁴⁴ Ez a Dalegyesület szerepelt a Nemzeti Szalon szabadkai tárlatának megnyitóján is.⁴⁵ A család együtt is sokat muzsikált. Ifj. Brenner József fellép hegedűszámokkal, önálló kompozíciókkal, s rajzoló tevékenységétől eltérően nyilvános sikert arat.⁴⁶ Itt jegyezzük meg újra, hogy a zenének, a képzőművészettel ellentétben, Szabadkán jelentős közönsége volt, aminek függvényében ifj. Brenner Józsefnek zenekritikája is jelenik meg 1903 februárjától a szabadkai székhelyű *Bácskai Hírlapban*.⁴⁷ Ezt a lap főszerkesztője, a szabadkai újságírás egyik legkimagaslóbb egyénisége, Braun Henrik – írói nevén Quasimodo – teszi lehetővé, aki a fiatal tollforgató tehetségek felkarolásáról ismert.⁴⁸

³⁹ Szana Tamás, 1889.

⁴⁰ Ifj. Brenner József, *Napló* (1900–1902), 2006, 148.

⁴¹ Ifj. Brenner József, *Napló* (1900–1902), 2006, 142.

⁴² Ifj. Brenner József, *Napló* (1900–1902), 2006, 148.

⁴³ Ifj. Brenner József, *Napló* (1900–1902), 2006, 151.

⁴⁴ Pekár Tibor, *A Szabadkai Dalegyesület története*, 2009.

⁴⁵ ua, 70.

⁴⁶ Ifj. Brenner József kezdő zeneszerzői, zenekritikusi munkásságáról lásd: Kenyeres Kovács M. 1977.

⁴⁷ *A Szabadkai Dalegyesület Krámmer-estélye*, Bácskai Hírlap, 1903. febr. 25. 7/45.3. = Dér Zoltán, 1977, 32.

⁴⁸ Braun Henrik (Bajmok, 1869. augusztus 6. – Szabadka, 1918. október 18.) a 90-es évek közepétől ügyvédjelöltként dolgozott, igazi hivatását azonban az újságírásban találta meg. Ebben a munkakörben Szabadka általános fejlődésének fáradhatatlan harcosa volt. Neve összeforrt a *Bácskai Hírlap*-pal. Braun Henrik neve, eredeti ügyvédi hivatásából kifolyólag is, szerepel a szabadkai ügyvédegyesület titkára, dr. Piller Arthur és alelnöke, id. Brenner József által a polgármesterhez 1902. június 5-én benyújtott bejelentésben, mely szerint szándékukban áll *Jogélet* címen szaklapot indítani = Kolozsi Tibor, 1973. 227–228., 408.

Ifj. Brenner József naplójában hosszan beszámol a Nemzeti Szalon első szabadkai tárlatáról, ami nem csoda, ha tudjuk, hogy figyelemmel kísérte a város kulturális életét, és részt is vett benne. Szintén naplójából értesülünk, hogy például 1902. február 2-án jelen volt a Szabad Líceum előadássorozata keretében Lukácsi Istvánnak a magyar művészekről szóló, képvetítéssel egybekötött, a gimnáziumban tartott felolvasásán.⁴⁹ A Nemzeti Szalon megnyitója előtt pár nappal, 1903. március 20-án hunyt el ifj. Brenner József húga, Ilonka, de ez nem gátolta sem őt, sem édesapját abban, hogy részt vegyen a kiállítás megnyitóján, melyet az édesapja vezényletével előadott Szózat és Himnusz vezetett fel. A Pest Szálló nagytermében és kistermében 250 műtárgy közül elsősorban Nyillassy Sándor *Vasárnap délután* c. képe nyeri meg tetszését, de Tölgyessy Arthur és Kaciány Ödön festményeire is felfigyel. Markó Ernő, Tull Ödön, Szenes Fülöp, Kézdi Kovács László, Bruck Miksa, Poll Húgó, Hegedűs László, Edvi Illés Aladár, Szlányi Lajos, Glatz Oszkár, Aggházi Károly, Kann Gyula, Peske Géza alkotásairól így vélekedik: „Kiket eddig csak másolatok útján ismertem és megszerettem, kielégítették érdeklődésemet.”⁵⁰ Wagner Sándor Petőfi-illusztrációja bámulatba ejti, meghatja Bruck Hermína *Elnémúlt lant* című festménye, meglátja a szépet és a jót Boromisza Tibor olajfestményeiben és pasztellképeiben. Boromiszával kapcsolatban megjegyzi: „egy különös főhadnagy: fest és zongorázik”. Boromisza Tibor (1880–1960) Bácsalmáson született, gyermekkorát Zentán töltötte, majd katonai pályára lépett. A Nemzeti Szalon szabadkai tárlatának évében döntött úgy, hogy felhagy addigi hivatásával és a festészetnek szenteli magát. A Nagybányai Művésztelepen Ferenczy Károly tanítványa lett.⁵¹ A második teremben volt kiállítva néhány festménye: *Zentai tájkép* (200 k.), *Őrtálló huszár* (300 k.), *Tiszai vízimalom* (eladva), *Romok között* (100 k.), *Éjféli hangulat* (100 k.). Az ifjú naplóíró Boem Rita két akvarelljét is kiemeli, valamint Lukácsy Lajos *Éva* című bronzszobrát. Telcs Ede szobrairól rajongva ír: „a legmagasabb műélvezetet nyújtották, mi e tárlaton kapható”. Miután Telcs szobrai szeretné lerajzolni, Szirmai Antal (1860–1927) szabadkai születésű festőművészhez fordul, aki segít neki megszerezni Telcs névjegyét a következő felirattal: „Brenner úrnak szobraim rajzolását megengedem. Teltsch Ede.”⁵² Ifj. Brenner József másnap és harmadnap lerajzolja a *Kati* és az *Öregasszony* c. terrakottaszobrai,⁵³ és naplójában a következőt írja: „E két utóbbi valami gyönyörű, humor a szobrokban, különösen: Kati. Nagy hasú paraszt cseléd, vén és

⁴⁹ Ifj. Brenner József, *Napló* (1900–1902), 2006, 158.

⁵⁰ Ifj. Brenner József, *Napló* (1903–1904), 2007, 41.

⁵¹ A róla készült monográfia legkorábbi datálású művei az 1904-es évszámot viselik. Jurecskó László, 1996.

⁵² Ifj. Brenner József, *Napló* (1903–1904), 2007, 42.

⁵³ Ifj. Brenner József, *Napló* (1903–1904), 2007, 43.

fogatlan, egészséges, nevet, kezei csípőin.” A megnyitó ideje alatt megismeri édesapja gyermekkori barátját, a szabadkai származású Szirmait, aki Telccsel együtt először állított ki a városban. Szirmai Antal Budapest után Münchenben és Párizsban folytatta képzőművészeti tanulmányait. Benczúr Gyula mesteriskolájában töltött három évet. Első nagyobb munkáját Lotz Károly mellett az Operaház freskóinak megfestése jelentette. Tapasztalatait Nagyvárad, Versec, Hódáság és Szabadka templomainak kifestésekor hasznosította. Történelmi jeleneteket, életképeket, portrékat és tájképeket készített. Szabadkával jó kapcsolatot tartott fenn, néhány helyi kiválósághoz baráti szálak fűzték⁵⁴ – úgy tűnik, közöttük id. Brenner Józsefhez is. A Nemzeti Szalon kiállításán *Szőlő* (200 k.), *Vízimalom* (100 k.), *Madonna* (1000 k.) és *Kacsavadászat* (600) című festményeit állította ki.

A tárlaton a felfedezés erejével hatnak ifj. Brenner Józsefre Kacziány Ödön (1852–1933) „berlini kékben tomboló képei”. Kacziány Ödön a müncheni és a párizsi École des Beaux – Arts növendéke volt. 1876-ban tért vissza Magyarországra.⁵⁵ 1876. szeptember 26-ától elsőként tanított rajzolt Zenta város gimnáziumában.⁵⁶ Rómában töltött éve után egy sor olyan fantasztikus, látomászerű képpel jelentkezett, mint például a *Nagypénteki vízió* c. alkotása (1897). Egész életművében, leszámítva az életképeket, a halál kötötte le figyelmét. Képeinek jellemzői a vad, világvégét jósoló színek, a gomolygó felhők és a kietlen tájak. Kedvelt figurája a kaszás halál (*Pallida Mors*, *Pietá*, *Mors imperator*, *A lelkesedő*).⁵⁷ A jelenség a századforduló emblematikájának egyik fő eleme, közel áll a kor több neves művészehez, pl. a finn Hugo Simberg (1873–1917) és a belga James Ensor (1860–1949) művészetéhez, de ifj. Brenner Józsefhez is, akit nyolcévesen ér édesanyja halála, három nappal a kiállítás megnyitója előtt pedig húgáé, Ilonkáé. „A halál és az álm testvérek” – jegyzi fel ekkor egy kaszás halált rajzolva naplójába.⁵⁸ A haláleset után megnyílt tárlaton tehát nem véletlenül fogékony Kacziány Ödön képeire. A *Művészet* című folyóirat 1903-ban közli Kacziány *Mors eques* rajzát,⁵⁹ melynek olaj-változata az Országos Magyar Képzőművészeti Társaság 1900-as téli tárlatán és most, a Nemzeti Szalon szabadkai kiállításán szerepelt. A kép lovon ülő kaszás halálfigurát ábrázol, és ez különösen megtetszik ifj. Brenner Józsefnek. Fontos felismerésekhez jut el vele kapcsolatban: „Kacziány művészetét meg tudom érteni és érezni, nem az életet keresem benne, hanem a gondolatot. A festészet célja nem lehet az élet

⁵⁴ Gajdos T. 1995, 303.

⁵⁵ Magyar Művészeti Lexikon.

⁵⁶ Ninkov K. Olga, 2008.

⁵⁷ Bernáth Mária, 1981, 226–227.

⁵⁸ Ifj. Brenner József, *Napló* (1903–1904), 2007, 32.

⁵⁹ *Művészet*, II. évf., 6. szám, Budapest 1903, 376.

Kacziány Ödön, *Mors eques*, rajz.

Megjelent 1903-ban a *Művészet* II. évf., 6. számában, Budapesten

másolása, sem idealizálása, sem stilizálása, sem variálása, hanem célja, hogy a gondolatokat alakba és színekbe vigyük át [...] A képzelet váltja ki az észből a gondolatot, a szem és a tehetség a maga eszközeivel megérzékíti festékkel és vászonnal – de ezt a képet csak olyan ember tudja megérteni, aki el tud képzelni, aki a színeket vissza tudja váltani gondolatokká.”⁶⁰ Kacziány Ödönnek a Nemzeti Szalon tárlatán, a többi szerzőhöz képest, sok alkotása volt kiállítva – tizenkettő: *Castello di Mare* (400 k.), *Dolorem aeternam* (1500), *A művész arcképe* (600 k.), *Megváltó* (600 k.), *Mors eques* (2000 k.), *Castello di Mare – litographia* (40 k.), *A kis vadóc* (300 k.), *Pipára gyújtás* (300 k.), *Téli este* (80 k.), *Eseti hangulat* (300 k.), *Hajnal az Alföldön* (250 k.), *S. Stephanónál a Thyrrenei tengeren* (80 k.). Ifj. Brenner József a felsoroltak közül a *Megváltó* című képet tartja a legsikerültebbnek – le is írja röviden: „Jézus lámpával a kezében megy az éji sötétségben” –, és hozzáteszi, hogy a megnyitón látta magát a művészt is, a „nagyszerű művészfejet”.⁶¹

⁶⁰ Ifj. Brenner József, *Napló* (1903–1904), 2007, 48.

⁶¹ Ifj. Brenner József, *Napló* (1903–1904), 2007, 41.

Ifj. Brenner József, annak ellenére hogy az iskolaévi osztálylezáráskor éppen folyamatban vannak, bérletbelépőjével több napon át eljár a tárlatot megnézni és ott másolatokat készíteni. Sokáig gyönyörködik Knopp Imre *Reggeli* festményében, és valószínűleg ennek hatására néhány nap múlva megfesti *Hajnal* című hangulatképét,⁶² amely lehetséges, hogy az általunk *Erdőrészlet* címen, számunkra egyetlen ismert 1903-ban készült olajfestménye. A hajnali pirkadat színvilága és a reggeli motívumok gyakran köszönnek vissza későbbi rajzain is.⁶³

A naplófeljegyzésekben a tárlat látogatóinak egy prűd reakciójára is rábukkanunk: „A hölgybizottság egyik okos tagja: Morvayné Szép Blanka úrhölgy egy képet eltiltott a nyilvánosságtól. A képet Kardos festette, címe: a zárdai titok. Egy fiatal apácát vezetnek a kardinális elé, ki szerelmes leveleket kapogatót. Az érsek arca gonosz, és durvaságig szigorú. Gyönyörűen van megfestve, akárcsak a fiatal apácák is. »Botrányos lesz«, mondá a bölcs hölgy (Ezeknek van fogalma a művészetről.) Természetes, hogy a képnek evvel reklám csapódott, s mindenki megnézte az elfüggönyözött fülkében.” A megnyitó utáni napon megjegyzi: „A *Bácskai Hírlap* kezdi már ütni a hölgybizottságot a képlevételért meg az arisztokratikus pártkörű zsúrokért.”⁶⁴ Ő maga április 4-én jelen volt a Nemzeti Szalon utolsó zsúráján és aznap felírta, hogy már 20 képet megvásároltak, valamint hogy addig 2000-nél több látogatója volt a tárlatnak – aznap legalább 600–800 (!).⁶⁵ A Nemzeti Szalon utolsó napján reggel 10 órakor tizenegyedszere volt a képtárban, és lerajzolta Telcs gyermekmellszobrát, és szándékában volt lefesteni Kacziány *Mors eques* című alkotását.⁶⁶

A Nemzeti Szalon szabadkai tárlata április 6-án zárult. Ifj. Brenner József már másnap családjával rokoni látogatásra utazik Budapestre, és közben megtekinti az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat tavaszi nemzetközi tárlatát. Naplójában a skótok és angolok művészetét „bevégezettebb”-nek nevezi, mint a franciákét, akik közül sokat kiválónak tart, például Pierre Puvis de Chavannes (1824–1898) szimbolista festőt. Azon megjegyzése, hogy „képei közül a forgácsok voltak itt, 4 kisebb mű”, a következő olajfestményekre vonatkozik: *Költő, A tél, Fonó leány, Magdolna*⁶⁷ – az utóbbi ma a budapesti Szépművészeti Múzeum tulajdona. Remeknek tartja Dubufe Eduard⁶⁸ *Hódolás Puvis de Chavannes előtt*

⁶² Ifj. Brenner József, *Napló* (1903–1904), 2007, 46.

⁶³ A festmény és Csáth, a szabadkai Városi Könyvtár tulajdonát képező, földesi Csáth-naplók rajzai (1916 február 1.–július 8.), valamint a szabadkai Városi Múzeum gyűjteményében levő rajzfűzet rajzai (1907–1909) reprodukálva vannak a „Csak nézni kell ezeket a rajzokat...” című könyvben, Szabadka, 2009.

⁶⁴ Ifj. Brenner József, *Napló* (1903–1904), 2007, 42–43.

⁶⁵ Ifj. Brenner József, *Napló* (1903–1904), 2007, 47.

⁶⁶ Ifj. Brenner József, *Napló* (1903–1904), 2007, 48.

⁶⁷ Az OMKT 1900–1901-es téli kiállításának katalógusa.

⁶⁸ Eduard Marie Guillame Dubufe (1853–1909)

című freskóvázlatát. A németek közül Kaulbachot, Stuckot, Schustert, Kuehlt, Urbant tünteti ki figyelmével. Az amerikaiak festészetében a női test ábrázolását fölségesnek tartja, technikájukat, megfigyelésüket úgyszintén. Steppens tájképei az ő számára „gyönyörűen szépek”. A magyar szobrászokat megdicséri, „mert a franciák mellett a legjobbak”. Nagyra tartja annak tényét, hogy a magyar festők a külföldi művészekkel egyenrangúan szerepelnek, majd felsorolja őket: Kacziány, Lotz, Kernstock, Vajda, Szenes, Tolnay, Magyar Mennheimer, Balló, Szlányi, Tölgyessy, Sándor Béla, Syrmai Imre, Mihalik, Bosznay, Nagy Sándor, Madarász. Megjegyzi: „Kernstock *Jézus és az emmausi ifjak* című képén Krisztus szeme zöld és világít.” Nagy Sándort magyar naiv szecesszionistának nevezi. Nem ad igazat Malonyai Dezsőnek, aki lebecsüli a magyar művészeket. Szerinte a külföldiek között is akad unalmas kép. A Brenner családot a kis Ilonka elvesztése miatt különösen meghatja Sándor Béla *Virrasztás* című festménye, melyen egy fiatal édesanya ül kisgyermeké betegágyánál.⁶⁹ Elolvassa a tárlat bírálatát a *Független Magyarország* művészeti tárcájában, síkraszáll Hegedűs László *Rabiga* című képéért, mert szépnek tartja a kifejezendő gondolatot, de felháborítja Nagy Sándor *Marokszedők* c. festményének mellőzése, mely szerint a tárlat legtöbbet érő műve. A katalógusból kivágva naplójegyzete mellé ragasztja reprodukcióját: „Ez a művész, néha úgy tetszik nekem, hogy fölmúlja Munkácsit. [...] Minden alakot szívemből értek. Eszmék, elvek, férfias gondolkozásmód: tehát az ember nyilvánul meg a képben, mely különben nem akar színharmóniákban tomboló festmény lenni, hanem dekoratív részletekkel megfestett, naivul rajzolt, kitűnően elgondolt és jellemzett eszme-illusztráció. A tendenciákat sokkal jobban lehet kifejezni szerintem Nagy Sándor modorában, mint Hegedűs László régies, Zichyt utánzó, idejét lejárt típusalakokkal. Nem kell komponálni ilyen véres verejtékkal, mint Hegedűs. Inkább könnyedén, de egyszerűen, mint Nagy Sándor.”⁷⁰ A két nagy kiállítás érezhetően felerősíti ifj. Brenner József kételyeit a képzőművészeti pályával kapcsolatban. „Érdemes-e festőnek lenni a mai művészekkel túlterhelt világban?” – teszi fel a kérdést önmagának, majd válaszol rá: „Igen, de csak a legnagyobbaknak.”⁷¹ Kikristályosodik benne: „az én egyéniségem Puvis de Chavannes és Nagy Sándor közt oszlik meg”. Tehát a szimbolizmus és a szecesszió között.⁷²

⁶⁹ Ifj. Brenner József, *Napló* (1903–1904), 2007, 50–51.

⁷⁰ Ifj. Brenner József, *Napló* (1903–1904), 2007, 66.

⁷¹ Ifj. Brenner József, *Napló* (1903–1904), 2007, 67.

⁷² A 19. századi szimbolizmus mestereihez és alkotómódszereihez tudatosan vonzódott az irodalom területén is: 1904. szeptember 4-én *Dekadencia* címmel kis cikket ír a *Bácskai Hírlapnak*, melyben Baudelaire, Verlaine, Mallarmé és Richépin művészeti törekvéseit méltatja. Örök érdemüknek véli, hogy meghaladják Zoláék naturalizmusát. = Szajbély Mihály, 1989, 44.

Képzőművészettel kapcsolatos önbizalma annyira megerősödött, hogy 1903. július 5-én a *Bácskai Hírlap*ban megjelent első képzőművészeti kritikája, amely egyben a hatodik publikált írása.⁷³ Ez Csóvits Ilonának (1879–1951), Szabadka első festőművésznőjének a rajzkiállításáról írt méltatása volt.⁷⁴ A kiállításra ugyancsak a Pest Szállóban, a kisteremben került sor. A festőnő városi ösztöndíjjal a soproni Kőszegi Brandl Gusztáv rajziskolájában töltött két éve után Budapesten, majd Münchenben Paul Nauennél és Anton Ažbénál folytatta tanulmányait. A nyári szünet idején hazalátogatva egy válogatást mutatott be munkájának háromévi terméséből, csaknem kétszáz rajzot, akvarellt és olajfestményt. A *Szabadkai Friss Ujság* beszámolt a kiállításról és a művésznövendéknek arról a szándékáról, hogy a városi vezetőségnek kérvényt nyújtson be tanulmányainak további támogatása érdekében. A helyi gimnázium rajzcsoportjának adománya az alkotásainak egy részét, „hogy az ügyesebbek másolás útján gyakorlatot szerezhessenek a rajzolás alapjaiban”.⁷⁵ A megnyitó előtt a sajtó, legfőképp a *Bácskai Hírlap*, többször írt a város fiatal, tehetséges reménységéről és anyagi gondjairól, pontosabban a támogatás szükségességéről.⁷⁶ Ifj. Brenner József szövege röviden ismerteti a kiállított anyagot, a legjobbaknak az arcképeket tartja: „Kevés eszköz, és mégis milyen tökéletes hatás!” – írja. A toll- és ceruzarajzokat finomnak, nőiesnek látja, határozottságra, erőre buzdítja a szerzőnőt: „Csak erő, kérem, minél több erő.” Végül leszögezi: „A kiállítás méltán számíthat a város közönségének érdeklődésére. Csóvits Ilonának gratulálunk.”

Szabadka képzőművészeti életének eddig kevésbé ismert, azonban jelentős eseménye, a Nemzeti Szalon tárlata nemcsak ifj. Brenner Józsefnek növelte alkotói önbizalmát, de a városnak is új lendületet kölcsönzött, és máig meglevő alkotásokhoz juttatta. A napilapok napról napra ismertették a művásárlók névsorát, s közöttük szerepelt Szabadka város hazafias kicsengésű vásárlása is: Bruck Miksa *Rákóczy száz hársa* című alkotása (1500 korona), amely ma a szabadkai Városi Múzeum gyűjteményében található. Wlassics kultuszminisztersége idején, 1895 és 1903 között kapott erőre a művészeti élet decentralizációjának gondolata, s ennek megfelelően Magyarország-szerte a helyi közművelődési egyesületek egyrészt előadásokat és kiállításokat szerveztek, másrészt önálló gyűjtemények kialakításán fáradoztak.⁷⁷ A Szabadkai Közkönyvtár és a Múze-

⁷³ Első írása A vadkacsa, az *Előre* című diáklapban 1901. aug. 15. 1/1. 3–6 = Dér Zoltán, 1977, 32.

⁷⁴ J-f. *Rajzkiállítás*, Bácskai Hírlap, 1903. július 5. Újraéledés: Csáth Géza, *Írások az élet jó és rossz dolgairól*, 1975, 19–20.

⁷⁵ Szabadkai Friss Ujság, 1903. június 16.

⁷⁶ Szabadkai Friss Ujság, 1903. március 11., 1., Bácsmegyei Napló, 1903. június 18., 2., Bácskai Hírlap, 1903. június 24., 2.

⁷⁷ Szűcs Görgy, Múzeum, képtár, történelem = *Maros Megyei Múzeum – Bernády gyűjtemény*, 2007, 22.

umi Egylet hivatalosan 1895-ben alakult meg ugyan, de a legkevesebb tárgya a képzőművészet területéről származott.⁷⁸ A szabadkai sajtóban a Nemzeti Szalon szabadkai tárlatának harmadik napján felröppent a hír, mely szerint Kadocsa Lippich Elek kultuszminiszteri tanácsos a miniszter megbízásából vasárnap délből Szabadkára érkezik, hogy a tárlat képeiből a Szabadkán építendő múzeum számára képvásárlásokat eszközöljön.⁷⁹ Még aznap Telcs *Két bornemissza* című szobrát Szabadkának ajándékozta⁸⁰ – s ez a szobor ma a szabadkai Városi Múzeum tulajdonában van. Szirmai, a tárlat bezárása utáni napon, április 7-én Budapestről levélben felajánlja „szülővárosa alakulóban levő múzeumának” a *Választás a korona és a kard között* című történelmi kompozícióját és segítségét további alkotások gyűjtésében. Művét, Telcs művével együtt, ekkor átvitték a múzeumba, melyet a két műtárgy kedvéért újra rendeztek be. A *Bácskai Hírlap* hírül adja, hogy „ezen érdekes műtárgyak minden vasárnap 9–10 óráig ingyen megtekinthetők”. A múzeum látogatóinak száma öröndetesen megnőtt – öt nap alatt 1700-an látogatták meg.⁸¹ Az ajándék elfogadása után, 1903. június 10-én a város törvényhatósága elhatározta, hogy a Városháza tanácsterme számára Szirmaival festeti meg 24 000 korona értékben Kossuth Lajos nagy méretű arcképét. Később, 1907-ben megfesti a városnak Rákóczi fejedelem arcképét is.⁸² A két nagy méretű olajfestmény a szabadkai Városi Múzeum gyűjteményének a része, míg a *Választás a korona és a kard között* című festmény már nem került be az újonnan alapított intézménybe.

A Nemzeti Szalon újra 1912-ben rendez tárlatot Szabadkán. Időközben már 1904 májusában a szabadkaiak magántulajdonban levő műtárgyaikból kiállítást rendeztek a Nemzeti Kaszinóban. Raichl Ferenc műépítész a lelkes szervező, akinek mai is álló pompás szecessziós palotája az előző évben kezdett épülni a vasútállomással szemben. A tárlatot május 21-én Schmausz Endre főispán nyitotta meg. Ifj. Brenner Józsefnek az 1904. év a gimnáziumban töltött utolsó éve volt. Április 11-én adott hírt naplójában az iskola által szervezett első kiállítás-látogatásról, amikor nyolcvan diák öt-hat tanár kíséretében átutazott Szegedre megtekinteni az ottani Képzőművészeti Egyesület tárlatát.⁸³ A tárlatról készült méltatása a *Bácskai Hírlapban* jelent meg.⁸⁴ Mint kitűnik belőle, irigységgel elegy örömmel veszi szemügyre a szegedi Közművelődési Kulturpalotát, mely

⁷⁸ A Szabadkai Közkönyvtár és Múzeumi Egylet Évkönyve, 1901., 1902.

⁷⁹ *Személyi hír*, Bácskai Hírlap, VII. évf., 72. sz., 1903. március 28., 2.

⁸⁰ *Telcs ajándéka a városnak*, Bácskai Hírlap, VII. évf., 72. sz., 1903. március 28., 2.

⁸¹ *A múzeum új műtárgyai*, Bácskai Hírlap, VIII. évf., 82. sz., 1903. április 9., 3.

⁸² Magyar László, 1985, 95–96., Magyar L. 2001. 174–177.

⁸³ Ifj. Brenner József, *Napló (1903–1904)*, 2007, 108.

⁸⁴ A Szegedi Képzőművészeti Egyesület kiállítása. *Bácskai Hírlap*, 1904. ápr. 13., 8/85. 4–5.

a millenniumi ünnepségek évében, 1896-ban készült el,⁸⁵ a Nemzeti Múzeum mintájára. Örül annak, hogy Szeged így pártolja a magyar képzőművészetet, közben pedig Szabadka közművelődési viszonyai jutnak eszébe, s eltöpreng: „Ugyan adnának-e pénzt a bratyák egy ilyen palotára, amelyik alapja lenne a mi városunk kultúrájának? És volna ám pénzünk hozzá!! Hát miért nem építjük már fel, t. obtyina!?”⁸⁶ Végül aztán, ha múzeum nem is, de új városháza épült Schmausz Endre főispáni és dr. Biró Károly polgármesteri szolgálatának idején, 1908 és 1912 között, Jakab Dezső és Komor Marcell szecessziós stílusú terve alapján. Átadása indítéka lehetett a Nemzeti Szalon újabb vendégszereplésének.

IRODALOM

- ÁGOSTON PRIBILLA Valéria–HÓZSA Éva–NINKOV K. Olga szerk. 2009. *„Csak nézni kell ezeket a rajzokat...”* Csáth Géza földesi naplójainak és rajzfüzetének atlasza. Városi Könyvtár, Szabadka
- BERNÁTH Mária 1981. *Müncheni realizmus – műcsarnoki művészet*. In: Magyar Művészet 1890–1919. Akadémiai Kiadó, Budapest, 226–227.
- Ifj. BRENNER József 2005. *Napló (1903–1904)*, Életjel Könyvek 118, Szabadka
- CSÁTH Géza 1904. *A Szegedi Képzőművészeti Egyesület kiállítása*. Bácskai Hírlap, április 13., 8. évf., 85. szám, Szabadka, 4–5.
- CSÁTH Géza 1975. *Írások az élet jó és rossz dolgairól* – kritikák, cikkek, karcolatok. Életjel, Szabadka
- DÉR Zoltán 1977. *Csáth Géza – Bibliográfia*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Forum Könyvkiadó, Újvidék
- DÉRY Béla–BÁNYÁSZ László–MARGITAY Ernő szerk. 1912. *A Nemzeti Szalon Almanachja*. Budapest
- GAJDOS Tibor 1995. *Szabadka képzőművészete*. Történeti áttekintés a kezdetektől 1973-ig. Életjel, Szabadka
- GELLÉR Katalin 2003. *Mester, hol lakol? Nagy Sándor művészete*. Balassi Kiadó, Budapest
- IVÁNYI István 1886. *Szabadka szabad királyi város története*. I. rész. Bittermann József Könyvnyomdája, Szabadka
- IVÁNYI István 1892. *Szabadka szabad királyi város története*. II. rész. Bittermann József Könyvnyomdája, Szabadka
- JURECSKÓ László 1996. *Boromisza Tibor Nagybányai korszaka (1904–1914)*. MissionArt Galéria, Miskolc
- KÁICH Katalin 1979. *Szabad líceumok Bácskában és Bánátban*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék
- KÁICH Katalin 1980. *Bács–Bodrog vármegye Történelmi Társulata (1883–1918)*. Forum Könyvkiadó–A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

⁸⁵ Lengyel András, 2007, 5. A Tisza partján levő épületben ma a Móra Ferenc Múzeum van elhelyezve.

⁸⁶ Szajbély Mihály, 1989, 34.

- KÁRPÁTI Andrea 1993. *Elvek, eszmények, paradigmák a magyar rajztanításban a kezdetektől a hetvenes évekig*. In: Magyar Pedagógia, 93. évf. 1–2. szám, Budapest, 19–35.
- KENYERES KOVÁCS Márta 1977. *A zeneszerző*. In: Üzenet, VII. évf., 2-3. szám, Szabadka, 149–156.
- KOLOZSI Tibor 1973. *Szabadkai sajtó (1848–1919)*. Életjel, Szabadka
- KOLTA Magdolna 1997. *Képmutatók Pest-Budán*. In: Budapesti Negyed 1–2., 5–31., Budapest Képmutatók. A fotográfiai látás kultúrtörténete. http://www.fotoklikk.hu/fm/kepmutato/vi_k.html
- KOÓS Judith 1981. *Nemzeti Szalon*. In: Magyar Művészet 1890–1919. Akadémiai Kiadó, Budapest, 129–130.
- LÁZÁR Béla 1904. *A Nemzeti Szalon története*. In: Művészet, III. évfolyam, 2. szám, Budapest, 80–85., <http://www.mke.hu/lyka/03/3-2-2-szalon.htm>
- LENGYEL András 2007. *Múzeum a Tisza partján*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged
- LUKÁCSY István 1903. *Nemzeti Szalon Szabadkán*. In: Bácskai Hírlap, március 18., Szabadka 2.
- MAGYAR László 1985. *Három kincsestár*. Adalékok a szabadkai levéltár, könyvtár és múzeum történetéhez. Életjel miniatűrök 40., Életjel, Szabadka
- MAGYAR László 2001. *Tovattűnő évszázadok*. Egy levéltáros írásaiból. Életjel, Szabadka
- MARTINOVIĆ CVIJIN, Kaća 2002. *Komor és Jakab szabadkai opusa – Subotički opus Komora i Jakaba*. Raichle J. Ferenc szabadkai alkotásai – Subotički opus Ferenca J. Rajhla. In: A szecesszió Szabadkán – Secesija u Subotici. Szer.: Boško Krstić. Književna zajednica Subotica – Íróközség Szabadka / Kijarat Kiadó, Budapest, 24–103.
- NINKOV K. Olga 2002. *Akár egy szép nő... Az új művészet megjelenése Szabadkán – Secesija, kao lepa žena... Pojava nove umetnosti u Subotici*. In: A szecesszió Szabadkán – Secesija u Subotici. Szerkesztő: Boško Krstić. Književna zajednica Subotica – Íróközség Szabadka / Kijarat Kiadó, Budapest, 10–23.
- NINKOV K. Olga 2009. *Kacziány Ödön Zentán 1876/77-ben*. In: Helyismereti Almanach, Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Körének évkönyve, Zenta, 83–88.
- NINKOV K. Olga 2009a *Farkasok és angyalok*. Életjel, Szabadka
- PEKÁR Tibor 2009. *A Szabadkai Dalegyesület története*. Életjel, Szabadka
- SÜTŐ Csaba–SZÜCS György–SIMON Endre szerk. 2007. *Maros Megyei Múzeum – Bernády-gyűjtemény*. Arcus Hungaricus Kft. Szentendre
- SZABADI Judit 1979. *A magyar szecesszió művészete*. Corvina, Budapest
- SZAJBÉLY Mihály 1989. *Csáth Géza*. Gondolat Kiadó, Budapest
- SZANA Tamás 1889. *Magyar művészek*. Műtörténelmi vázlatok képekkel. Hornyánszky V. Akadémiai Könyvkereskedése, Budapest
- TÍMÁR Árpád 2002. *A Nemzeti Szalon alapítása*. Cikkek, híradások a korabeli sajtóban. In: Ars Hungarica, 30. évf., 2. sz., Budapest, 411–428.

The First Exhibition of the Nemzeti Szalon in Szabadka and Csáth

The first exhibition of the Nemzeti Szalon (National Salon) in Szabadka (Subotica) took place in two halls of the Pest Szálló hotel between 25th March – 6th April 1903. At the greatest fine arts exhibition in the town so far, Ede Telcs and Antal Szirmai were among the authors of the exhibited 250 works of art; this was the first time they had their works displayed in the place where they had spent their childhood. Marcell Komor and Dezső Jakab – the designers of important buildings in the Secessionist core of Szabadka

and Palics – presented their architectural plans. Endre Schmausz, the High-Sheriff and István Lukácsy, a priest teacher of religion and enthusiastic supporter of art emerge among the organizers of the exhibition, indicating who the persons were and how they helped to advance the fine arts in the town. The exhibition of the Nemzeti Szalon had a beneficial influence on Szabadka's relationship to the fine arts, which was lagging behind theatrical and musical events, and it also promoted the case of the museum. The sales exhibition was accompanied by a media campaign, but the notes in Géza Csáth's diary from his youth give us an insight from a different viewpoint on the exhibition and the age when the town was achieving a middle-class status where the fine arts were gaining ground, to which Csáth, i.e. József Brenner, Jr. also contributed with his articles.

Keywords: Nemzeti Szalon (National Salon), fine arts in Szabadka, museum, Pest Szálló, Dezső Brenner, Jr. – Géza Csáth, Ede Telcs, Antal Szirmai, Ödön Kacíány, Endre Schmausz High Sheriff

A tanulmányban közölt felvételek Hevér Miklós munkái.

Besenyi Sándor

· Értelmiség Szabadegyetem, Szeged
· besenyis@vipmail.hu

VÁLTOZÓ KONSTELLÁCIÓ, ÚJ KIHÍVÁSOK ÉS EGYÜTTMŰKÖDÉSI LEHETŐSÉGEK A KULTURÁLIS ÉLETBEN

Changing Constellation, New Challenges and Openings for Cooperation in Cultural Life

A korábbi évek kulturális együttműködési és forrásszerzési lehetőségei napjainkban ígéretesen bővülnek az Európai Unió országai és a szomszédos országok között. Az elvont lehetőségekből a kulturális tevékenységek pénzügyi mozgástere – korszakhatárt teremthetően – új dimenziókat nyit, vagy legalábbis sejtet.

Szerbia – évtizedes sorsrontó, zsákutcás tévelygés után – az európai integráció küszöbére érkezett. A demokratizálás korábbi pulzáló erőfeszítéseit rendre donációs gesztusokkal igazolta vissza az Európa Tanács. Napjainkra Szerbia szomszédsági kapcsolatainak támogatásai már szabályozottan beilleszkedtek az Európai Unió határ menti együttműködési rendjébe. A határokon átívelő együttműködések új ösztönző és támogatási modelljei az INTERREG III és a most meghirdetett ún. IPA-programokkal bemutatkoztak a szerb–magyar relációban is.

A különben igen komfortos európai uniós létezésben sok minden „ki van találva”, de ezek rendre konfekcióként készült változatok, melyeket nem kis éberséggel, kritikával és adaptációs erőfeszítéssel kell a mi térségi formáinkra és méreteinkre igazítgatnunk, passzítgatnunk. Az alábbi szöveg is ilyen, a mi világunkra passzítgató erőfeszítés.

Alábbi írásom nem kutatási eredmény, hanem a kulturális létezés napi küzdelmeiben csiszolódott ismertetés és állásfoglalás, amely – mint egyre több minden a mai világban – a pénzről, a forrásszerzésről, sajtószerepléseink elfogadtatási igyekezetéről szól. Új kulturális önmeghatározási műfaj is lehet ebből az adaptációs kényszertevékenységből és termékeiből.

Kulcsszavak: kultúrafinanszírozás, határokon átívelő együttműködés, pályázatok, klaszterek, adaptáció

Honi földön egy korábbi stratégiai tervezési ciklusban már elkövettük a fatalisztikus várakozás hibáját, abban a csalfa reményben, hogy kivárjuk, míg a normák hozzánk igazodnak. A korábbi *CULTURA 2000–2006.* európai pályázati lehetőségeink¹ nagyvonalú kihagyása, a támogatások megszerzésének felké-

¹ Az Európai Unió kezdetben szűken nemzeti ügynek tekintette a kultúra kérdéseit. 2000. február 14-i állásfoglalása, ill. az elfogadott *CULTURA 2000–2004* program (amit ké-

születlenségünkől eredő fájdalmas elvesztegetése most arra késztet, hogy felhívjuk a kulturális élet intézményeinek, szervezeteinek vezetőinek, aktorainak figyelmét az aktuális lehetőségekre, az ezek megnyitásához kapcsolódó kezdeti tapasztalatokra, hogy időben rámutassunk az új pályázati körülményekre, adottságokra, követelményekre, a buktatókra, a felbukkanó akadályokra, leküzdhetetlennek mutatókozó lehetetlenségekre.

Nem mehetünk el szó nélkül ezek mellett a lehetőségek mellett. A helyzet alapos elemzésre és ártértékelésre, a kulturális aktivitás ágazati, partnerségi kapcsolatainak kialakítására, az együttműködések időszerű gyakorlati feladatainak, programjainak kimunkálására, kreatív adaptációs erőfeszítésekre sarkall bennünket. Az új lehetőségek módot nyújtanak egyéni munkálkodásunk, irányultságunk, szakmai és szervezeti autonómiánk megőrzéséhez, továbbá együttműködésünk új, szerződészerűen fegyelmezett és felelős pályázati, szervezeti, valamint pénzügyi feltételei megteremtéséhez és kibővítéséhez. Nem hagyhatjuk, hogy az európai forrásszerzési lehetőségek megint kihasználatlanul elzúgjanak mellettünk.

Ismeretes, hogy a vajdasági magyarság rendkívül gazdag intézményi és közösségi kulturális tevékenységéhez szűkös a magyar kormányzati támogatás. Az eddigi támogatási lehetőségek nagyságrendileg kisebbek az Európai Unió 2007–2013 közötti költségvetési periódusában a Magyarország és a szomszédos országok számára is biztosított, a következőkben évenkénti kiírásokban jelentkező – alábbiakban ismertetett – új pályázati lehetőségeknél.

Várták a forráslehetőségek beharangozott kibővítését, a magyar nemzeti kulturális integráció kibővítésének és az interetnikus partnerségi együttműködések kibontakoztatásának új támogatási módozatait.

AZ IPA-PROGRAMRÓL

2009. szeptember 28-án jelent meg az *Európai Unió Határok Menti Területi Együttműködés* programcsokrából a már három éve vajúdo, reménykedve várt, előcsatlakozást elősegítő eszközül (IPA) szolgáló pályázati kiírás, amely a szerb–magyar relációban a határ menti térségek együttműködésének ösztönzé-

sőbb 2006-ig meghosszabbítottak) először hagyta jóvá a kulturális együttműködések uniós támogatási programját. Szegeden az *ÉRTELMISÉG 2000 Szabadegyetem „EURÓPA KAPU”* c. programja az európai fővárosokban tevékenykedő magyar kulturális intézetek vezetőivel közösen tekintette át a kárpát-medencei magyarság nemzeti kulturális integrációjának és európai megjelenítésének térségi adottságait, lehetőségeit és tennivalóit. (BESENYI 2001: 45-48.)

sét célozta². (A kiírás a szerb kormány jogi és intézményi harmonizációs késlekedése miatt éveket váratott magára.)

A jelentős, elérhető pályázati támogatási csomag új helyzetet teremthet a térségi kulturális kapcsolatok és az együttműködés kibővítéséhez, a térségi kulturális örökség feltárása (*kulturális regionalisztika*), védelme, képviselete számára.

A pályázati úton-módon megszerezhető támogatást megegyezés szerint lehet megosztani és felhasználni a magyarországi főpályázó és a vajdasági partnerek között. A vajdasági pályázókat nagyobb önrész terheli, és kisebb előlegre számíthatnak. Saját költségvetéssel és pénzügyi programmal rendelkeznek ugyan a közös projektben, de az anyagiakat a magyarországi főpályázó közvetítésével, felelősségvállalásával használhatják fel.

Nyilvánvalóvá vált, hogy a kétoldalú – vajdasági és honi – konzorciális partnerségben, komplementer programmal, csak tökeerős szervezetek jöhetnek szóba pályázóként. A pályázók mindkét oldalon ugyanis csak önkormányzati, ill. költségvetési fenntartású szakmai intézmények, avagy jelentős kulturális egyesületek, alapítványok lehetnek, melyeknek megbízható likviditásuk és profi adminisztrációjuk, könyvelésük, pénzügyi szakértőjük van. Képesek prezentálni az önrészt, előfinanszírozni a program előkészítését, megvalósítását, hogy bő félévi kényszerű várakozás után hozzájussanak a megvalósult tevékenységek és programok költségterítéséhez.

Az IPA pályázati programegyeztető műhelybeszélgetéseken kikristályosodott, hogy melyek a határokon átívelő kulturális együttműködés legígéretesebb térrénumai.

1. Az immár 100 éves alföldi szecesszió

- térségi feltérképezése, szakmai, kultúrtörténeti feltárása, dokumentumainak archiválása,
- reprezentatív, többnyelvű építészeti fotóalbumban történő bemutatása, megjelenítése,

² Az IPA-kiírás esetében (információk a program saját honlapján: <http://www.hu-srb-ipa.com>) pályázókként – megfelelő pályázattal és projekttel – a honi 95%-os, vissza nem térítendő támogatással 13,5 és 54 millió forint közötti támogatásra lehetett pályázni a 2009. évi kiírásban 18,4 milliós keretre. A támogatás 10%-át lehet felhasználni az előkészítésre, amit nyeres esetén a szerződéskötés utáni első negyedévet követően fizetnek ki a főpályázónak. A szerződéskötés esetén nálunk 20–25% előleget lehet kapni, amit – negyedévente történő elszámolással – görgetni lehet. Az első időszakos program futamideje 2010 nyaratól legkésőbb 2011. augusztus végéig tart. A pályázati kiírás (a kitöltési Útmutató és az Adatlap, s Mellékletei mintegy 300 oldalon) angol nyelven jelent meg, s angolul készítené el az évi kiírások alapján a pályázat maga is. Adminisztrációja, negyedévenkénti beszámolóit és elszámolásait szövegének nyelve is angol. A projektet és járulékos anyagait csak profi pályázatírók tudják szakszerűen elkészíteni, s a projektátogatást megnyerni.

- nemzetközi marketingprogramban történő megismertetése,
- a turisztikai termékként történő hasznosítás, a szecessziós túraútvonalak és programok kibővítése

térségünk határokön átívelő legjelentősebb közös nemzetközi marketing lehetősége, pályázati együttműködési területe. A program fontos előkészítése lehet az immár százéves architektúra esedékessé váló felújításának, vélhetőleg a készülő *Duna Stratégia* keretében az épített környezet védelmét szolgáló uniós támogatási forrásokból.

2. Az *intézményközi kapcsolatok*, a színházak, múzeumok, könyvtárak, művelődési központok, folyóiratok, kiadók közötti együttműködés számszerűleg a 2000. őszi demokratikus fordulatot követően öröndetesen emelkedett. A magyarországi alapítványi segítségekkel a kapcsolatok együttműködési tengelyekké erősödtek az utóbbi években.

3. A *művelődési közösségek együttműködése* a testvértelépülések közötti kapcsolatok nyomán már kis pályázati bázison (Szülőföld Alap, Nemzeti Kulturális Alap, Nemzeti Civil Alap) ismétlődve rendszeres személyes és közösségi együttműködéssé vált. Nagyobb közös pályázati programokkal jelentős szakmai, tartalmi gazdagítást lehetne elérni.

4. A *történeti kulturális regionalisztika szakterületein*, az irodalomtörténet, vallás- és művelődéstörténet, néprajz, történeti kronológia, zenei hagyományok műhelyei között kínálkozik tematikus közös pályázati együttműködés. A megoldatlan finanszírozási gondok, az intézményi pénzügyi korlátok elsősorban az ilyen jellegű együttműködést sújtják, hisz ez nem rendezvénycentrikus alkotó kulturális tevékenység.

A határokon átívelő felsorolt kulturális pályázati együttműködés, ill. ennek a lehetőségei egyaránt a *magyar nemzeti kulturális integrációt* és az együtt élő etnikumok *multikulturális értékeit gazdagíthatnák*, ismertethetnék meg szélesebb társadalmi környezettel.

Az IPA-kiírás „2.1.2 Kulturális útvonalak. Kulturális örökségvédelem” című pontjához benyújtandó pályázatok előkészítéséért számos dél-alföldi kezdeményezés jött létre. Több lehetséges partner meggyőző együttműködési készséget mutat, de a közös pályázati kezdeményezések túlnyomó többségéből nem született pályázat – tökeerős vajdasági partner hiányában – nem került projektként beadásra.

Az IPA-program 2009. évi pályázati periódusának súlyos tanulsága, hogy a lehetséges vajdasági szakmai partnerek pályázati előfinanszírozási adottságai elégtelenek a pályázati együttműködéshez. Az európai pályázati lehetőségekkel nem tudnak élni. Az IPA pályázati keretek között határokon átívelő érdemi kulturális együttműködésre nincs lehetőségük. Anyagi helyzetük szűkösségéből és a szerbiai pénzügyi szabályozási rendszerből következően *Visszatörlesztendő Pályázati Előfinanszírozást Támogató Alap* létrehozása nélkül – jó ideig – nincs remény az évente ismétlődő IPA-keretek célszerű felhasználására.

A KLASZTEREK MINT A SZAKMAI ÁGAZATI ÉS AZ ÉRINTKEZŐ TERÜLETI EGYÜTTMŰKÖDÉS ÚJ MÓDOZATAI

Az EU 2007–2013. költségvetési periódusával beindult Magyarországon is az ágazati jellegű és az érintkező szakterületek együttműködését, klaszterizációs integrációját érintő szabályozás kimunkálása, az ösztönző és támogató *Nemzeti Fejlesztési Ügynökségi* kezdeményezések és programok sora³.

Igen széles társadalmi, gazdasági sávban bontakozott ki a klaszterek szerveződése, működése is. Néhány kezdeményezés elindult a *kultúraipar* területén is.

A *Dél-alföldi Régió Regionális Operatív Programjai* keretében *klaszter típusú együttműködés kialakítása*, esetünkben megfelelő pályázati programok kimunkálására képes *kulturális klaszterek* létrehozása nyitna meg jelentős új forrásmezőt az integrációt vállaló szakmai szereplők (költségvetési intézmények, Kft-k, Nonprofit Kht.-k, civil szakmai szervezetek) számára.

A társult tagok autonómiáját, szervezeti különállását teljességgel megőrző szakmai összefogás közös célok, komplementer programok előkészítésére, önálló vagy egyeztetett megvalósítására jöhetne létre, esetünkben Szeged és a térség kulturális kínálatának növelésére.

A közös irányultság, készség feltérképezése, az elhatározás, a *Klaszter Szervezet* létrehozása, a program kimunkálása immár halaszthatatlan, mielőbb megoldandó feladat. Jelentős lehetőségmezőt nyitna szakmai mozgásterünk kibővítéséhez, pénzügyi alapjaink kiegészítéséhez, az új kulturális kihívások szelektív felvállalásához, a térségi kulturális kínálat, a kulturális exporttevékenység gazdagításához, a térségbe irányuló kulturális idegenforgalom elősegítéséhez.

³ Szegeden is hírt vettük a több menetben referált *Pécsi Európa Kulturális Fővárosa* pályázat keretében a *Dél-dunántúli Kulturális Ipari Klaszter* létrejöttének. A *Dél-alföldi Regionális Fejlesztési Ügynökség* 2008-ban indította első klaszter-fejlesztéseket célzó pályázatát, (lásd a DAOP-1.2.1.-2008 kódszámú „*Klasztermenedzsment szervezetek létrehozása, megerősítése*” c. pályázat kiírását.) Első lépésben a *Klaszter Alapító okirat* adatlap kitöltése után létrehozott *Kulturális Klaszter Szervezet* által megbízott *Klasztermenedzsment* jelentős pénzügyi támogatása mellett programtámogatás is pályázható és nyerhető már a megalakulás évében. A DARFT elnöke 2009. augusztus 11-ére szakértői megbeszélést hívott össze Szegedre a szerb–magyar határon átívelő szakterületi együttműködés lehetőségeinek feltárására. Az írásos előterjesztés élén a „kulturális klaszter” kezdeményezés szerepelt. Második éve hirdetik meg ezt a pályázati úton elnyerhető támogatást. A 2010. tavaszi pályázatra 3,2 milliárd Ft áll a Dél-alföldi Régióban rendelkezésre, és 80%-os vissza nem térítendő, elszámolandó támogatást biztosít, és 20% önrészt igényel.

ERŐFESZÍTÉSEK A DÉL-ALFÖLDI REGIONÁLIS JELENTŐSÉGŰ KULTURÁLIS KLASZTER LEHETŐSÉGÉNEK FELTÁRÁSÁÉRT

A klaszter-típusú kulturális együttműködések és integrációk elvi és gyakorlati megalapozásához számos tisztázó lépést kellett tennünk:

- utalunk a kultúra általános társadalmi szerepére,
- elemeznünk a kulturális ágazat szektoriális jellemzőit,
- bemutatunk a kultúra térségi karakterét (kulturális regionalisztika),
- vázolunk kulturális tevékenységrendszerünk morfológiai leírását,
- summáznunk a térségi kulturális tevékenységrendszer kihívásait az új európai konstellációban.

1. *A kultúra általános társadalmi szerepe és jelentősége.* Az anyagi és a szellemi kultúra elsődlegesen *azonosságteremtő és életminőséget* alakító erő. Manifesztáció és kiáltás a világnak önmagunkról. Érték-manifesztációk: idealitásaink és realitásaink világa. Kultúránk önreflexiónk és környezeti reflexiónk is egyben. Minta, élet- és szépségfelfogás, normarendszer, tradíció életünk megszervezéséhez, új generációink életfelfogásának alakításához, szocializációs folyamataink értéktartalmának gazdagításához. A kultúra a közösségek és egyének komplex önszabályozási rendszere.

A kultúra táj- és tárgyalakítás, az egyéni és társas viselkedések normarendszere, kommunikációs módozat, közösségi életeszményeink szimbolikus megjelenítési módja.

A közösség, a generációk, az egyének önigazolásának, fennmaradásának, sikerességének, erőfeszítéseinek, áldozatvállalásainak igazolásai. A kultúra azonosságunk meghatározásának, identitásunk megvédésének eszközrendszere és eredménye is egyben. Magunk-közösségünk egyéni és társas kapcsolatai újrafogalmazásainak együttese, az egyensúly biztosításának, harmóniaközelítésének normarendszere.

A kultúra definícióját legszemléletesebben az UNESCO 1982. évi mexikói világkonferenciáján fogalmazták meg – idézi Kovács Hajnalka: „Kultúrán napjainkban azon különleges tárgyi és szellemi, valamint intellektuális és érzelmi tényezők összessége értendő, amelyek egy közösségre vagy társadalomra jellemzőek. A művészet és irodalom mellett a kultúra felöleli az életstílusokat, az emberi személyiségi alapjogokat, az értékrendeket, a hitvilágot és a tradíciókat is. A kultúra lehetővé teszi a sokszínű egyéni önkifejezést. A kultúra tesz bennünket emberré, racionálissá és etikussá. Az ember a kultúrán keresztül fejezi ki önmagát, tudatosodik, felismeri önmagában a be nem fejezett művet, eredményeit újraértékeli, fáradhatatlanul kutat új jelentések után, és olyan műveket alkot, amelyek túlszárnyalják őt magát”⁴

⁴ KOVÁCS 2007: 288–289.

2. *A kulturális ágazat szektorális jellemzői, növekvő gazdasági jelentősége, erősödő idegenforgalmi funkciói.* A rendszerváltás két évtizedében Magyarországon a kulturális szféra tulajdonlása és finanszírozása háromszektorúra változott. A korábbi, döntően költségvetési támogatásból létező kulturális tevékenységrendszer drámai visszaesésekkel, megmaradási küzdelmekkel átalakult, az ezredforduló után stabilizálódott, egy új virágzási korszakba érkezett.

Az áru- és pénzviszonyok általánossá vált körülményei között a *költségvetési szektor* mellett nagyszerű változatosságban és gazdagságban kibontakozott a *közösségi jellegű, civil kulturális kezdeményezések* világa, a művelődési és művészeti szervezetek, alapítványok, a tehetséggondozási aktivitás rendszere. Nagy részük a költségvetési kulturális intézményekhez kapcsolódik („kiskagylók a nagykagylókhoz”), az ő tevékenységüket színesítik. Gazdagítják, s szerény díjtételezéssel felhasználják ezek infrastruktúráját (épületeit, berendezéseit, szakemberbázisát), afféle perszónalunióban bővítik a szakmai kezdeményezések körét, a kulturális kínálatot és – a pályázati rendszer nyújtotta támogatások révén – a kulturális tevékenység pénzügyi forrásait is. A kulturális szférában is megjelentek a *privát kulturális vállalkozások és gazdasági szervezetek* is, tehát az üzleti szféra is gyökeret vert a kulturális életben.

A kulturális szereplők gazdálkodásának roppant változatossága jellemzi ma a honi kulturális életet.

a) Meghatározóak a *rendszeres költségvetési támogatással fenntartott kulturális intézmények* (színházak, múzeumok, művelődési központok, művelődési házak, galériák).

b) Országos, sőt nemzetközi elismertséget elért, döntően különböző *pályázati tevékenységgel* megszerzett támogatási forrásokból működő, már *tradicionális programrendezvények* (Szabadtéri Színház /ak, Theater, Szegedi Ifjúsági Napok, Nemzetközi Néptánc Fesztivál,) igen változatos gazdálkodási formákban tevékenykednek.

c) Öntevékeny, döntően pályázati forrásokból támogatott, *civil közösségi művelődési és művészeti csoportok* (énekkarok, táncgyűttek, zenekarok, kávéházi estek, klubok, bemutatók) tevékenykednek.

d) *Alapítványi formában, pályázati és üzleti alapon működő művészeti iskolák* vállalnak meghatározó szerepet a tehetséggondozásban és felkészítésben.

e) *Vállalkozóként* gazdálkodó és működő *privát kulturális szereplők* (előadó-művészek, festők, szobrászok, grafikusok, zenészek, újságírók, kommunikációs és reklám szakemberek) gazdagítják kulturális életünket.

f) *Üzleti alapon működő, közösségi jelleget is hordozó kultúraipari-vendéglátóipari rendezvények* (halfesztivál, borfesztivál, sörfesztivál, paprikafesztivál, rózsafesztivál, hagymafesztivál, kolbászfesztivál, disznótoros fesztivál) sora, versenye bontakozott ki az utóbbi években térségünkben, és a települések arculatát meghatározó sikereket értek el.

Különböző szektorális keretek között, morfológiai sokféleségben valamenyny kulturális tevékenységforma szabályozott gazdasági-pénzügyi, munkaügyi és adóügyi keretek között küzd a fennmaradásért az áru- és pénzviszonyok mai világában a kulturális piacon⁵.

A különböző kulturális szereplők munkálkodása közvetlen, avagy közvetett módon célközösségük és ezzel piaci jelenlétük bővítésére is irányul. Bizonyos szinten túlmutatnak a kisközösségi és a települési horizonton, szélesebb kisu-gárgási hatásrendszerük is van. Különböző módon, mértékben és színvonalon hozzájárulhatnak, vagy már is hozzájárulnak a település, a megye, a térség idegenforgalmának gazdagításához is.

Nem lehet tehát elvonatkoztatni a kulturális tevékenységek gazdálkodási, pénzügyi meghatározottságától, vitathatatlanul *üzleti jellegük* és *idegenforgalmi funkciójuk* is van. Kihagyhatatlanok az üzleti életet élénkítő és az idegenforgalom preferálását célzó támogatásokból. A kultúrának növekvő gazdasági szerepe és jelentősége van hazánkban, a Dél-alföldi Régióban, de térségünk nemzetközi környezetében is.

3. *Kulturális regionalisztika.* A kultúrának nem csak általános ágazati saját-szerűségei vannak, hanem társadalomföldrajzi meghatározottságai is, tájkarakte-re, funkciórendszere, térstruktúrája is, amit a *történeti kulturális regionalisztika* csiszoló fogalmi eszközeivel igen találóan és meggyőzően lehet leírni és megragadni⁶.

A kilencvenes években a korábbi üzemeit, élelmiszer-, kábelgyártó és textiliparát, kenyérkereső munkahelyeinek jelentős részét elvesztő szegedi társadalomban az átalakulásban születő szolgáltatási rendszer mellett – az oktatás és kiemelkedően – a kultúra tartotta a lelket, vált Szeged a magyar nemzeti kulturális integráció meghatározó szellemi műhelyévé.

⁵ Az értelmiség társadalmi helyzet- és szerepváltozásainak vizsgálatára a rendszerváltás techtonikus átalakulási folyamataiban és kulturális életünk metamorfózisa évenkénti elemzésére jött létre Szegeden 1990-ben az *ÉRTELMISÉG Szabadegyetem*, amely a kárpát-medencei magyarság rendszeres évenkénti találkozója, szakmai műhelyévé, a magyar nemzeti kulturális integrációt katalizáló orgánummá vált a kilencvenes években. (Az első évekről lásd: BESENYI 1993: 21–33.)

⁶ Lásd: Bálint Sándor és az alföldi néprajztudomány, az alföldi festészet évszázada, az alföldi szecesszió kutatás, Grezsa Ferenc *Németh László*-monográfiája, Erdei Ferenc társadalomtudományi munkássága, a *Tiszatáj*-tradíció, a *Szeged* folyóirat tartalmi gazdagsága, Péter László *szegedi kulturális mindent tudása*, Bogoly József Ágoston irodalomtörténeti, tájkarakterisztikai dolgozatai, előadásai, a Károlyi Attila-féle *délvidéki hagyományok* műhelymunkái, Besenyi Sándor regionalizmus és euroregionalizmus tematikájú dolgozatai is ezt az organikus gazdagságot próbálták megragadni és láttatni. Nincs módunk e dolgozat keretében bibliografikus áttekintést adni a dél-alföldi kulturális életéről, ezért csak néhány utalást teszünk különböző szakterületi vonatkozásaira.

A határvárosi, végvári pozícióban a város kulturális funkciórendszere, a kulturális tradíciók és a kultúra szegedi pozíciói voltak az életigenlés, az önszugesztio, a megújulás első területei. Hogy képesek vagyunk a megújulásra, arra, hogy tovább gazdagítsuk örökségünket, hagyományainkat, megvédjük a kultúra intézményeit és pozícióit, megújítjuk elért eredményeinket. Az élni és alkotni akarás, az európai jelenlét és a kárpát-medencei magyar-kulturális integráció akarásának manifesztációja volt ez az időszak, egy új történelmi periódus kezdete Szeged kulturális életében⁷.

4. A szegedi intézményesült kulturális tevékenységek morfológiai tablója. Bár kézenfekvő kínálat a kulturális tevékenységek és intézmények időszakonkénti összegző bemutatása egy település, egy térség életében, furcsa mód ez mégsem gyakori. Az alábbi vázlatos felsorolás talán értékeink gondos, érdemi bemutatására sarkall hozzáértőket nálunk s más térségekben is.

Nagy örömmel tekintettem át a vajdasági *Idegenforgalom, kulturális ipar; média összefoglaló áttekintést* a Vajdaságban sem igen ismert nagyszerű gyűjteményes kötetben, a *Kárpát-medence régiói* sorozat *Vajdaság* c. kötetében Kovács Hajnalka tollából⁸.

A vajdasági kulturális újságírás igazán dicséretes küldetést vállalt és lát el nap mint nap a nemzeti azonosság védelmében a kulturális közösségi és professzionális tevékenységek rendszeres ismertetésével, bemutatásával és kritikai értékelésével. Az anyaországi „alkotmányos nemzeti törődés” látóköréből sajnos kiesnek ezek a gyakran heroikus és oly tiszteletreméltó munkálkodások. A nemzeti kulturális integrációból semmiképpen nem maradhat ki a vonatkozó kulturális térkép, nem maradhatnak ki az érdemi együttműködések.

Az alábbi, lényegében Szeged város kulturális kínálatának igen vázlatos helyi áttekintése talán módszertani tükröt ad a különböző települések, községek-kistérségek lakói kezébe, hogy szedjék csokorba lokális értékeiket. Ezek nélkül nincs érdemleges siker a különböző települések éleződő versenyében, nincs feltöltő települési életminőség⁹.

A szegedi kulturális paletta szinoptikus áttekintésekor szembeötlő sajátosság, hogy városunkban jelentős kulturális tevékenységrendszerrel, teljesítményekkel és szervezettségben jelen van:

a) a kultúraipar, a kulturális exporttevékenység szervezet- és intézményrendszere,

⁷ BESENYI 1997

⁸ KOVÁCS 2007: 288–289.

⁹ A települések önmeghatározásához komplexebb módszertani segédletet nyújt „A hely a globalizáció erőterében” c. dolgozatom. (BESENYI 2009:9–18.)

b) a kulturális örökség feltárásának, közkinccként történő prezentálásának, átörökítésének, a kulturális szakemberképzésnek szervezet- és intézmény-rendszere,

c) a köz- és közösségi kultúra, a közművelődés szervezeti és intézményi hálózata.

Szakterületi csoportosításban, csupán vezérszavasan érzékeltetem ezt a morfológiai gazdagságot:

Városkép-alakító szegedi tevékenységek:

- Városépítéset, felújítási programok, átriumok, *Városrendezési terv, Panel-program*,
- lakóparkok, városmarketing (*Szeged fényei, Dóm album, Zsinagóga építészeti fotóalbumok*,
- *Alföldi szecesszió építészeti album*) bioépítészeti évenkénti kiállítások, *Szegedi építések c. kiadvány*.

Közművelődési hálózat:

- *Művelődési otthonok*: valamennyi szegedi művelődési otthont felújították. A megszüntetett *Juhász Gyula és Bartók B. Művelődési Központ* helyett beléptek a REÖK, a felújított és bővített *Iffjúsági Rendezvényház*, milliárdos projektként készül az *Agóra Pólus Kulturális Központ*.

Könyvtárak: digitalizáció, *Somogyi Könyvtár és hálózata*, világszínvonalú, új *Egyetemi Könyvtár és Tanulmányi és Informatikai Központ*.

Kulturális örökségvédelem:

- *Ópusztaszeri Történelmi Emlékpark*, tündöklés, dekonjunktúra, új funkciókeresés
- *Múzeumok*: bölcs profilmegosztás a sztráдавonalak régészeti feltárása, ill. az új kiállítás politika között
- *Közösségi rendezvények*: alsóvárosi és a tápai búcsúk, Rózsa ünnep, Szőregi csata.

Színház: tagozatok, a Kortárs Balett nemzetközi sikere, Szabadtéri Fesztivál, Theater, Mezzo.

Operafesztivál.

Egyéb fesztiválok: Téli, tavaszi, nyári, őszi (Egyetemi – Főiskolai) Fesztiválok, Nemzetközi Néptánc Fesztivál.

Zenei élet:

- *Szegedi Szimfonikusok*, konzervatóriumi hangversenyek, mesterkurzusok, nemzetközi kapcsolatok, *Nagyszentmiklósi Bartók Emlékhangversenyek*, *Király – König Zeneiskola*, *Újszegedi Kamarazenekar*,
- kórusok, könnyűzenei együttesek – bemutatók – hangversenyek.

Képzőművészet:

- *Nyári Tárlat, a Rajz Tanszék* kiállítási programjai, *SzögArt, Szépmíves Céh, Gulácsy Terem*,
- kisgalériák, nemzetközi cseretárlatok, szegedi szobrászok, festők, grafikusok, építészek.

Folyóiratok, könyvkiadás, irodalmi élet:

- *Szeged, Tiszatáj, Belvedere, Bába & Tsa Könyvkiadó, Szépírás*, eseti kiadványok.

Közösségi rendezvények:

- *Szeged Napja, Hídi Vásár*, bor-, sör-, grill-, paprika- és hal-fesztiválok,
- *Mindentudás Egyeteme, ÉRTELMISÉG Szabadegyetem, SZIN, Közéleti Kávéházi Estek*, lakóközveti napok, *Millenniumi Kávéház, Idősek Klubjai stb.*

Tehetséggondozás:

- Egyetemi-főiskolai képzés, *Százsorszép Gyermekház*, művészeti iskolák.

A szakterületi intézményi, tartalmi és formai gazdagság bizonyára érzékelteti azt az egy tekintettel, napi tevékenységgel már átfoghatatlan kulturális pezsgést és pulzáló működést, a szegedi sokszínű kulturális kínálatot. Nemzetközi együttműködési rendszer. Digitalizációs korszakváltás. A személyes és közösségi internet-hozzáférhetőségi rendszer kibővülése. Internet-kultúra, hogy megint csak vezérszavasan utaljunk az egyes tevékenységi területeket egyaránt átható új meghatározókra.

Szeged kiemelkedő regionális kulturális központ, határokon átívelő nemzeti kulturális integrációs kapcsolatrendszerrel és bővülő nemzetközi kulturális kapcsolatokkal¹⁰.

5. *Változó konstelláció, új fejlesztések és új kihívások Szeged kulturális életében.* Szeged kulturális kisugárzása, országos és nemzetközi idegenforgalmi vonzereje évről évre nő, turistaforgalma a legutóbbi öt évben megduplázódott. A kibontakozó új térségi konstellációban, új Európa-pozícióban újra át kell tekintenünk adottságainkat, együttműködési lehetőségeinket, újrafogalmazni fejlesztési irányainkat, meghatározni prioritásainkat.

Szegeden az *ISPA-program* évtizedekre megalapozta a város és környéke csatornázását, szennyvízrendszerének kiépítését, a lakóközvetek útjainak portalanítását. Jól szervezett a hulladékgazdálkodása és a környezetvédelme. A most folyó kiemelkedő volumenű közlekedési infrastruktúra fejlesztések átépítési időszakának súlyos megpróbáltatásai után (a közlekedési ütérek felbolygatása közben a várost átszelő transzkontinentális tranzitforgalom amortizáló terhe már-már elviselhetetlen), valamint a felsőoktatási, egészségügyi és a *Pólus*

¹⁰ A *Péccsel közös Európa Kulturális Fővárosa* kiírásra beadott pályázatunk előkészítését, a vállalható feladatok áttekintését célozta dolgozatunk: BESÉNYI 2008: 7–11.

Agora néven futó infrastrukturális fejlesztések, a most befejeződött hatalmas komplex fürdő- és szállodafejlesztések bázisán Szeged és környéke országosan, sőt nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő urbanisztikai feltételekkel rendelkezik.

A belvárosi architektúrájának *Európa Nostra Díj*-jal jutalmazott színvonalas rehabilitációja nyomán, továbbá a lakótelepek korszerűsítése és komplex felújítása révén kialakult városképre Szeged lakosai, az itt évekig tanuló sok tízezres diák nemzedékek, Szeged regionális, euroregionális és nemzetközi ügyfélköre, az ide áramló vendégsereg egyaránt büszke lehet.

Gyapardodó, átstrukturálódó új városi-térségi előfeltételeink között a kultúra intézményi, eszköz- és tevékenységrendszerének a társadalmi, gazdasági súlya, jelentősége, szinergikus integráló ereje nem csökkenni fog, hanem hatványozható.

A kultúra ünnepnapjait értelmezése, maradványelvű finanszírozása mára tehát idejéért, nyomasztóan anakronisztikus felfogás. A kultúra a társadalmi-gazdasági vérkeringés organikus komplementer összetevője, gazdasági hozadéka-jövedelemtermelő ereje önmagában is nő, de szinergikus összefüggésrendszerében *katalizátor szerepe* van, feltranszformálja a közvetlen gazdasági jellegű előfeltételeink jövedelemtermelő képességét is.

Bár a költségvetési és a civil szféra még erőteljesen az önkormányzati kulturális irányítás és hegemonia befolyása alatt működött és működik, a kulturális élet Szegeden és térségében messze túlnőtt az önkormányzati felügyelet, szakmai irányítás és finanszírozás körén. Jelentős szakmai autonómiát alakított ki, s napjainkban megérett a helyzet a korszerű integrációra: az új szakmai összefogásra és az érintkező területekkel kialakított klaszter-típusú együttműködésre.

A klaszter-típusú együttműködési forma és módozat nem csökkenti az egyes szervezetek autonómiáját, de a partnerek összefogása megsokszorozhatja alkotó erejüket, új fejlesztési–kibontakozási kezdeményezéseihez az eddigieket jelentősen meghaladó forráslehetőségeket biztosít.

A kulturális ágazat kirekesztése a gazdaságfejlesztési–támogatási rendszerből, a regionális jelentőségű klaszter-típusú fejlesztési programból korszerűtlen és ésszerűtlen álláspont. Szeged új, több százéves évi vendégforgalmat feltételező, most belépő wellness, fürdő- és szállodakomplexuma, a *Szabadtéri Színház* programsorozatai, a szinte teljes naptári évet lefedő különböző fesztivál-programok, rendezvénysorozatok, kulturális örökségünk, alkotó potencialitásunk, hungarikumaink közös, nagy rádiuszú, nemzetközi marketingtevékenységet, rendszeres egyeztetéseket, távlatos és napi együttműködést, közös fejlesztéseket igényelnek.

IRODALOM

- BESENYI Sándor 1993. A kultúra és a modernizáció jegyében. *Értelmiség Nyári Egyetem Szegeden* = *Szeged*, 10. 21–23.
- BESENYI Sándor 1997. Plain air ragyogás – „fények és árnyak” = *Szeged*, 3. 22–25.
- BESENYI Sándor 2001. Kultúránk az ezredfordulón = *Szeged*, 1. 45–48.
- BESENYI Sándor 2007. Szeged Európa-pozíciója az ezredfordulón = *Szeged*, 9. 32–39.
- BESENYI Sándor 2008. A folytonosság és a megújulás kényszere (Új kihívások Szeged kulturális életében) = *Szeged*, 1. 7–11.
- BESENYI Sándor 2009. A hely a globalizáció erőterében = *Létünk*, 2. 9–18.
- KOVÁCS Hajnalka 2007. A kultúra (a kulturális ipar) szerbiai állapota a XXI. század elején = NAGY Imre szerk. *Vajdaság – A Kárpát-medence régiói*. MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó Pécs–Bp., 288–412.
- NAGY Imre szerk. 2007. *Vajdaság – A Kárpát-medence régiói*. MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Bp. 2007.

*Changing Constellation, New Challenges and Openings
for Cooperation in Cultural Life*

The possibilities for cultural cooperation and acquisition of resources of earlier years are showing a promising increase these days among European countries and between the neighbouring countries. From the theoretical possibilities the financial scope of action of cultural activities is opening up, or at least foreshadowing – epoch-making – new dimensions.

Serbia – after a decade of fatal erring and dead-end situations – has arrived at the threshold of European integration. The Council of Europe has successively acknowledged by gestures of donations the earlier pulsating efforts of democratisation. The backing of Serbia’s neighbourly relations fits regularly into the European Union’s cross-border cooperation programme. The new stimulating models for the promotion of cross-border cooperation, the INTERREG III and the recently advertised IPA Cross-border Co-operation Programme have been presented in Serbian-Hungarian relations, too.

In the otherwise fairly comfortable European Union existence, many things have been “invented”, but these are one after the other factory-tailored variants, which we have to be adapted and tailored to the forms and measures of our region with great vigilance, criticism and adaptation efforts. The following text is also such an effort to suit our world.

My paper is not the outcome of a research study but an exposition and a standpoint that has been burnished in the daily struggle of cultural existence, which – just as so many other things in the world today – is about money, acquisition of resources and efforts to make acceptable our peculiarities. This adaptational activity done under constraint and its products may yield a new, cultural self-defining genre.

Keywords: financing culture, cross-border co-operation, application/competition, clusters, adaptation

Bordás Attila

· Nyugalmazott okleveles mérnök
· batila@eunet.rs

SÖRHÁZAK, SÖRFÖZDÉK¹

Beerhouses, Breweries

A szerző a mai Vajdaság több mint három évszázados sörgyártásának történetét dolgozza föl, számba véve a levéltári adatok szerinte legrégebbi, az 1700-ban létrejött apatini „sörfőző társaságtól” kezdődően, egészen az 1920-as évekig, amikor minden, egy kicsit is iparosodó vajdasági városkának volt valamiféle „sörháza”. A sörgyártás egyik alapanyaga a komló volt, így a tanulmány természetesen kitér ennek az ipari növénynek a természetstörténetére is. A sörgyártás ezen a vidéken különösen az 1890-es évek elején pusztító filokszérával fertőzött szőlőskertek megsemmisülése után indult virágzásnak, hiszen a borhiányt leggyorsabban sörrel lehetett pótolni.

Ipartörténeti szempontból is érdekes, hogy ekkor létesülnek a gőzmalmok, gabonaszárítók, egyéb szeszfőzdék, épülnek a mérnökök által tervezett raktárak és pincék, jönnek létre a kocsmák és vendégfogadók... S mindebből az állam is igen komoly bevételre tett szert.

Kulcsszavak: a sörfőzés története, komló, árpa, búza, pasztörizálás, sörházak, vendégfogadók, Hadik András, Zoffmann Sándor, Gedeon Dunderski, Ján Kišgeci

Sörfőzőn vagy sörfőzden olyan üzemet értünk, amely sörgyártással foglalkozik. A sör a magyar nyelvben már 1392-ben feltűnik, majd az ugyancsak ez évben jegyzett házzal összekapcsolódva 1683-ban új fogalmat jelöl, olyan sör-előállító üzemet, amelyben főleg kézi erővel gyártották a sört. A sörgyár pedig már olyan sörfőző üzem – gyár, amely gépi erőt, főleg gőzgépet alkalmaz.

A sörgyártásnak két alapl művelete van: a malátakészítés és a sörle előállítása. A malátát főként árpa vagy búza csíráztatásával nyerik, majd a masszát, vagyis a malátát élesztő hozzáadásával erjesztik – cefrézik. Az így nyert sörlet komlóval ízesítik.

A malátakészítés során az árpaszemeket áztatják, csíráztatják, a kicsírázott árpát, a zöldmalátát aszalják, csíráatlanítják, tisztítják. Az őrlés nagyon fontos mozzanat. Mivel a darálás, a maláta belsejének a „feltárása” durva örletet ad, tehát ha az örlemény dara marad, akkor a víz nem hatol be kellő mélységben a malátaszemcsék belsejébe. Ha pedig a dara nagyon finom, vagyis lisztszerű

¹ Bordás Attila: Régi sörfőzők, sörházak, szárazmalmok. In: Létünk, 3–4 sz. Újvidék, 2004, 191–207.

lesz, nehezen veszi fel a vizet, és a lében csomók képződnek. Emiatt nem halad megfelelő irányban a technológiai folyamat, márpedig ekkor kell kialakulniuk a megfelelően telt ízeknek, aromáknak, illetve a lé színének.

Mi itt csak az európai sörfőzés történetéből merítünk. Eleinte csak kolostorokban szerzetesek foglalkoztak sör előállításával. Nagy Károly idejében már ismerték a sörfőzés technikáját és receptúráját a hozzá kapcsolódó komlótermesztéssel együtt. A komló, latin nevén a *Humulus Lupulus*², biológiai tulajdonsága, hogy ízesít és tartósít. Már az 1000. évben általánosan elterjedt a használata. A 12. században pedig már családi otthonokban is főztek sört. Valamivel később a sörfőzés a kolostorokból a városokba tevődött át. Így például Hamburg árucseré-forgalmának harmadát a sör tette ki.³

A komló ma a sör legelterjedtebb fűszere annak köszönhetően, hogy a benne található alfa savaknak csíraölő és konzerváló hatásuk van. Ez jelentősen megemeli a pasztörizátlan eltarthatóság idejét. Nem szabad megfedkezni a lupulin hatásáról sem. Ez az anyag nyugtató hatású. Egy-két pohár sör elfogyasztása után kellemes bágyadság fogja el az embert.

Tudni kell, hogy a komló kétlaki növény. Ezért a hímvirú egyedeket Európában csaknem teljesen kiirtották. Nem így történt Angliában, ott a hagyományos készítésű ale-nek nevezett sörfajta előállításához alkalmazzák.⁴

Napjainkban a komlót „elődolgzott” állapotban használják. Miután pellettezték (granulálták), apró, kemény golyócskává sajtolják össze. A másik eljárás szerint a komlóból kivonatot készítenek, amely zöldesfekete színű massa, s tartalmazza a növény keserű anyagain, melyek a sörfőzéshez nélkülözhetetlenek.⁵

Ezúttal nem foglalkozunk azzal az időszakkal, amikor csupán árpából készült a sör, csak attól fogva tekintjük át gyártásának történetét, amikor már komlót is használtak előállításához. 985-ben Vlagyimir orosz fejedelem a bolgárokkal kötött békéről szóló okmányában így fogalmaz: „Ez a béke addig tart, amíg a kő úszni kezd, és amíg a komló lesüllyed a vízben.” Hildegard, a bingeni kolostor apácája (1098–1179) receptkönyvébe bejegyezte, hogyan kell alkalmazni a komlót a sörfőzéshez.⁶

Vidékünkön a komlót Hadik András honosította meg. Valószínűleg Csehországból hozta a magot, és futaki birtokán termesztette 1770 körül. Majd száz évvel később, 1860-ban, amikor már Rudolf Chotek gróf volt a futaki birtokos,

² Candolle, de Alphonse: *Termesztett növényeink eredete*. Budapest, 1894, p. 177–179.

³ Sörök – sörtörténet – Internetes forrás

⁴ Csengery Antal: A komló. In: Csengery Antal és Kemény Zsigmond: *A magyar nép könyve*. Pest, 1856, p. 274–282.

⁵ Szabó József: I. A sör. In: Csengery Antal és Kemény Zsigmond: *A magyar nép könyve*. Pest, 1856, p. 147–156.

⁶ 4. Bevilacqua-Borsody Béla: *A magyar sörfőzés története*. Budapest, 1931.

30-40 holdon ültettek komlót, az Irmovo és Klenovac határrészekben. 1870-ben Kölpényben a Stratimirović nemesek a Cajir határrészen, néhány év múlva pedig Gedeon Dunderski a dunacsévi határban termesztett komlót. 1885-ben már nemcsak a nagybirtokosok földjén zöldellt a komló, hanem Albert Martiš (1855–1918) padinai tanító is termesztette. Ján Kišgeci egyetemi tanár „Svet piva – piva sveta” (A sör világa – a világ sőrei) című könyve szerint Martiš volt a vajdasági komlótermesztés atyja. Nagylajosfalván (Padinán) nem kedvelték az újdonságokat, és Martiš komlóskertjét „Martiš akasztófájának” nevezték. De amikor egy kiállításon 200 aranypénzt nyert sörével, többé nem nevelték ki.⁷ (Írásunkban legtöbbször őt idézzük.) 1887-ben még csak 32 hold területen termesztettek jó minőségű komlót. Martiš jegyzetei szerint az első paraszt a bácspetróci Ján Makovik volt, aki 1890-ben kezdett komlót termesztetni. Azóta egészen máig Bácspetróc lett a komlótermesztés központja.

Az első világháború előtt 1911-ben a Bácskában 1236 hektár komlóskert volt. Németország nagy vetélytársnak ítélte meg a bácskai komlót, és vámot vetett ki rá. A világháború után a Bácskában csak 400 hektár komlóskert maradt. Említésre érdemes az az adat, hogy 1918-ban a kereskedők régebbi komlót adtak el a magyar dohánygyáraknak, amelyek a dohányhoz keverve használták fel a cigarettagyártáskor. 1924–1925-ben új komlóraktárak épültek, így a Kišgeci-féleiben 3500 bála komlót helyeztek el. A kisebb raktárakba: az Ekstien-félebe 2500 bála, a Struhar-félebe 200 bála, a Vízi-félebe 600 bála fért be.

Az általunk használt sörház-értelmezést Vedres Istvánnak az écskai sörfőzőházat bemutató írásából vettük. „Vedres István Szegedről... 1817-ben küldi a Nemzeti – Gazda számára... Etska Kisded Rajzolatját”, többek között „a Böge partyára... melyen keresztül komp jár, és rajta túl az új erdő végibe egy nevezetes szítás száraz malom mellett Serház áll”.⁸

De lássuk, melyek voltak a vajdasági sörfőzdék az első világháború előtt.

Aman József és társai sörfőzdéje, Apatin 60 LE (lóerő), 20 munkás,

Dungyerszky Lázár sörfőzdéje, Dunacséb, 10 munkás

Dungyerszky Lázár sörfőzdéje, Nagybecskerek, 6 LE, 21 munkás

Gerber Nándor és fia sörgyára 47 munkás

Weifert J. M. sörgyára, Pancsova, 50 LE, 60 munkás, sörön kívül malátát is előállított

Winkle István sörgyára, Újvidék, 12 LE, 18 munkás

Zoffmann Sándor sörgyára, Versec, 60 LE, 20 munkás, termékei: sör, szárított malátatörköly, malátatakarmány.

⁷ Kišgeci, Ján: *Svet piva – piva sveta*. Novi Sad, 2001, p. 18.

⁸ Mák Ferenc: *A délvidéki magyarság válogatott történeti és honismereti bibliográfiája*. Újvidék–Zenta, 2008, p. 11.

Visszatérve a kezdetekhez, a pancsovai sörház úgy jött létre, hogy 1722. január 12-én szerződés kötött az állam és Képes Ábrahám, pozsonyi zsidó között, hogy Pancsován, Újpalánkán és Káránsebesen sörházat és pálinkafőzőt alapítson. Ugyanez év május 22-én a fő kamarai inspektor, Rebentisch Sámuel báró jelenti a Temesi Bánság helytartójának, katonai kormányzójának, Mercy Claudius Florimund grófnak (1666[?]-1734), hogy mind a három sörház és pálinkafőző elkezdheti termelését. De úgy látszik, a Képes sörfőző nem nagyon értett a szakmájához, mert már ugyanazon év július 3-án Rebentisch arra kéri Mercyt, hogy Temesvárról küldje az ottani sörfőző mestert Pancsovára, Újpalánkára és Káránsebesre, hogy felélénkítse a sörházi munkákat. Később 1725. november 4-én a közigazgatási hivatal nincs megelégedve Képes munkájával, elveszi tőle a haszonbért, és egy másik zsidónak, Menzer Wolfnak adja. De ez sem váltja be a reményeket, s 1726 júniusában egy újabb árverésen megint Menzer kapja meg a három sörház bérletét 20 000 forintért. Az egész csak 1726 szeptemberéig tartott, mert a közigazgatás úgy határozott, hogy a bérletet Képesnek vagy Schlesingernek kell adni. 1726 decemberében mégis kihagyja Képest, és Menzer Wolfnak, illetve Schlesinger Lorenznek adta ki három évre a három sörházat és pálinkafőzőt haszonbérbe. Hogy miért volt ez a hercehurca, azzal magyarázható, hogy a kamara 1726. novemberi határozata értelmében zsidóknak nem lehet kiadni a sör- és pálinkafőzést, és ezt végre is hajtották 1727. március 1-jén. A keresztény Bauer Fülöppel, aki magát magyar sörfőző mesternek (ungarischer Bräumeister) nevezte, kötöttek szerződést. Bauerről tudni kell, hogy a mesterseget Pesten sajátította el, ahol csak árpából készítettek sört, továbbá nemcsak a már említett sörházat bérelte, hanem alhaszonbérelője volt az orsava sörháznak, valamint 1727-ben többedmagával részvényes lett a temesvári sörházban is.

A Bácskában, a török hódoltság után 47 községben 17 sörfőzőház működött. 1720-ban Bács községben a kalocsai érseki uradalomnak volt sörháza, a „Péteváradi Sánc”-ban, Újvidéken („Neo Plantae”) két sörfőzőház működött. Apatinban már 1700-ban van nyoma egy sörfőző társulatnak, első céglevelét 1770-ben, a másodikat pedig 1817-ben nyerte el.⁹ Torontál megyében 1818-ban alakult meg a nagybecskereki sörfőző cég. A Délvidék hat sörfőzőcéhe ízgazdag, de népies sör főzésére rendezkedett be.¹⁰

Mivel a sörházak haszonbérben és kincstári tulajdonban voltak, minden sörházban a tulajdonos „sör-írnokot” vagy -felügyelőt alkalmazott, aki ellenőrizte a termelést és a sör értékesítését, hogy a kincstárt ne érje kár. A pancsovai sörház (mert sörgyárról még nem lehet beszélni) működéséről azért tudunk ennyit, mert

⁹ Bevilaque-Borsody 1931 i. m. p. 459.

¹⁰ Bevilaque-Borsody 1931 i. m. p. 460.

Korsós Mária és Oktavijan Trifu¹¹ 1978-ban könyvet jelentetett meg a pancsovai sörgyár történetéről. Eszerint a sörház 1733-ban haszonbérbe kerül a temesvári bíró Peter Solderhez és az ácsmester Nikolaus Wiedmesserhez. De ezek a bérlők sem bírták sokáig, 1735-ben újból Menzer kapta meg haszonbérbe a sörházat. Neki sem volt azonban szerencséje, mert az 1737-től 1739-ig tartó osztrák–török háborúban minden bánáti sörház tönkrement. 1740. január 1-jétől a sörházat három évre kiadják Knol pancsovai írnoknak, utána 1760-ban a nagybecskereki illetőségű Sebastian Krazeizen a bérlő, aki egyben a becskerei és zimonyi sörházat is bérlő, ám ő a bajorországi származású Johann Webernek, mint alvállalkozónak adja ki a pancsovai sörházat, aki egyszersmind az üzem sörfőző mestere. 1781-ben már nem a kincstár tulajdona a sörház, hanem Sebastian Krazeizen révén magántulajdon lett. Egyébként három sörházat tartott, a pancsovain kívül a becskerekit és a zimonyit. A további hiányos adatokból nem tűnik ki, mikor lett a sörház Joseph Krautwaschl tulajdona. Annyit azért tudni, hogy Sebastian Krazeizen lánya, Franziska Krautwaschl felesége lett, és valószínűleg hozományba hozta a sörházat az új tulajdonosnak.

Vajdaságban hat sörgyár működött, mind a hat az első világháború előtt alakult. A magyar söripari irodalom is foglalkozik a vajdasági sörházakkal. Erdősi Ferenc¹² ezt írja: „Hazánk söripara fejlődésének 1890-től végbement felgyorsulásában döntő szerepe volt az Európa-hírű... borszölőkultúra tönkremenésének Magyarországon. 1887-ben kezdődött a filokszéra szélesebb körű elterjedése, az 1890-es évek elején volt a legkiterjedtebb a pusztítása.” Az összes sörgyár 260 hektoliter sört termelt, az akkori ország 15%-át állította elő. A Bánátban nagy múltja volt a söriparnak és a sör fogyasztásának. A sör inkább a városi iparosok és munkások itala volt, a parasztok kevésbé fogyasztották. A szerző szerint a vidéki sörgyárak a németek lakta Bánátban, többek között Pancsován is, és a bácskai Óbecsén működtek. Az 1910-ben a 20-nál több munkást foglalkoztató sörgyárak lényegében a századfordulón a Felvidék és Erdély mellett főként a Bánátban és a Bácskában szaporodnak meg, köztük a nagybecskereki és az apatini sörgyárak is.

A sörgyártás végül is Budapesten koncentrálnak: létrejött a „Kőbányai Sörház Társaság”, amelyet 1862-ben Dréher Antal vett meg, az 1880-as években pedig a Haggemacher család épített nagy sörgyárat a Maglódi úton.¹³

A királyi Jugoszlávia söriparát a következő sörgyárak alkották:

- I. M. Weifert, Pancsova, megalakulási éve 1790
- Josip Avaha(?), Apatin, 1820

¹¹ Koršoš Marija, Trifu Oktavijan: *Pančevačka pivara 1722–1972*. Pančevo, 1978

¹² Erdősi Ferenc: *A magyar söripar földrajzi problémái*. Pécs, 1970

¹³ Erdősi 1970 i. m.

- Gerber, Óbecse, 1824
- Lazar Dunderski, Nagybecskerek, 1887
- Zoffmann Sándor, Versec, 1859
- Lazar Dunderski, Cséb, 1893

Ezek a sörgyarak 1921-től 1927-ig 125 000–165 000 hektoliter sört gyártottak. Kb. 110 vagon (1 vagon 10 tonna) sört, 142 vagon malátát, valamint 2 400 000–3 100 000 kg jeget.¹⁴ Valamivel előbb, 1907-ben az alábbi sörgyarak termeltek:

- Mitrovica, 120 LE (lóerő) 6 m(unkás)
- Pétervárad, 12 LE, 123 m
- Versec, 120 LE, 75 m
- Újvidék, 120 LE, 19 m
- Pancsova, 50 LE, 60 m
- Bács (lóerőre nincs adat), 47 m
- Nagybecskerek, 6 LE, 21 m, más adat szerint 30 LE, 30 m
- Dunacséb (nincs adat a lóerőre, sem a munkásra vonatkozólag)
- Apatin, 60 LE, 20 m.

A magyar élelmiszeripar története című könyvben Gyimesi Sándor¹⁵ ezt írja: a feudalizmus utolsó szakaszában és a tőkés fejlődés kezdetén a söripár jórészt kismesterség volt. A városokban a serfőzési jog városi házzal járt együtt, vagy a serfőzési jogot a polgárok megvették a várostól, esetleg a főzésért illetéket fizettek. A felvidéki Bártfa város körül kétmérföldes körzetben csak ők állíthattak elő sört. Évente nyolcszor főzhetek háznál, alkalmanként 8–9 hordóval, így 48–54 hektoliter között volt az évi termelés.

Vidékünkön a külai sörháznak volt az újverbászi határban saját földje. Ez egy 1793-ban készült térképen van feltüntetve, az épülő Ferenc-csatorna Újverbász és Cservenka közötti szakaszát ábrázolva. A térképet Quits Antal megyei mérnök rajzolta. Értékét növeli, hogy ez az egyetlen levéltári anyag a Ferenc-csatorna építéséről.

A XVII–XVIII. század fordulóján több fontos változás történt. A jelentős felvidéki serfőzés lehanyatlott, mert a Délvidék Komáromon keresztül a délibb vidéket is ellátta sörrel. Tudni kell, hogy a Délvidéket akkor kezdték intenzívebben betelepíteni. A Balkánról bevándoroltak révén kukoricából kovással erjesztett, vadkomlóval ízesített sör lépett a régi helyébe.

¹⁴ Avramović Dr. inž. Teodor: *Privreda Vojvodine od 1918. do 1929/30.* Novi Sad, 1965, p. 164–165.

¹⁵ Gyimesi Sándor: Sör, az égetett bor és a pálinkafőzés. In: *A magyar élelmiszeripar története.* Budapest, 1986

A söripar későbbi történetéről, tehát a reformkor és az I. világháború közötti-ről Gallatz János és Kozma Jánosné írásából szerezhetünk tudomást.¹⁶ Ezek is az élelmiszeripar már említett történetéből ismertek. 1840 után Takács Sándor épített szivattyús kutat. Működési elve: ökör vagy ló hajtotta géppel, kavicsra, homokra, faszénre, mint szűrőanyagra szivattyúzták a vizet, s így pótolták a Duna vizét kútvízzel. Legtöbb helyen a sörházakkal együtt járt a pálinkafőzés is.

A szeszgyártás legtöbbször a sörgyárakkal együtt van említve, ilyen a verseci konyakelőállító üzem, a csókai szeszgyár, 89 LE, 41 m(unkás), az újvidéki töményitalgyártó (hiányzik a lóerő és munkáslétszám), a másik újvidéki szeszgyár, 36,5 LE, 45 m, a nagybecskereki szeszgyár, 20 LE, 6 m, a verseci szeszgyár, 25 LE, 54 m, végül a szenttamási, 80 LE, 20 m.

Legvégül álljon itt, hogy sörfőzéshez más ipari tevékenység is kapcsolódott: Dungyerszky Lázárnak gőzmalma, szeszgyára és sörfőzdéje volt Dunacsében, 85 lóerős gőzgéppel 24 munkás dolgozott. A malom alapítási éve 1893. Hogy a gyártott sört el is adják, kocsmák kellettek, vendégfogadók, amelyeket, mint más középületeket is, mérnökök terveztek. Ilyen volt a Bács megyében építendő fogadók 1777. évi terve, szerzője pedig Friedrich. Apatinban az uradalmi raktárt és pincét a csatornaépítő Kiss József tervezte 1783-ban. A vendégfogadó és melléképülete Tallherr nevéhez fűződik, az évszám 1783. A gabonaszárító is 1783-ból való, Tallherr J. tervrajza (hely megjelölése nélkül, valószínűleg típusterv). Uradalmi vendégfogadó és melléképületek készültek Kiss József tervrajza nyomán 1784-ben. A krusevlyai vendégfogadó 1797-ből, a bogyáni vendégfogadó 1799-ből való, az apatini sörház tetőszerkezete 1801-beli. A hódási emeletes vendégfogadót Dickmann tervezte (nem Kiss József, mint régebben írtuk) 1809-ben. A vendégfogadók a kamara tulajdonában voltak, és a bérlők fizettek értük. A topolyai Templer Antal urbáliális vendégfogadójának árendája 416 forint 0 krajcár volt, Bas Lőrinc saját vendégfogadóért 4000 forint 0 krajcárt fizetett, a topolyai szárazmalomért Kókai József 25 forint 0 krajcárt, szárazmalomért Kovács Antal, Némedi Mihály, Kocsis József, Takács János, Sütő Jütő József, Kovács Vattai János, Bábi János, Id. Ötvös Mihály, Linder János, Mák István, Nagy Sívó József, Templer Antal két malomért 50 forintot, Misinski Mihály szintén két malomért 7 forint 4 krajcárt fizetett be a megyei pénztárba. Az átvételi elismervény Vaskúton 1814. december 9-én kelt Scultéti István főpénztárnok kezéből. Hogy készítették-e a szárazmalmokban malátaőrletet, nem tudjuk, azt azonban igen, hogy a sörházaknál majd mindenhol volt szárazmalom, s a vendégfogadókban sört is mértek.¹⁷

¹⁶ Gallatz János–Kozma Jánosné: Söripar. In: *A magyar élelmiszeripar története*. Budapest, 1986

¹⁷ Vajdasági Levéltár, Újvidék, Bács–Bodrogh vármegye 1815/302, latin nyelvű szöveg

Neszmér István és Késmarky 1767-ben összeírja a kocsmák adóssága-
it. Feljegyzéseik szerint Szalay Márton és Illés pivnicai, Schmidt (ó)verbászi,
(Újverbászt csak 1785-ben telepítették), Hegyi József temerini, Christoforus
Obermayer ókéri (ma Zmajevo), Tyirity Gyuka, Vándoczy és Atyimov Jovan
sovéi (ma Ravno Selo), Somolyani Iván, Ivanenza Ubavin szentiváni (ma
Despotovo), Romchányi keresztúri, Freisinger topolyai, név nélküli sziváci,
Pirlea Antal kúlai, Majtényi Márton kátyi, Adominya Antal kucorai kocsmái
bérllő szerepelt a kúlai disztriktusban.¹⁸

A néprajzi irodalomból ismeretes, hogy a kocsmái eladást csak az végez-
hette, akinek educillum, educillacio kocsmatartási joga volt. Bor, sör és pálinka
eladása a kisebb királyi jövedelmekbe tartozott, emiatt sokszor vita tárgya volt.

Kneidinger András kamarai mérnök tervezte meg a kúlai (5. rajz), (ó)verbászi
(6. rajz) és sziváci (7. rajz), gajdobrai (37. rajz), a dályai Duna-révi (40. rajz), a
Zombor és Bezdán közötti út menti (39. rajz), a hódcsági (35. rajz), a csébi mal-
moknál nyílt (46. rajz), a palánkai (45.), a Kernyaja és Topolya közti út menti
kocsmát, a topolyai (34.), Bezdán és Batina közötti (33.), továbbá a bezdáni
falusi vendéglátót (26. rajz). Harkai Imre¹⁹ a topolyai építészetéről szóló könyvé-
ben közli a topolyai kocsmák leírását, bár a tervrajzát nem ismerte. Ez a kocsmák
szerepel az 1790. évi urbáriumban.

Frisnyák Sándor Kneidinger András munkáit ismertetve 21 bellyei (dráva-
szögi) térképéről ad hírt.²⁰

A gyárakból hordóban érkezett sör egy részét kis kézi fejtőkészülékkel pa-
lackokba fejtették, és úgy értékesítették. A szabály az volt, hogy mindenki a
saját dombornyomású üvegét használta. Ilyeneket gyűjtött Baranyi László újvi-
dégi vendéglős. A lajstromot adalékként írásunk végén közöljük.

Az apatini sörház tervrajza, Kneidinger András alkotása az 1760-as évek-
ből maradt fenn. Címe: „Grund und auf-Riss des Caal Brauhaus zu Apathin.”
Másik elnevezése: „Breü haus”, vagyis sörház, továbbá „Bier Kamer”, vagyis
sörraktár... A sör az alkoholok közül a legkevesebb szeszt tartalmazó ital, és
főként árpamalátából készül. A régebbi okiratokban szaladnak is nevezték, a
szláv nyelvből kölcsönzött „slad” (édes) nyomán. De mint ismeretes, ritkábban
búzából is készül. A másik nélkülözhetetlen nyersanyaga a komló, melyet már
több mint ezer éve használnak ahhoz, hogy elérjék az ital jellegzetes keserűsé-
gét. A sört elsősorban azokban az országokban állították elő, ahol az éghajlati
viszonyok folytán nem termelt meg a szőlő. A maláta erjedéséhez élesztőt hasz-

¹⁸ Bordaš Atila: Bircuzi i gostionice. In: „Komšija, pa Bog” PČESA. Novi Sad, 1996

¹⁹ Harkai Imre: Topolya építésze. Újvidék, 1991, p. 14–15.

²⁰ Frisnyák Sándor: Adatok Rakamaz és környéke 18. századi település – gazdasági föld-
rajzához. In: Szabolcs-szatmári Szemle, 1978, XIII., p. 103–117.

náltak, ami nagyon hasonlít a kenyéresztőre. A sör alkoholtartalma 3–5%, de gyártanak alkoholmentes sört is. Nagy-Britanniában erősebb és sötétebb sör is készül, az „ail”. A sör sok szén-dioxidot tartalmaz, ettől habzik. A sörgyártás a XVIII. században ipari méreteket öltött.

Johann Wallrabenstein megírta az újvidéki sörházak XVIII. századbeli történetét²¹. A Létünkben megjelent írásunkban erről nem tettünk említést, egy számítógépes kivonat alapján az újvidéki Városi Levéltár anyagára támaszkodtunk. Ignatius von Hayl városi bíró sörházát pedig Bevilaqua-Borsody Béla könyve alapján mutattuk be.²² A másik sörházról, amely Johann Reisernek, a katolikus gyermeksegélyezőnek a tulajdonában volt, nem tudtunk. Mint a felderített szakirodalomból kitűnt, 1748 novemberében Reiser rááll, hogy Hayl sörházában évi 300 forintért dolgozik, holott a fizetése 400 forint volt. Minden sör és pálinka eladásából szerzett forint után 1 grost kap, vagyis 5% jár neki a városi pénztárból.

Az Országos Levéltárban megvan az óbecsei szeszfőző épületének Gwitsch A. készítette tervrajza 1777-ből. A legtöbb szeszfőző a sörházak területén kapott helyet. Így történt ez a magyarkanizsai sörház esetében is, melyet a csatornaépítő Kiss József tervezett, mint említett írásunkból is kitűnt. Szintén az Országos Levéltárban található Kneidenger András tervrajza. Kneidenger Kissék előtt egy nemzedékkel, kb. az 1760-as években járt a Bácskában, s mint magános tervező-mérnök lerajzolta az apatini sörházat és pálinkaégetőt, egyszersmind a vendégfogadót. Más forrásból tudjuk, hogy a bácsi érseki uradalomnak is volt sörháza, s térképén is azonosítható a helye. Mivel a bácsi sörházról nem maradt fenn tervrajz, írásunk függelékeként teljes terjedelemben közöljük az első magyar nyelvű haszonbéri szerződést. Előtte is voltak szerződések, de német nyelven.

A zombori levéltárból tudjuk, hogy Zombor városában is volt sörház, az 1920-as években egy utca nevében maradt meg emlékezete. Szabadkán is volt városi sörház. Régebbi írásunkban bemutattuk a kúlai sörházat, amely szintén Kneidenger András tervrajza alapján épült fel. Apatinban Tallher mérnök 1793-ban gabonaraktárt tervezett, ahol valószínűleg árpát is raktároztak. Ilyen magtár épült a torontáli Szentmihályon is 1805-ben. Sok helyen terveztek vendégfogadó épületeket is, így Bács megyében Pusztá Kután, majd Újpalánkán, Palonán 1805-ben. A Szerém megyei Kameniczen 1790-ben, a torontáli Nagyjécsén, Hódságon emeletes vendégfogadó épült, ezeket Kiss József igazgatása alatt Dickman J. tervezte 1809-ben. Palánkán 1811-ben Böhm volt a tervező. A szerémségi Szuszekén 1791-ben kincstári épület és dohánygyár épült Gnaub A. és Adamich Al. elképzelése szerint. Ugyanekkor bővültek a dohánygyárak, az egyiket

²¹ Valrabenštajn, Johan 2002. Istorijat pivarstva u Novom Sadu. In: *XVII stoleće knj. III*, 2006–2012.

²² Bevilaqua-Borsody Béla: A Délvidék Serfőzése a Hódoltság után. In: I. m., p. 461–463.

Gnaub, a másikat pedig Adamich nagyobbította. 1785-ben a torontáli Partoson Sax mérnök vendégfogadót tervezett, 1785-ben személyesen Kiss József tervezett telepes csúrt és kukoricagórét, valamint öszvérhajtású malmot a Bácskaságba, tehát ezek típustervek voltak. Ugyanő tervezte az apatini Weindeck-féle házat és dohánygyárat 1786-ban. Telecskára 1786-ban új hordóraktárt tervez Shumacher és Walch, valamint ismeretlen zsindelyraktárt. A gazdasági épületek közül Szenttamáson, ismeretlen rajzólótól. 1830-ban a selyemfelügyelőség épületének tervrajza készült el. Ókanizsán 1832-ben Ságody vendégfogadót és annak melléképületét rajzolta meg.²³

IRODALOM

- AVRAMOVIĆ, dr ing. Teodor 1965. *Privreda Vojvodine od 1918 do 1929/30*. Novi Sad, 164–165.
- Bács–Bodrog vármegye 1815/302 Vajdasági Levéltár, Újvidék, latin nyelvű szöveg
- BEVILAQUE-BORSODY Béla 1931. *A magyar sörfőzés története*. Budapest
- BORDÁŠ, Atila 1996. Bircuzi i gostionice In: *Komšija, pa Bog*. PČESA, Novi Sad
- BORDÁS Attila 2004. Régi sörfőzők, sörházak, szárazmalmok. In *Létünk* 3–4. Újvidék, 191–207.
- CANDOLE, de Alphonse 1894. *Termesztett növényeink eredete*. Budapest, 177–179.
- FRISNYÁK Sándor 1978. Adatok Rakamaz és környéke 18. századi település – gazdasági földrajzához. In: *Szabolcs-Szatmári Szemle XIII.*, 103–117.
- GALLATZ János-KOZMA Jánosné 1986. Söripar. In: *A magyar élelmiszeripar története*. Budapest
- CSENGERY Antal 1856. A komló. In: *A magyar nép könyve*. (Szerk. Csengery Antal–Kemény Zsigmond), Pest, 274–282.
- GYIMESI Sándor 1986. Sör, az égetett bor és pálinkafőzés. In: *A magyar élelmiszeripar története*. Budapest
- HARKAI Imre 1983. *Temerin népi építésze*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 14–15.
- HARKAI Imre 1991. *Topolya építésze*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- HADŽIĆ, Miloš 1954. (szerk.) *Vojvodina*. 1944–1954.
- ERDŐSI Ferenc 1970. *A magyar söripar földrajzi problémái*. Pécs
- JONOVIĆ, Petar 1998. Kod Štolca na pivo i jazu. In: *Sveske za istoriju Novog Sada* 9. Novi Sad, 22–25.
- KIŠGECI, Ján 2001. *Svet piva – piva sveta*. Novi Sad, 18.
- KORŠOŠ, Marija-TRIFU, Oktavijan 1978. *Pančevačka pivara 1722–1972*. Pančevo
- MÁK Ferenc 2008. *A délvidéki magyarság válogatott történeti és honismereti bibliográfiája*. Forum Könyvkiadó, Újvidék – Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 11.
- MILOSAVLJEVIĆ, Zorica 2009. *Sa Šoberovima nestala karlovačka pivara*. In: *Dnevnik*. Novi Sad, 09. 08. 2009.
- Opština Vršac* 1995. *Geografska monografija*, Novi Sad – Vršac
- Schuster–Weinfurter–Narziss 1988. *Tehnologija proizvodnje sladovine*. Pivarstvo II, Beograd

²³ Országos Levéltár, Budapest

- Schuster–Weinfurtner–Narziss 1990. *Tehnologija proizvodnje slada. Pivarsvo I*, Beograd
- Svet pića* 2008. Adamović Jovan, Ajnhinger Jozef, Bajloni Ignjat (1811–1875), Bajloni Jakov I (1839–1902), Bajloni Ignjat (1876–1935), Vajfert Đorđe (1796–1887), Vajfert Đorđe (1850–1935), Vajfert Ignac (1826–1910)
- SZABÓ József 1856. A sör. In: *A magyar nép könyve*. (Szerk. Csengery Antal–Kemény Zsigmond), Pest, 147–156.
- VALRABENŠTAJN, Johan 2002. Istorijat pivarstva u Novom Sadu. In: *XVII stoleće knj. III*, 2006–2012.
- VUČO, dr Nikola 1982. Pivara Đorđa Vajferta. In: *Godišnjak grada Beograda XXIX*, Beograd, 53–59.
- ZIMMERMANN, A. F. 1852. *Ausführliches Lehrbuch der Bier – Brauerei*. Berlin

I. FÜGGELÉK

A bácsi érseki uradalom sörháza bérbeadási szerződésének okmánya a zombori Történeti Levéltárból, 10 fond 1707/1

*Haszon-Bérlési Kötés*²⁴

Melly az alúl írt napon és esztendőbe az Algs Kalotsai Érsekség ugyan Bátsi Uradalmának Tisztsége által az Kulai Lakos Izraelitával, Basch Izsákkal Bats Várofsában levő Sörház, a Felféséges Magyar, Királyi, Udvari Kamara által rendeltetett és tartott Licitatio

Mellett történt ki bérlése iránt, ugy mint a leg többet ígérővel annak, az Uradalom részéről kinyilatkoztatott, a' Bérlő által pedig elfogadott előre valo fentartásával: hogy ezen Haszon-Béri Kötésnek ereje tsak a' felsőbb Helyről meg szerzett Helyben hagyásnak, és az ebbéli járandó Taxának letétele után kezdődik – többnyire a' következő feltételek alatt kötötött

Először: Az Uraság Haszonbérbe engedi három egymás után következő esztendőkre ugymint 1818-ik Esztendőnek 1-ő Napjátul, egész 1820-ik Esztendőnek December Holnap utolsó Napjáig a' fent nevezett Arendásnak

Az említett Bátsi Sörházat, Sörfözést, és Pálinka égetést, szinte ugy Bátsban, Déronyán, és Bátsujfaluban, az eddig szokot mód szerint Sör és Pálinka Mérés Szabadságát oly föltétellel, hogy az Uraságnak Szöllő Dézsmájából esendő Törkölet tartozik Pálinkának ingyen kiégetni, az Uraság részéről pedig az égetésre szükséges fa és robott fog adattni.

Másodszor: Mellyekért az Arendás tartozik fizetni esztendei Arenda fejébe Három Ezer ött Száz forintokat Bétsi Valutában az az 3500 fl. (forint) és ezen Arendát egészen mingyárt az Sörház által vétele előtt, az Uraság Pénz Tárában bé fizetni tartozik, a többi Arendát pedig

²⁴ Történeti Levéltár, Zombor 10 fond 1707/1

Fertály esztendőként az Uraság Cassájába béfizetni, ellenkező esetben az Uraságnak tellyes hatalmában fog lenni, minden Pör- Patvar nélkül az Arendásnak minden Ingó 's Ingatlan, és akár millyen Hatalom alatt találtató vagyonából, egyedül maga hatalmával. Magát ki elégiteni, valamint azon esetben is, hogy ha e' jelenvaló Contractusnak félbe szakítását, vagy elmulását ne tán idő közben az Arendás okozná, és az említett Haszonvételeket ujonnan koltyavetyéltetni, vagy közös egyesség mellett, másnak kiárendálni, vagy az Uraságnak megtartani kellene, ez által pedig Uraság károsíttatna, az illetén Károkat a' fellebb nevezett Arendás az egész hátra levő Contractualis időre az Uraságnak megtéríteni szorossan köteleztet, és ezen esetben is az Uraság magának eleget tehett.

Harmadszor: Kötelezi magát az Arendás, hogy az ezen Contractusban meghatározott idő alatt semminémű Bérbeli elengedés véget nem fog folyamodni. Ki vévén ha valami különös okbul ezen haszonvételnek egészlen el kellene mulni, akkor a fönt levő normalis Rendelesek szerént fog az Dolog elintéztetni.

Negyedszer: Az Uraság Jobágyainak 30 x(krajcár)rokon fellül hitelbe adni, az egész hitelezett Summának elvesztése alatt tiltatik. Továbbá

Ötödször: Meghagyatik az Arendásnak, hogy a' Helybéli Elöljárók eránt illendő betsülettel viseltessen mindennémű czivakodást, és káromkodásokat mind maga kerülje, mind a' Cselédje részérül tavoztassa, se pedig effélébe maga bírószkodni ne merészeljén, hanem az Uraság Tiszttyének, vagy az Helyben nem lévén, a' Helybéli Elöljáróknak elintézés véget béjelerntse.

Hatodszor: Ezen Haszonbérletre, és az előre bótátott, 's a' következő feltételekre való nézve támaszthatandó akár miféle kérdések, vagy magyarázatok, tsupan a' Fölséges Magyar, Királyi, Udvari Kamarátul. Fognak függeni, és annak elintézésében tartozik az Arendátor meg nyugodni.

Hetedszer: Az Arendás Köröszvény Sörfőzöt, és Csaplárosokat tartani köteles lészen.

Nyolczadszor: Az Arendás szoros kötelességében fog állani, a nékie ezen Contractus hoz tsatolt Inventárium szerént által adandó Epuleteket (Épületeket) mind belső, mind külsőkepen (külsőképen) jó állapotban, és tisztán tartani: azokban semmiféle változást, vagy ujitást az Uraság engedelve nélkül nem tenni, nevezetessen az Ablakokat, Ajtókat, Zárokat, Kultsokat, Kemenczéket, s más efféléket a birtok ideje alattis igazítani: nem különben az Esztendőként meg kívántato leg alább egyszeri meszeltetést is maga költségével meg tétetni, az Udvarat tsinossan tartani, a Trágyát falak mellé, avagy Istálloban rakásra nem rakni, hanem azt a házi Kertnek javítására fordítani.- Végtére az Arendának el folyása után, szinte olyan jó állapotban, mint mostan által veszi tartozni fog az Uraságnak minden épületeket által adni.

Kilenczedszer: Valamint minden ki telhető tisztaság, és az épületekre való tökéletesen vigyázás kötelessége tétetett, ugy szinte ha vagy maga az Arendás,

vagy tselédjeinek gondatlansága miatt, az Épületekben tűz támadna az esendő Károkat minden fogatkozás nélkül meg téríteni köteles lészen az Arendás, és ezen esetre le mondván minden Személyes Jussáru, és Szabadságairu, tsupán az Uraság által hozandó ítéletnek magát egészlen ala veti.

Mellynek nagyobb erejére, és bizonyosságára e' jelen való Kötés egyenlő példázatban mind a' két részről tulajdon alá írással, szokott Petséttel megerősítve kiadott.

Költ Bátsba Karatson Havának 16-ik napján 1817-ben

Csajághij Sándor uradalmi Tisztartó (s. k.)

(Két spanyolviasz pecsét) Jegyző (olv. aláírás)

Iváncsý Károly, Számtartó (s. k.)

II. FÜGGELÉK

Baranyi László (Újvidék) söröspalack-gyűjteményének lajstroma

1. ПИВАРА И. М. ВАЈФЕРТ ПАНЧЕВО 0,5 l
2. MÜLLER NEDUCSIN ÉS TSA NAGYKIKINDA 0,55
3. PIVARA DUNGYERSKI VEL. BECSKEREK
4. ЋОРЋЕ ОКОЛИШАНОВ БЕЛ. КИКИНДА
5. ŠANDOR ZOFFMANN VRŠAC
6. NAGYAPATI BALÁZS SÖRKERESKEDŐ TOPOLYA 0,33 l.
7. DUNGYERSZKY L. NAGYBECSKEREK
8. BRECHER ALBERT SZEGED, DREHER SER 0,50 l.
9. KŐBÁNYA SERFŐZŐ R.T. FŐRAKTÁRA, SZEGED 0,5 l.
10. PIVOVARNA UNION, LJUBLJANA
11. ÖZV. FREUD IZIDORNÉ SÖR NAGYKERESKEDÉSE 0,35 l, ÚJVIDÉK
12. KŐBÁNYAI POLGÁRI SERFŐZŐ R.T. FŐRAKTÁRA, SZEGED
13. HILLER ÉS STEINITZER ÉS TÁRSAI, NAGYBECSKEREK 0,40 l.
14. DREHER-FÉLE SÖR Teissel Henrik, BUDAPEST VII. DOHÁNY UTCA 51 ELADHATATLAN
15. FABRICA DE BERE TIMISOREANA S.A. TIMISOARA, Aceatsa sticlo este propliotera netrausibila
16. SÖRFŐZDE WINKER ISTVÁN, ÚJVIDÉK 0,33 l.
17. VASS TESTVÉREK, SZABADKA, HORGOS 0,33 l.
18. DUNDJERSKI DEPO, SENTA 0,33 l.

19. DREHER ANTAL SERFŐZDÉI R.T. FŐRAKTÁRA KLOPP J. TÁRSAI, TORONTÁL SZÉCSÁNY 0,40 l.
20. BERGEL LEO, SENTA 0,33 l.
21. KÓBÁNYAI POLGÁRI SERFŐZDE R.T. FŐRAKTÁRA, TEMESVÁR 0,40 l.
22. MILAN NEDELKOV STOVARIŠTE PIVA, SRPSKI ITEBEJ
23. BERGEL LEO, ZENTA
24. DUNGYERSZKY
25. Linzer Bier (gót betűkkel) Eigentum der Ö(stereicher) Brau A. G.
26. MICHAEL KESSELRING, MODOS 0,55 l.
27. SVOJINA IGNJATA SVARCA MOL (cirill betűkkel)
28. GERBER NÁNDOR ÉS FIA SÖRGYÁRA, ÓBECSE 0,40 l.
29. Peschlbräu 1929a
30. SANDOR ZOFFMANN, VRSAC
31. BIER E (az üveg alján) 0,5 l. R 0 z 17
32. GERBER NÁNDOR és FIA SÖRGYÁRA, ÓBECSE 0,35 l.
33. BIERBAUEREI PETERWARDEIN
34. DUNGYERSZKY NAGYBECSKEREK 0,4 l.
35. KOHN MÓR SZABADKA 0,32 l.
36. HÜTTER FERENCSEVITS SZEGEDEN 0,36 l.
37. Eb/Gr. 0,5 l.
38. SCHLOSS BAUEREI GÖSSERSDORF
39. PIVARA DUNDJERSKI VELIKI BECSKEREK
40. ПИВАРА БАЈФЕПТ ПАХЧЕБО 0,45 l.
41. Henrich Hartung Brauerei Langensalca
42. Nikola Keglevič ZAGREB Kustošija Čehoslovačka
43. SÁNDOR ZOFFMANN BIERBRAUEREI WERSCHECZ
44. LUKAS TRAUSSZ SEKIĆ
45. DREI EICHEN BRAUEREI BRAU REGISTRIRTEN SCHUTZMARKE, HERMANSSTADT – NAGYSZEBEN
46. DREHER ANTAL SÖRFŐ RAKTÁRA, TEMESVÁROTT 0,42 l.
47. TRADITIONALLY BREWED GUINNES EXTRA STOUT, ST. JAMES'S GATE DUBLIN

(A sörgyárak neve a söröspalackon dombormű, a ma használatos vignettákat helyettesíti.)

Beerhouses, Breweries

The author reviews the over three-hundred-year history of beer production by taking into consideration what are - according to him - the earliest archive records on the foundation of the “beer brewing company” at Apatin from 1700 up to the 1920s, when every town showing signs of industrialization had some kind of a “beerhouse”. Hops was one of the basic ingredients of beer making, therefore the study, naturally, covers the history of hops production as well. Beer production began to flourish once the vineyards were destroyed by the phylloxera epidemic at the beginning of the 1890s, since beer brewing was the fastest way to replace the shortage of wine.

It is interesting from the history of industry as well that this was the time when steam mills, grain dryers and various distilleries were established, warehouses and cellars designed by architects were built, inns and pubs were opened. These places meant a good source of income for the state as well.

Keywords: history of beer brewing, hops, barley, wheat, pasteurization, beer houses, inns, András Hadik, Sándor Zoffmann, Gedeon Dunderski, Ján Kišgeci

Csorba Béla

· Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
· csorbabela1@gmail.com

SZENT ROZÁLIA – MIÉRT?

Egy pestisszent helyi kultuszának gyökerei

Saint Rosalia – Why?

Silling István az ún. pestisszentek vajdasági tiszteletéről írt tanulmányában említést tesz a temerini Szent Rozália-kultusz szakrális építészeti emlékéiről, a 19. században épült temerini templomról is. Szent Rozália kultusza a Vajdaságban inkább kivételes, mint elterjedt jelenség – jegyében a temerini mellett csupán a bánsági Törzsudvarnokon szenteltek még templomot. Az eddigi telepítéstörténeti kutatások szerint a 18. század végén Temerin katolikus magyarságának újrateremtése nem kis részben a Jászságból, s azon belül is Jászapátiból történt. Viszont Jászapátiban, miként a szomszédos Jászberényben is, a 18. századi nagy pestisjárványok hatására felerősödött a palermói szűz tisztelete, s e szakrális tradíció ma is eleven. Joggal feltételezhető, hogy a Temerinbe áttelepült jászsági katolikusok voltak azok, akik – nem függetlenül számbeli befolyásuktól – új otthonukban is győzelemre vitték a magukkal hozott modellt.

Kulcsszavak: pestisjárványok, Szent Rozália-kultusz, Jászapáti, újrateremtés, Temerin

A pestisszentek vajdasági tiszteletéről írt tanulmányában (Létünk, 2010/2) Silling István említést tesz Szent Rozáliáról, illetve a szent tiszteletét hirdető, 1804-től 1806-ig épített temerini plébániatemplomról is. A korábbi századokban oly gyakori, s még az 1700-as években is olyannyira rettegett, rendszerint a Balkán felől behurcolt, meg-megújuló pandémia Magyarországon ekkorra már lényegében lecsengett, azonban emlékezete még elevenen élt a lakosság tudatában. Ezt jelzik az egész magyar nyelvterületen fellelhető Szentháromság-emlékművek és -templomok, a Szent Rókusról, Szent Sebestyénről, Borromei Szent Károlyról elnevezett kápolnák, kegyhelyek, templomok, közöttük azok a délvideki építmények is, amelyek jórészt a 18. században és a 19. század elején keletkeztek, e területek katolikus újranépesítését követően. A pestistől óvó kultuszban – mint az említett tanulmányban is olvashatjuk – a Szentháromságnak jutott a vezérszerep, de népszerűnek számított Szent Rókus és Szent Sebestyén is.

Rozáliának, a XI. századi szent életű szicíliai remetének a Bácskában csupán Temerinben alakult ki kultusza. A Bánságban, az egykori Torontál vármegyei Törzsudvarnokon (Banatski Dvor) az uraság által a 19. században épített ima-

ház is Szűz Szent Rozália nevét viseli. Hogy hogyan és miért, arra vonatkozóan nincsenek adataim. Viszont az 1804-től 1806-ig épített temerini templom védőszentjének kijelölésében meggyőződésem szerint elsődleges szerepe lehetett a 18. század végén idetelepült magyarok hitbuzgalmi tradíciójának, a Jászságból magukkal hozott Szent Rozália-kultusznak, melyet számuknál és befolyásuknál fogva érvényesíteni is tudtak.

A temerini magyarok egyik nagyobb kirajzási gócaként már a 19. századi kút-fők is emlegetik a Jászságot, amit azóta mind a dialektológiai vizsgálatok, mind a levéltári kutatások megerősítettek, noha a Temerinbe irányuló 18. század végi népmozgások megbízható feldolgozását szinte teljesen lehetetlenné teszi, hogy a település 1848 augusztusi felégetése során a templommal és a parókiával együtt elpusztultak az anyakönyvek is, így mindössze az 1808. évi bérmlási jegyzékek adataira hagyatkozhatunk. Azok alapján több mint száz kibocsátó települést lehet azonosítani, összesen 315 személlyel. A Jászság négy településéről érkeztek új honfoglalók, összesen 39-en: 31-en Jászapátiból, öten Jászszentlászlóról, ketten Jászszentgyörgyről, egy személy pedig Jászládányból. A jászapátiak viszonylag nagy száma már önmagában is figyelemre méltó, csak a Pest megyei Tura ér a nyomukba 23 telepessel. (Természetesen a Jászságból és Pest megyéből – de a más településekről érkezettek száma is – ennél jóval nagyobb volt, ezek az adatok csak a már Temerinben – tehát a nem a szülőföldjükön – bérmlálókra vonatkoznak.)

Jászapátiról (ahonnan a legtöbb temerini érkezett) tudni kell, hogy történelme során két pestisjárvány is megtizedelte. 1719-ben több mint hatszázan váltak áldozatul a nép által csak döghalálnak nevezett járválynak. Húsz évvel később, 1739-ben „csak” nyolcvan halottat követelt az újabb pandémia, s hogy nem többet, azt Szent Rozália segítő közbenjárásának tulajdonították, ezért még ugyanabban az évben, közadakozásból, copf stílusú kápolnát építettek a tiszteletére, s az épület köré hamarosan temetkezni is kezdtek. (A szent hely történetét a látogatóknak egy a temető bejáratánál felállított tájékoztató tábla mondja el viszonylag részletesen.)

A kápolna bejárata fölötti dombormű a barlangjában holtan nyugvó szüzet ábrázolja, kezében kereszttel, feje mellett koponyával. (Lényegében ugyanezt a jelenetet örökíti meg a Hans Till által 1861-ben alkotott temerini oltárkép is – természetesen az olajfestészet eszközeivel –, a romlatlan testű, inkább szendergőnek, mint halottnak tűnő Rozália felett lebegő angyalokkal.)

A jászapáti dombormű alatti felirat:

ROSALIA VIRGO IESVM DEPRECARE IS VT
SERVET TVTOS A PESTIFERE LVE

(„Rozália Szűz, kérjed Jézust, hogy védelmezzon meg bennünket a döghaláltól.”)

Vándorfy Jánosnál, a jászapáti egyház 19. századi monográfiájánál egyéb adatokat is találunk, amelyek a kápolna pestis elleni kultikus védelmező szerepére utalnak. A szentélyben egészen 1888-ig három olajkép volt látható. Középen a Szentlélek eljövetele, alatta latin nyelvű chronosticonnal (magyar fordított szövege: „*A döghalál csapásától megszabadító Szentléleknek örökké tartó dicséretet zengjenek az apáti jászok.*”), az evangéliumi oldalon Szent Rókus, az ún. lecke oldalon pedig Szent Sebestyén, ugyancsak egy-egy latin felirattal. Később ezeket a képeket a templom kórusára szállították át.

Egyébként az Apátihoz közeli kerületi központ, Jászberény, már 1719-ben megépítette a maga Szent Rozália fogadalmi kápolnáját, nyilván az akkori járvány hatására. Berényben a Rozália-tisztelet egész a 17. századig nyúlik vissza: egy a város valamikori határán álló, cseréptetővel ellátott kőoszlopra vésett kép Szent Rozáliát ábrázolja. Különben Európa-szerte ekkoriban lángol fel újra az addig inkább csak Itáliában ápolt Rozália-kultusz, nyilván összefüggésben a kontinens háborúskodásait követő hatalmas pestisjárványokkal – nyilván az sem egészen véletlen, hogy éppen 1624-ben fedezik fel egy barlangban a szicíliai szűz romlatlan állapotban megkövesedett holttestét. A szent tiszteletének propagálásához képeivel nagymértékben hozzájárul Van Dyck flamand festő, aki kétségtelenül beletalál a pestistől remegő Európa szorongó, lelkiismeret-furdalásos korszellemébe, s gyógyírként felcsillantja a reményt. Ám ha már Jászberényt említettük, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a vallásos hagyományok továbbélésének hihetetlen szívósságát, amit esetükben mi sem jellemez jobban, mint a hír, miszerint a városkában a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége 2009. szeptember 4-én Szent Rozália Díjat alapított!

Jászapátiból Temerin irányába az első családok csak 1780 után indultak el. Számukra a pestis ellen óvó palermói Szent Rozália kultusza meghatározó jelentőségű volt, hiszen abban nevelkedtek, s a szent iránti tisztelet – nem kis mértékben a döghalál visszatértétől való kollektív szorongás hatására – része volt vallásos életérzésüknek, meghatározta félelmeiket és reményeiket egyaránt.

Nem véletlen tehát, hogy 1783 júliusában, amikor a temerini magyarok újjátelepítésének első hullámával ideköltözött családok közmunkával befejezik első templomukat, a kalocsai érsekségtől nyomban kéri, hogy szeptember 4-én Szent Rozália napján áldják meg, és a szentről nevezzék el. Kalocsán azonban a temeriniek kérelmét jócskán megkésve, szeptember 2-án tűzték napirendre, így az első templomuk felavatására és megáldására csak a hónap végén, Szent Mihály napján került sor. Tizenegy évvel később, amikor az új – máig álló – templom építéséhez fogtak, fel sem merült, hogy a templom ne a döghaláltól óvó szűzről kapja a titulását. A temerinieket ennek szükségességére bizonyára nemcsak a Jászságból hozott tradícióik emlékeztethették, hanem a közvetlen közelben tomboló pestisjárvány is. A pandémia, mely Belgrádból terjedt át a

Szerémségbe, 1795 júliusától 1796 februárjáig több ezer áldozatot követelt, s különösen Ürögön aratott, kipusztítva a városka lakosságának több mint felét, összesen 2548 személyt. De a kór áterjedt Karlócára, sőt felütötte fejét a péterváradai várhoz tartozó, annak közvetlen közelében fekvő Majorban is, márpedig a temeriniek ezzel a településsel, akárcsak Újvidékkel, ekkoriban már eleven kapcsolatokat áptak. (1793-ban Kollonits László püspök Újvidéken részesített a bérmálás szentségében 213 temerinit, 1808-ban viszont öt újvidékit és négy péterváradit bérmáltak Temerinben, de a gazdasági kapcsolatok is egyre fontosabbakká váltak.)

A temeriniek Rozália-tisztelete nemcsak a templom védőszentjének nevében és oltárképében jutott kifejezésre, hanem abban is, hogy a 390 kilogrammos kisharangot 1839-ben a palermói szűzről nevezték el. Sorsa viszontagságos volt: 1848-ban a védelmére bízott mezővárossal együtt pusztították el. Később, nyugodtabb időkben, a temeriniek újraöntették, azonban 1916-ban a K.u. K.-hadvezetés – a Szentháromság tiszteletére szentelt nagyharang kivételével – másik két társával együtt elvitette ágyúnak. A mai kisharang 1925 óta szolgálja híveit.

IRODALOM

- CSORBA Béla 1997. *Még azt mondják, Temerinben...* [Magyar] Kanizsa
 CSORBA Béla 2000. Rozália, a pestis ellen védő szent. *Temerini Hírmondó* 21., 4.
 GÓBOR Béla–ÖKRÉSZ Károly–SZUNGYI László 2006. *Az idők emlékezetére. A temerini római katolikus plébánia története 1332–2006.* Temerin
 ERŐS Lajos 1993. *Adalékok a Zrenjanini-Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez.* Kis-
 orosz
 FÉNYES ELEK 1851. *Magyarország geographiai szótára II.* Pest
 ГЛИШИЋ, Ненад: *Црква Светог Николе*, Ириг. www.pravoslavljje.nl/foto_crkve/crkva_svetog_nikole_irig.htm
 LAKATOS Andor 2002. *A Kalocsa-bácsi főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923.* Kalocsa
 NÉMETH István 2006. *Művészet a pestis árnyékában.* *Ponticulus Hungaricus* X., 7–8.
 RUSVAY Lajos 2003. *Jászapáti története.* Jászapáti
 SILLING István 2010. A pestisszentek vajdasági tiszteletéről = *Létünk* XL., 2., 92–102.
 VÁNDORFY János 1995 [1895] *Jászapáti város egyházának múltja és jelene.* [Eger] http://aw.bucsujaras.hu/tanulmany/kosa/apati/kepek/2005-05-28_121.jpg

Saint Rosalia – Why?

The roots of the local cult of a plague saint

In his study on the veneration of the so called plague saints in Vojvodina, István Silling mentions the monument of sacral architecture in Temerin, the church of Saint Rosalia built in the 19th century. The Saint Rosalia cult is more of an exception than a wide-spread phenomenon in Vojvodina – next to Temerin the only church consecrated

to St Rosalia is in Törzsudvarnok (Banatski Dvor). Based on the foregoing findings of the history of its settlement, Temerin was resettled with a Catholic Hungarian population, mainly from the Jászság region, especially from Jászapáti. And at Jászapáti, just as in the neighbouring Jászberény, the veneration of the Virgin of Palermo was on the increase influenced by the 18th century plague epidemic, and this sacral tradition is still alive these days. We have good reason to presume that it was those Catholics who settled in Temerin from Jászberény who – not unrelated to their numerical superiority – secured the victory of the model that they had brought with them into their new hometown.

Keywords: plague epidemics, Saint Rosalia cult, Jászapáti, resettlement, Temerin

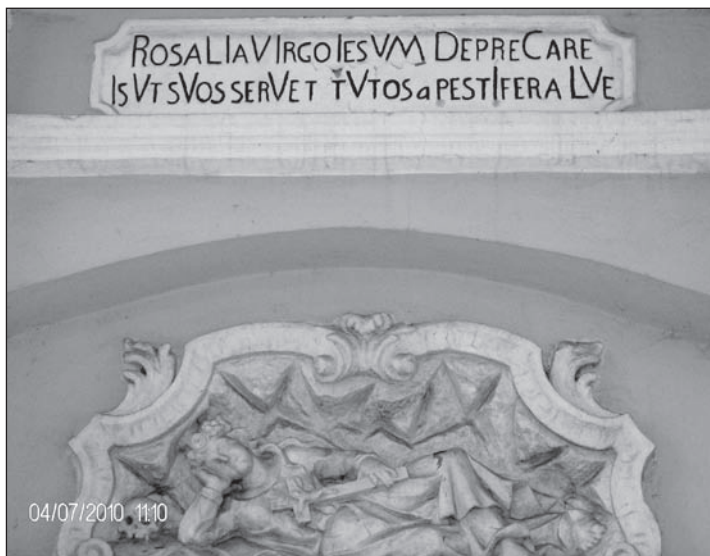
A jászberényi Szent Rozália fogadalmi kápolna

*A jászapáti Szent Rozália-kápolna
(Csorba Rebeka felvétele)*

*A temerini plébániatemplom oltárképe
(Németh Mátvás felvétele)*

*Szent Rozália ábrázolása a jászapáti kápolna bejáratánál
(Csorba Rebeka felvétele)*

Kovács Rácz Eleonóra

Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
kalic@tippnet.rs

A MAGYAR ÉS A SZERB NYELV HELYZETE, ALKALMAZÁSA A VAJDASÁGI MAGYARSÁG KÖRÉBEN

Részlet a vajdasági magyarság körében végzett nyelvi attitűdvizsgálatból

The Position and Use of the Hungarian and Serbian Language among the Hungarian Population in Vojvodina

A kutatás része a vajdasági magyarság körében végzett nyelvi attitűdvizsgálatnak. A Bácskában és a Bánátban végzett kérdőíves gyűjtés a magyarországi kisebbségek és a határon kívül élő magyar kisebbség attitűdvizsgálatához kapcsolódik. Arra szeretnénk választ kapni, hogy a magyar és a szerb nyelv mely színtereken használatos a vajdasági magyarság élőnyelvi kommunikációja kapcsán. Szociolingvisztikai kutatások ugyanis azt bizonyítják, hogy amint egy nyelv csupán a familiáris színtereken alkalmazható az élőnyelvi kommunikációban, fennmaradása megkérdőjeleződik.

Kulcsszavak: nyelvi attitűdvizsgálat, kisebbség, nyelvhasználati színtér, magyar nyelv, szerb nyelv, életkor.

1. BEVEZETŐ

A kisebbség nyelvének helyzete és tekintélye aszerint változik, hogy mely színterekhez köthető a nyelvhasználat (vö. BORBÉLY 2001. A, BARTHA 2005.). Kutatásunk azokra a szituációkra, azaz nyelvhasználati színterekre épül, melyekben a magyar kisebbség Szerbiában anyanyelvén, szerb nyelven vagy váltakozva mindkét nyelven beszél. A kutatás során három korosztályt vizsgáltunk: 20–30 és 31–50 évesek, valamint 51 év felettiek.

A következő településeken került sor a nyelvi adatok kérdőíves módszerrel történő gyűjtésére: Szabadka (SZ), Csantavér (CSA), Zenta (Z), Kishegyes (KH), Szenttamás (SZT), Kúla (K), Újvidék (Ú), Temerin (TM), Nagybecskerek (NB), Csóka (CS), Tamásfalva (TA), Kisorosz (KO), Magyarittabé (MI), Ürményháza (Ü), Torda (T), Sándoregyháza (SE). A településeket aszerint válogattuk, hogy a tömbben és a szórványban élő magyarság egyaránt képviselve legyen. A kutatás során 1165 adatközlőt kérdeztünk meg, a téma kapcsán beérkezett válaszok száma minden esetben meghaladja az ezret.

Szociolingvisztikai kutatások bizonyítják, hogy minél inkább visszaszorul egy nyelv vagy nyelvváltozat használata az intim szférába, annál inkább veszély fenyegeti a nyelv fennmaradását.

Felmérésünk hét szituációt foglal magában, a következőket: a házastárssal, a gyermekekkel, a baráti társasággal, a pappal, a munkahelyi felettséggel, valamint a postán, a bankban és a belügyi szerv tisztségviselőjével folyó élőnyelvi kommunikáció nyelve érdekel bennünket. Statisztikai módszerként százalékszámítást és egytényezős varianciaanalízist alkalmazunk.

Zárt típusú kérdésünket és a válaszlehetőségeket az alábbi módon fogalmaztuk meg:

Mely nyelven beszél Ön a következő szituációkban? (A szituációt minden kérdésnél megjelöltük.)

- a) Mindig magyarul;
- b) Általában magyarul;
- c) Magyarul és szerbül (egyenlő mértékben);
- d) Általában szerbül;
- e) Mindig szerbül.

2. A HÁZASTÁRSSAL FOLYÓ KOMMUNIKÁCIÓ NYELVE

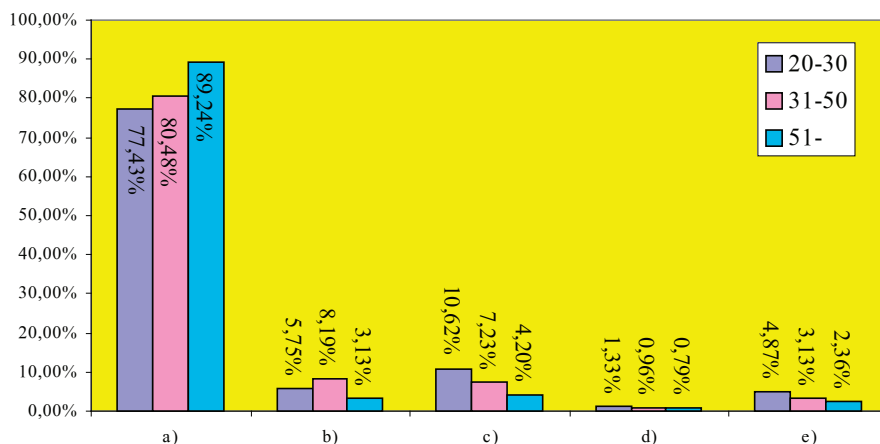
Válaszlehetőség	20–30	31–50	51–
a)	175	334	340
b)	13	34	13
c)	24	30	16
d)	3	4	3
e)	11	13	9
Összesen	226	415	381

Mindhárom korosztály többnyire kizárólag magyarul beszél házastársával, azonban az 51 éven felüliek teszik ezt a legnagyobb, a 20–30 évesek pedig a legkisebb arányban. A nyelvhasználat a három korosztálynál a következőképpen alakul:

A 20–30 éveseknél, valamint az 51 éven felülieknél:

1. kizárólag magyar nyelvű beszélgetés;
2. magyarul és szerbül egyaránt folyó beszélgetés;
3. általában magyarul zajló beszélgetés;
4. kizárólag szerb nyelvű kommunikáció;
5. általában szerbül zajló beszélgetés.

Mely nyelven beszél Ön házastársával? (ÉLETKOR)

A 31–50 éveseknél

1. kizárólag magyar nyelvű beszélgetés;
2. általában magyarul zajló beszélgetés;
3. magyarul és szerbül egyaránt folyó beszélgetés;
4. kizárólag szerb nyelvű kommunikáció;
5. általában szerbül zajló beszélgetés.

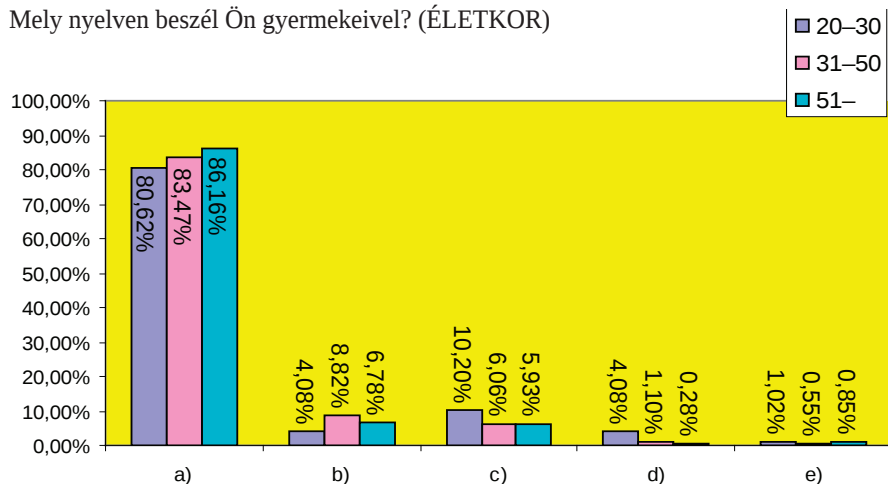
A gyakorisági sorrendben a kizárólag magyar nyelven folyó kommunikáció minden esetben első helyen szerepel, míg a főként szerb nyelven történő beszélgetések aránya a legkisebb.

A sorok szerint elvégzett egytényezős varianciaanalízis alapján életkor szerint csupán a kizárólag magyar nyelven folytatott kommunikáció tér el lényegesen az egyéb válaszlehetőségektől.

3. A GYERMEKEKKEL FOLYÓ TÁRSALGÁS NYELVE

Válaszlehetőség	20–30	31–50	51–
a)	79	303	305
b)	4	32	24
c)	10	22	21
d)	4	4	1
e)	1	2	3
Összesen	98	363	354

Mely nyelven beszél Ön gyermekeivel? (ÉLETKOR)

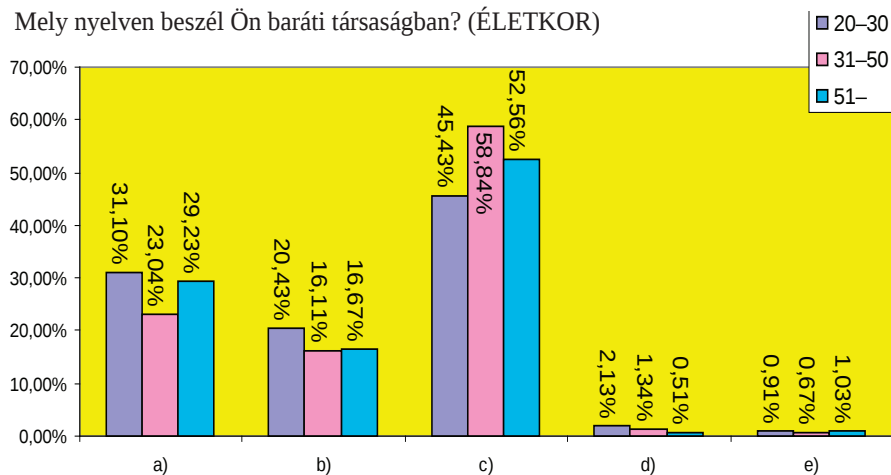
Mindhárom korosztály kimagasló arányban alkalmazza a magyar nyelvet a gyermekeivel való érintkezésben, a leggyakrabban az 51 éven felüliek társalognak kizárólag magyarul gyermekeikkel. A három korosztály közül az 51 éven felüliek az első, a 20–30 évesek pedig a harmadik helyen állnak e tekintetben. A főként magyarul folyó beszélgetéseket a 31–50 és az 51 éven felüliek, a szerbül és magyarul történő kommunikációt pedig a 20–30 évesek jelölték meg második leggyakoribb kategóriaként. A harmadik helyet a 31–50 éveseknél és az 51 éven felülieknél a felváltva és egyenlő mértékben történő szerb–magyar kommunikáció, a 20–30 éveseknél pedig a főként magyarul folyó kommunikáció foglalja el. A legkevesebb válasz az 51 éven felülieknél a főként szerb nyelvű, a 20–30, valamint a 31–50 éveseknél pedig a kizárólag szerb nyelvű beszélgetések vonatkozásában érkezett.

Az egytényezős varianciaanalízis alapján csupán a kizárólag magyar nyelvhasználatot illetően tapasztalható az átlagtól való lényeges eltérés.

4. A TÁRSALGÁS NYELVE BARÁTI TÁRSASÁGBAN

Válaszlehetőség	20–30	31–50	51–
a)	102	103	114
b)	67	72	65
c)	149	263	205
d)	7	6	2
e)	3	3	4
Összesen	328	447	390

Mely nyelven beszél Ön baráti társaságban? (ÉLETKOR)

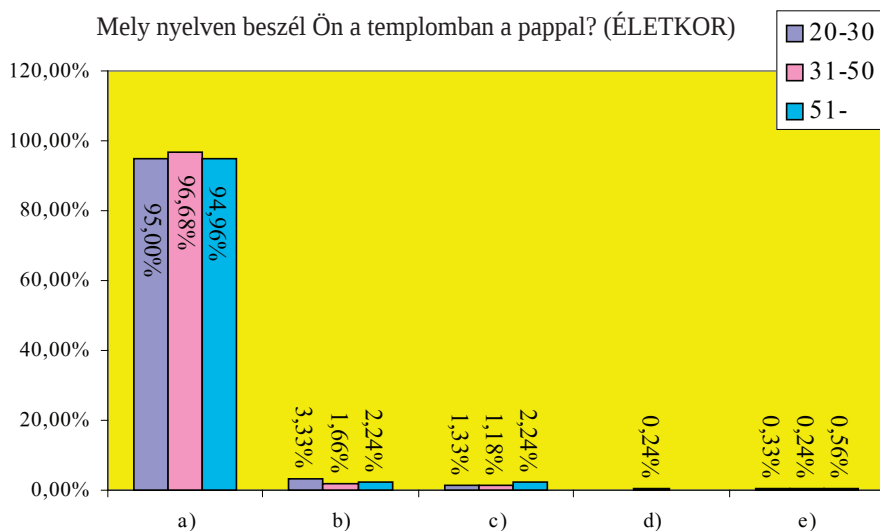
Legtöbbször a 31–50 év közöttiek, legkevésbé pedig a 20–30 évesek beszélnek baráti társaságban magyarul és szerbül. Második helyen mindhárom korosztálynál a kizárólag magyar nyelvhasználat áll. A 20–30 évesek és az 51 éven felüliek szinte azonos arányban, a 31–50 évesek közül pedig 10%-kal kevesebben jelölték meg ezt a válaszlehetőséget. A harmadik helyre a főként magyar kommunikáció került, a 20–30 évesek közül 4%-kal többen keretezték be e nyelvhasználatot. Legkevesebbszer a kizárólag szerb nyelven folyó kommunikáció jelöltetett meg. A főként szerb nyelvű társalgás leginkább a 20–30 éveseknél, a kizárólag szerb nyelven történő beszélgetés pedig az 51 éven felülieknél zajlik a legnagyobb arányban. Ez utóbbiak kapcsán azonban csupán árnyalatnyi különbségek észlelhetők az életkor vonatkozásában. A válaszok gyakorisági sorrendje mindhárom korosztálynál azonos.

Az egytényezős varianciaanalízis segítségével a következő nyelvhasználati variánsok között mutatható ki a lényeges eltérés:

- a kizárólag magyar nyelvű kommunikáció, valamint a főként magyar, a főként szerb és a kizárólag szerb nyelvű társalgás között;
- a főként magyar nyelvű beszélgetés, valamint a főként szerb és a kizárólag szerb nyelvű kommunikáció között;
- a magyarul és szerbül egyaránt folyó beszélgetés, valamint a főként magyarul, a főként szerbül és a kizárólag szerbül zajló beszélgetés között.

5. AZ EGYHÁZI SZEMÉLYEL FOLYTATOTT TÁRSALGÁS NYELVE

Válaszlehetőség	20–30	31–50	51–
a)	285	408	339
b)	10	7	8
c)	4	5	8
d)	0	1	0
e)	1	1	2
Összesen	300	422	257

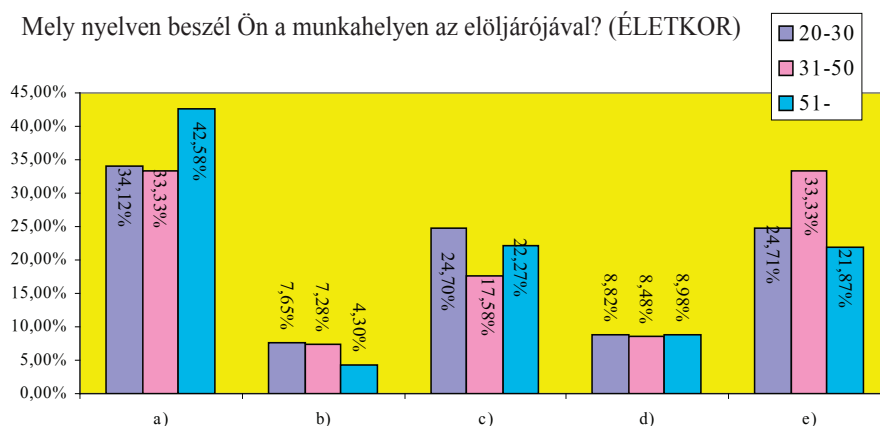

A kizárólag magyar nyelvű kommunikáció a 31–50 éveseknél a leggyakoribb, a másik két korosztály azonos gyakorisággal és ugyancsak magas százalékban alkalmazza ezt a társalgást. A főként magyarul zajló beszélgetés legtöbbször a 20–30 éveseknél fordul elő, ám a százalékarány minden korosztálynál alacsony. A szerb és magyar nyelvű társalgás az 51 éven felülieknél a legmagasabb, de az arányszám alig haladja meg a 2%-ot. A főként szerb nyelvű kommunikáció a 20–30 évesek, valamint az 51 éven felüliek válaszaiban nem fordul elő, a kizárólag szerb nyelvű társalgással a 20–30 és a 31–50 éveseknél egyszer, az 51 éven felülieknél pedig kétszer találkozunk csupán.

A statisztikai számítás szerint a kizárólag magyar nyelvű társalgás lényegesen különbözik a többi válaszlehetőségtől.

6. MELY NYELVEN BESZÉLÜNK FELETTESÜNKKEL?

Válaszlehetőség	20–30	31–50	51–
a)	58	110	109
b)	13	24	11
c)	42	58	57
d)	15	28	23
e)	42	110	56
Összesen	170	330	256

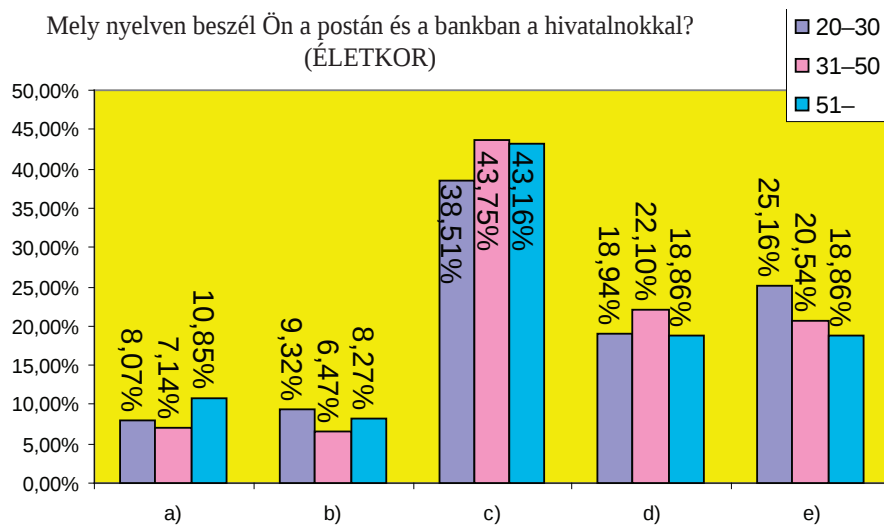
Leggyakrabban az 51 éven felüliek, legritkábban pedig a 31–50 évesek kommunikálnak kizárólag magyarul felettesükkel. Az utóbbiak egyenlő arányban beszélnek kizárólag magyarul és kizárólag szerbül. Az 51 éven felüliek, valamint a 20–30 évesek egyenlő arányban társalognak magyarul és szerbül egyaránt, valamint kizárólag szerbül. Mindhárom korosztály többször kommunikál főként szerbül, mint főként magyarul. Az utóbbi két nyelvhasználat között az 51 éven felülieknél észlelünk legnagyobb különbséget.

A következő válaszok között mutatható ki a lényeges eltérés:

- a kizárólag magyar, a kizárólag szerb nyelvű és az egyaránt magyar és szerb nyelvű társalgás lényegesen különbözik a főként magyar és a főként szerb nyelvű kommunikációtól.

7. A HIVATALNOKKAL VALÓ KOMMUNIKÁCIÓBAN ALKALMAZOTT NYELV A BANKBAN ÉS A POSTÁN

Válaszlehetőség	20–30	31–50	51–
a)	26	32	42
b)	30	29	32
c)	124	196	167
d)	61	99	73
e)	81	92	73
Összesen	322	448	387

Mindhárom korosztály a magyar és a szerb nyelvű társalgást választotta legtöbbször, a legnagyobb arányban a 31–50 éveseknél, a legkevesebbszer pedig a 20–30 éveseknél fordul elő mindez. A 20–30 éveseknél a kizárólag szerbül folyó diskurzus gyakoribb, mint a többnyire szerbül zajló kommunikáció. A 31–50 éveseknél az utóbbi két nyelvhasználat sorrendje fordított, az 51 éven felülieknél pedig azonos gyakorisággal találkozunk az említett két nyelv használatának vonatkozásában. A 20–30 éveseknél gyakoribb a főként magyar, mint a kizárólag magyar nyelvű társalgás. A 31–50 éveseknél és az 51 éven felülieknél többször előfordul a kizárólag magyar nyelvű beszélgetés, mint a többnyire magyar nyelvű kommunikáció.

A kizárólag magyar, a főként magyar, valamint a többnyire szerb nyelvű társalgást illetően a 20–30 évesek és az 51 év felettiek nyelvhasználata áll kö-

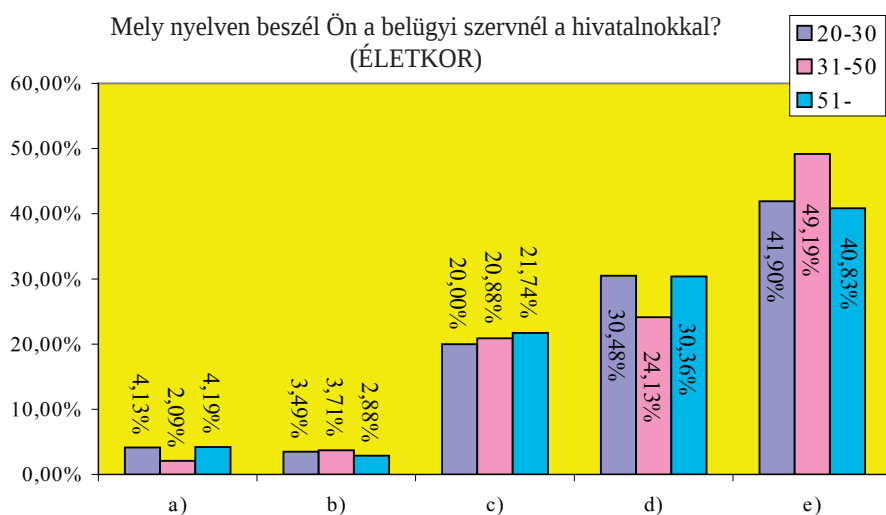
zelebb egymáshoz. A magyar és a szerb nyelv egyenlő mértékű alkalmazása a 31–50 éveseknél, valamint az 51 év felettiekénél mutat azonos arányt. A kizárólag szerb nyelvű társalgás aránya viszont a 31–50 éveseknél és az 51 éven felülieknél hasonló.

A statisztikai számítás értelmében lényeges eltérést tapasztalunk:

- a magyar és a szerb nyelvű kommunikáció és minden egyéb nyelvhasználat között;
- a főként szerb nyelvű társalgás, valamint a kizárólag és a főként magyarul folyó beszélgetést illetően;
- a kizárólag szerb nyelvű párbeszéd, valamint a főként és a kizárólag magyarul zajló beszélgetés vonatkozásában.

8. A KOMMUNIKÁCIÓ NYELVE A BELÜGYI SZERV HIVATALNOKÁVAL VALÓ ÉRINTKEZÉSBEN

Válaszlehetőség	20–30	31–50	51–
a)	13	9	16
b)	11	16	11
c)	63	90	83
d)	96	104	116
e)	132	212	156
Összesen	315	431	382

A három korosztály közül a legkevesebb adat a 20–30 évesektől, a legtöbb pedig a 31–50 évesektől érkezett. Amennyiben összehasonlítjuk a három korosztály nyelvhasználatát, az öt válaszlehetőségben belül az alábbi korosztályok fordulnak elő legtöbbször: kizárólag magyar nyelven az 51 éven felüliek és a 20–30 évesek kommunikálnak legtöbbször, többnyire magyarul a 20–30 évesek és a 31–50 évesek társalognak leggyakrabban a tisztségviselővel. Mindhárom korosztály valamivel gyakrabban beszél kizárólag magyarul, mint többnyire magyarul. Magyarul és szerbül legtöbbször az 51 éven felüliek kommunikálnak, legkevésbé pedig a 20–30 évesek. Az említett válaszlehetőségek közötti különbségek azonban elenyészőek.

A 20–30 évesek társalognak legtöbbször általában szerbül, a 31–50 évesek pedig a legkevesebbszer. Ez utóbbiak viszont a leggyakrabban kizárólag szerbül folytatnak beszélgetést, a másik két korosztály szerb nyelvi kommunikációja csaknem azonos gyakoriságú. A három korosztály válaszai alapján az előfordulási gyakoriság tekintetében többször kommunikálnak adatközlőink kizárólag magyarul, mint többnyire magyarul. Ha összevetjük a korosztályokat az elemzett szituációk kapcsán, arra a következtetésre jutunk, hogy jelen esetben sokkal kisebb különbségekkel számolhatunk, mint az előzőekben.

A következő válaszok között áll fenn lényeges eltérés:

- a magyar és a szerb nyelvű beszélgetés, valamint a többnyire vagy kizárólag magyar társalgás között;
- a főként szerb nyelvű társalgás és a többnyire vagy kizárólag magyar, valamint a magyar és szerb kommunikáció kapcsán;
- a kizárólag szerb nyelvű diskurzus, valamint minden egyéb nyelvhasználati lehetőség között.

9. ÖSSZEFOGLALÓ

A kizárólag magyar nyelvű társalgás kapcsán csupán a házastárssal és a gyermekekkel szemben különül el leginkább a 20–30 évesek és az 51 éven felüliek véleménye. Egyéb szituációkban a két korosztály válaszainak száma és százalékaránya magasabb, mint a 31–50 éveseké. A házastársukkal, a gyermekükkel, a felettesükkel, a postán és a bankban, valamint a belügyi szervvel az 51 éven felüliek, baráti társaságban a 20–30 évesek, az egyházi személlyel pedig a 31–50 évesek beszélnek leggyakrabban kizárólag magyarul. A legkevésbé pedig a következő szituációkban alkalmazzák kizárólag a magyar nyelvet:

a 20–30 évesek házastárssal és gyermekükkel;

a 31–50 évesek a barátokkal, a felettesel, a belügyi szervvel, valamint a postán és a bankban;

az 51 év felettiek az egyházi személlyel való kommunikációban.

A felsorolt eltérések – a házastársakkal folytatott nyelvhasználat kivételével, ahol a 31–50 évesek és az 51 éven felüliek közötti különbség 8,82% – közötti eltérés azonban nem haladja meg a 3%-ot.

A főként magyar nyelven zajló társalgás a szituációk és a korosztály tekintetében az alábbi esetekben fordul elő leggyakrabban:

a 20–30 éveseknél a barátokkal, az egyházi személlyel, a felettséssel, a belügyi szervvel való kommunikációban, valamint a postán és a bankban;

a 31–50 éveseknél a házastárssal és gyermekekkel szemben. Az 51 éven felülieknél egy esetben sem találkozunk leggyakoribb kategóriaként a többnyire magyar nyelven zajló kommunikációval. Ez utóbbi korosztály a legkevésbé a házastárssal, a felettséssel és a belügyi szervvel kommunikál főként magyarul. A 31–50 évesek pedig a pappal, valamint a postán és a bankban, a 20–30 évesek viszont gyermekükkel beszélnek legkevesebbszer főként magyar nyelven.

A magyar és a szerb nyelvű beszédmód legnagyobb százalékarányban történő megjelölése korosztályonként az alábbi szituációk szerint alakul:

a 20–30 éveseknél házastárssal, gyermekekkel, felettséssel;

a 31–50 éveseknél baráti társaságban, valamint a postán és a bankban;

az 51 éven felülieknél pedig a belügyi szervnél alkalmazott leginkább.

A gyakorisági sorrend alsó fokán pedig a következő szituációk állnak:

a 20–30 éveseknél a posta, a bank és a belügy;

a 31–50 éveseknél az egyházi személy és a felettes;

az 51 éven felülieknél pedig a házastárs és a gyermek.

Az egyes korosztályok a főként szerb nyelvű társalgást illetően az alábbi szituációkat választották legtöbbször:

a 20–30 évesek a házastárssal, a gyermekkel, a barátokkal és a belügyi szervvel;

a 31–50 évesek a pappal, a postán és a bankban;

az 51 éven felüliek pedig csupán a felettséssel beszélnek leggyakrabban többnyire szerb nyelven. A 20–30 évesek és az 51 éven felüliek közül senki sem kommunikál az egyházi személlyel többnyire szerb nyelven. Az előzőekhez hasonlóan kimutathatjuk ez utóbbi legritkább előfordulását is, mely a következőképpen alakul:

a 20–30 éveseknél az egyházfővel;

a 31–50 éveseknél a felettséssel és a belügyi szervvel;

az 51 éven felülieknél a házastárssal, a gyermekkel, a baráti társasággal, a pappal, a postán és a bankban.

Az általunk megadott ötödik nyelvhasználati mód a kizárólag szerb nyelvű beszélgetés, melynél úgyszintén kimutathatóak a domináns szituációkat jelölő kategóriák:

a 20–30 éveseknél a házastárssal, a gyermekekkel, a postán és a bankban;

a 31–50 éveseknél a felettséssel és a belügyben;

az 51 éven felülieknél pedig a barátokkal való érintkezésben alkalmazott nyelv.

Ugyanakkor kiszámítottuk azoknak a szituációknak az arányát is, melyek a kizárólag szerb nyelvű kommunikáció vonatkozásában a legkevesebb jelölést kapták a három korosztályon belül. Miután áttekintjük a grafikonokat, látjuk, hogy a szituációk két korosztály között oszlanak el. Ezek a következők:

A 31–50 évesek a gyermekekkel, a barátokkal és a pappal beszélnek legritkábban kizárólag szerbül. Az 51 éven felülieknél a házastárssal, a felettessel, a belügyi szervvel szemben, valamint a postán és a bankban alkalmazott szerb nyelvű társalgás a legritkább. A 20–30 éveseknél nem találunk olyan szituációt, melyben a szerb nyelvet a legkevésbé alkalmazná ez a korosztály.

IRODALOM

- BÁNCZEROWSKI Janusz: A nyelvi kommunikáció modelljének nyelvi képéről. = www.c3.hu/~magyarnyelv/01-3/banczer.htm
- BARLAI Jenő – GÁBRITY MOLNÁR Irén (szerk. 2008): Hazaérsz. Esély és egyenlőség a Vajdaságban. Vajdasági Módszertani Központ, Grafoprodukt, Szabadka.
- BARTHA Csilla (1996): A kétnyelvűség-kutatás szociolingvisztikai módszerei. = Terts István (szerk.): Nyelv, nyelvész, társadalom. Szépe–Emlékkönyv. Janus Pannonius Tud., Budapest, 19–24.
- BARTHA Csilla (2005): A kétnyelvűség alapkérdései. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- BEREGSZÁSZI Anikó – PAPP Richárd (szerk. 2005): Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest–Beregszász.
- BINDORFFER Györgyi (2004): „Ami elveszett és ami megmaradt.” Asszimilációápolás és tradícióápolás összehasonlító elemzése két magyarországi német faluban. = Kozma István, Papp Richárd (szerk.): Etnikai kölcsönhatások a Kárpát-medencében. Gondolat – MTA ETNIKAI-NEMZETI KISEBBSÉGGUTATÓ INTÉZET, Budapest, 89–120.
- BORBÉLY Anna (2000 A): A nyelvmegőrzést és a nyelvcserét befolyásoló demográfiai és társadalmi faktorok. = Valóság. XLIII. évf., 6. sz., 36–47.
- BORBÉLY Anna (szerk. 2000 B): Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. A 10. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán. Budapest.
- BORBÉLY Anna (2001 A): Nyelvcsere. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében. Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán. Budapest.
- BORBÉLY Anna (2001 B): A nyelvcsere folyamata és kutatása. = Nyelvtudományi Közlemények. 98. sz., 193–215.
- BORBÉLY Anna (2002): A nyelvcsere, illetőleg a nyelvmegőrzés és a települések összefüggése a magyarországi románoknál. = A. Gergely András (szerk.): Kisebbségi magyarság – nemzetiségi lét, identitás és önszerveződés városban és falun. (Az MTA Kisebbségkutató Intézet 2001. május 30–31-i konferenciája). 11. évf., 2. sz., 334–343.
- BORBÉLY Anna (2003 A): Kétnyelvűség és többnyelvűség. = Kiefer Ferenc (szerk.): A magyar nyelv kézikönyve. Akadémiai Kiadó, Budapest, 361–380.
- BORBÉLY Anna (2003 B): Egyház és nyelvmegőrzés. = Kozma István–Papp Richárd (szerk.): Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Válogatás a *Változások a*

- Kárpát-medencei etnikai tér- és identitásszerkezetében* című konferencia előadásaiából. Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 176–204.
- BORBÉLY Anna (2003 C): A nyelvcsere kutatásának módszerei. = Tóth Szergej (szerk.): *Nyelvek és kultúrák találkozása. Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Kara, Szeged*, 104–108.
- BORBÉLY Anna (2006): Kétnyelvűség és többnyelvűség. = Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv. Akadémiai Kiadó, Budapest*, 595–628.
- CSERESNYÉSI László (2004): *Nyelvek és stratégiák (avagy a nyelv antropológiája). (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához XXXVII). Tinta Könyvkiadó, Budapest.*
- CSERNICKÓ István (1998): *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.*
- GÁBRITYNÉ dr. MOLNÁR Irén (felelős szerk. 2004): *Mi ilyen nyelvben élünk. MTT Könyvtár 9., Szabadka.*
- GÖNCZ Lajos (1985): *A kétnyelvűség pszichológiája. Forum Könyvkiadó, Újvidék.*
- GÖNCZ Lajos (1999 A): *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban). Osiris Kiadó– Fórum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest–Újvidék.*
- GÖNCZ Lajos (1999 B): *Hol beszélnek legszebben magyarul? A Kárpát-medencei magyar beszélőközösségek anyanyelvi sztereotípiái. = Hungarológiai Közlemények. 1–2. sz., 54–61.*
- GÖNCZ Lajos (2004): *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. A magyarságkutató Tudományos Társaság (Szabadka) és a Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Budapest) közös kiadása, Szabadka.*
- GYIVICSÁN Anna (1993): *Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok. Teleki Alapítvány, Budapest.*
- GYŐRI NAGY Sándor és Kelemen Janka (szerk. 1991): *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I. Kiadja a Széchenyi Társaság a Pszicholingva Nyelviskola közreműködésével, Budapest.*
- HÓDI Sándor (2007): *Mi fán terem a nemzetstratégia? Széchenyi István Stratégiakutató és Fejlesztési Intézet, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Tóthfalu–Zenta.*
- KASSAI Ilona (szerk. 1995): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán, Felelős kiadó: Kassai Ilona, Budapest.*
- KISS Jenő (1993 A): *Hibridalakulatok a regionális beszélt nyelvben. = Magyar Nyelv. LXXXIX. évf., 1. sz., 94–98.*
- KISS Jenő (szerk. 1993 B): *Egyetemi szociolingvisztikai dolgozatgyűjtemény. ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárástani Tanszék, Budapest.*
- KISS Jenő (1995 A): *A regionális köznyelvviség mint kutatási probléma. = Magyar Nyelv. XCI. évf., 1. sz., 1–9.*
- KISS Jenő (1995 B): *Észrevételek a hazai regionális lexikográfiáról. = Magyar Nyelv. XCI., évf., 2. sz., 170–178.*
- KISS Jenő (1995 C): *Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.*
- KISS Jenő (szerk. 2001): *Dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest.*
- KONTRA Miklós (szerk. 1991): *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről. Magyar-ságkutató Intézet, Budapest.*
- KONTRA Miklós (2003 A): *Élőnyelvi kutatások határainkon belül és kívül. = Magyar Tudomány. 2003/4: 504–512.*
- KONTRA Miklós (szerk. 2003 B): *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon. Osiris Kiadó, Budapest.*

- KONTRA Miklós (2006 A): A határon túli magyar nyelvváltozatok. = Kiefer Ferenc (szerk.): Magyar nyelv. Akadémiai Kiadó, Budapest, 549–577.
- KONTRA Miklós (2006 B): A magyarországi magyar nyelvhasználat variabilitásáról. = Kiefer Ferenc (szerk.): Magyar nyelv. Akadémiai Kiadó, Budapest, 577–595.
- KONTRA Miklós – HATTYAR Helga (szerk. 2001): Magyarok és nyelvtörvények. V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.) „Magyarok és nyelvtörvények” című szimpózium előadásai. A Magyarságkutatás könyvtára XXVI. Készült az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztályán, Budapest.
- KOZMA István – PAPP Richard (szerk. 2004): Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében. Válogatás a *Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitás-szerkezetében* című konferencia előadásából. Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest.
- LANSTYÁK István (2000): A magyar nyelv Szlovákiában. A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén. Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest – Pozsony.
- LANSTYÁK István – SZABÓMIHÁLY Gizella (1997): Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- MIRNICS Károly (1993): Kisebbségi sors. Forum Könyvkiadó, Újvidék.
- PÁLMAINÉ dr. ORSÓS Anna (2008): Nyelvi attitűdök a magyarországi beás közösségben. = Zelliger Erzsébet (szerk.): Nyelv, területiség, társadalom. MNyTK. 228. sz., Budapest, 79–95.
- PAP Mária – SZÉPE György (válogatta 1975): Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások. Gondolat, Budapest.
- PAPP György (szerk. 2004): Mi ilyen nyelvben élünk. MTT Könyvtár 9., Szabadka.
- PÉNTEK János (1997): Kontaktusjelenségek és folyamatok a magyar nyelv kisebbségi változataiban. = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények. 37–49.
- PÉNTEK János (1998): Gondolatok a magyar nyelv mai helyzetéről. = Magyar Nyelv. XCIV. évf., 1. sz., 43–49.
- PERCZELNÉ dr. ZALAI Magdolna (1986): Biometria. Kertészeti Egyetem, Budapest.
- SÁNDOR Anna (1995): Megfigyelések Kolon mai nyelvhasználatáról. = Kassai Ilona (szerk.): Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Az MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 211–216.
- SÁNDOR Anna (2000): Anyanyelvhasználat és kétnyelvűség egy kisebbségi magyar beszélőközösségben, Kolonban. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- SÁNDOR Anna (2001): A nyelvi attitűd kisebbségben. = Magyar Nyelv. 1. sz., 87–95.
- TRUDGILL, Peter (1997): Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába. Szeged, JGYTF Kiadó.
- WACHA Imre (1987): A beszélt nyelv kategóriái. = Hungarológiai Közlemények. 4. sz., Újvidék, 255–306.

The Position and Use of the Hungarian and Serbian Language among the Hungarian Population in Vojvodina

This research is part of the language-attitude study carried out among the Hungarian population in Vojvodina. This collection of data through questionnaires is linked to the attitude researches among minorities in Hungary and the Hungarian minority liv-

ing outside the borders of Hungary. We wish to find out in which settings Hungarians use Hungarian or Serbian in spoken communication. Namely, sociolinguistic researches prove that as soon as a language can be used only in familiar situations in spoken communication, its survival becomes questionable.

Keywords: language attitude study, minority, settings of language use, Hungarian language, Serbian language, age (of life)

Bene Annamária

· Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
· bene.a@eunet.rs

A TÁRGYAS ALAPIGÉJŰ HATÁROZÓI IGENEVEK ÉS BURZIO ÁLTALÁNOSÍTÁSA

Adverbial Participles of Transitive Verbs and Burzio's Generalization

Tanulmányomban a tárgyas igékből képzett állapot- és módhatározói igenevekkel foglalkozom. E határozói igeneveknek egy része engedélyezi, másik része viszont tiltja a tárgyas ige patiens argumentumának azt, hogy tárgyként megjelenjen a határozói igenév szerkezetében. E jelenségre Burzio általánosításában vélem a magyarázatot megtalálni, mely szerint az az ige, amelyik nem képes tematikusan jelölni az alanyt, nem oszthat ki accusativusi esetet a tárgynak, azaz az ilyen igének nem lehet tárgya. Ezért van az, hogy módhatározói igenév éppen tárgyas igéből képződik, állapothatározói igenév pedig agensétől megfosztott tárgyas igéből.

Kulcsszavak: határozói igenév, igenévképzők, tárgyas ige, Burzio általánosítása, agens, patiens

BEVEZETÉS

Tárgyas igéből módhatározói és állapothatározói igenév egyaránt képezhető. Ezeknek a határozói igeneveknek egy része engedélyezi, másik része viszont tiltja a tárgyas ige patiensének azt, hogy tárgyként (NP_{acc}) megjelenjen a határozói igenév szerkezetében (1–3).

- (1) Péter leckét írva meccset hallgat a rádióban.
- (2) Péter írva meccset hallgat a rádióban.
- (3) A váza összetörve érkezett az üzletbe.

Ez a „válogatosság” a tárgyas alapigéjű határozói igenevek figyelmet érdemlő vonása, amely vonással azonban érdemben még senki sem foglalkozott. Fő célom tehát az, hogy erre a sajátos viselkedésmódra magyarázatot keressek. Elemzésem azonban más jelenségeket is fel fog tární, olyanokat, amelyek arra utalnak, hogy pontosítanunk kellene a határozói igenévre vonatkozó, a magyar hagyományos nyelvtanok (MMNyR, MMNy, MGr) által általánosan elfogadott állításokat:

i. a mai magyar nyelv egyetlen határozói igenévképzőt ismer, amely
 ii. a cselekvés, létezés, történés, állapot módját vagy valaminek az állapotát jelöli.

iii. Határozói igenév minden igéből képezhető, azaz a határozói igenévképző minden igéhez hozzákapcsolódhat.

A leírás eszközéül a többszintű frázisszerkezetet (CHOMSKY 1995, 1998 stb.) használok, mivel igazoltnak tekintem (BENE 2005, megj. alatt) azt, hogy a magyar igei kifejezés hierarchikus felépítésű, valamint alkalmazok egy, a magyar nyelvészetben ismeretlen szabályt, Burzio általánosítását (BURZIO 1986).

A TÖBBSZINTŰ MAGYAR IGEI KIFEJEZÉS

A magyar igei kifejezés többszintű szerkezet, amelynek alsó, VP-projekciójának fejében a lexikális ige helyezkedik el, specifikálójában pedig a *patiens* (direkt belső argumentum), a felső vP-projekció fejét egy affixumszerű könnyűige (v) tölti ki, amely a cselekvés, okozás, tevés, ráhatás stb. kifejezésében vesz részt, a specifikálójában pedig az *agens* (külső argumentum) fordul elő. A többszintű magyar igei kifejezés tehát így néz ki:

$$(4) [_{\text{VP}} \text{NP}_{\text{agens}} [_{\text{v}'} \text{v} [_{\text{VP}} \text{NP}_{\text{patiens}} [_{\text{v}'} \text{V}]]]]$$

Nyilván felvetődik a kérdés, hogy milyen gyakorlati haszonnál jár azt feltételezni, hogy a magyar igei kifejezés többszintű. Talán legnagyobb haszna a feltételezésnek annak bizonyítása, amit régi nyelvtaníróink már tudtak: a magyar tárgyatlan igeosztály két, igencsak eltérő viselkedésű osztályra különül. A tárgyatlan igeek alanya ugyanis, bár ez első látásra talán nem is annyira evidens, nem csak agensi alanyként jelenhet meg a felszínen, hanem *patiens*i alanyként is. Az előbbi tulajdonságú igeeket bennható igeeknek nevezzük, utóbbiakat pedig mediális igeeknek.

Az elmondottakból következik tehát, hogy a magyar nyelv – tárgyasság szempontjából – három igeosztályt ismer: a bennható igeeket és a mediálisokat, valamint a tárgyas igeeket. A bennható és a tárgyas igeek hierarchikus felépítésűek, és kétféle vP-t projektálnak. A bennható ige többszintű szerkezete csak a Spec,vP-ben elhelyezkedő külső argumentumot tartalmazza, lévén maga az ige egyargumentumú:

$$(5) \text{ a. } [_{\text{VP}} \text{NP}_{\text{agens}} [_{\text{v}'} \text{v} [_{\text{VP}} \text{V}]]]$$

b. Péter fut.

A tárgyas ige kétargumentumú ige, így többszintű szerkezete külső és direkt belső argumentumot is tartalmaz, azaz esetében teljes többszintű szerkezet épül ki:

- (6) a. $[_{VP} NP_{agens} [_{v'} v [_{VP} NP_{patients} [_{v'} V]]]]$
 b. Mari süti a kalácsot.

A mediálisoknak, mivel csak patientsi argumentummal bírnak, pusztán VP-projekciójuk van:

- (7) a. $[_{VP} NP_{patients} [_{v'} V]]$
 b. Csírázik a mag.

A KÉTFÉLE HATÁROZÓI IGENÉVKÉPZŐ TULAJDONSÁGAI

A magyar nyelvtudomány leíró (IMRE–TEMESI 1970, VELCSOV 1994, LENGYEL 2000) és generatív ága (KOMLÓSY 1992, 1994, ALBERTI 1997, KIEFER 2003, KIEFER–LADÁNYI 2000, TÓTH 2000) egyaránt azt az álláspontot képviseli, mely szerint nyelvünk egyetlen -vA határozói igenévképzőt ismer, s mindössze egy szerző (LACZKÓ 1995, 2000) állítja azt, hogy valójában kétféle -vA képző létezik.

LACZKÓ (2000) szerint a hagyományos elemzésekben általánosan elfogadott egy -vA képző elképzelés tipológiailag is és formailag is nehezen indokolható, mivel egyrészt ha azt feltételezzük, hogy csak egy -vA képző van, akkor ezzel azt is állítjuk, hogy ez a képző rendhagyó tulajdonságú, hiszen ekkor egyszerre lenne képes mindkét nyelvtipológiai minta, a nominativusi–accusativusi és az ergatív követésére. Másrészt azt sem állíthatjuk, hogy egyetlen -vA képző van, s ez hol az aktív, hol a passzív mintát követi, hiszen ezzel mégis kétféle -vA létezését állítanánk. Az egyetlen -vA képző mellett érvelhetnénk úgy, hogy azt állítjuk, hogy a magyarban lehetséges az ige- és névszó megkettőzése. Ez azért merülhet fel, mert sem az aktív, sem a passzív jelentésű alakváltozatban nincs olyan szóelem, amely a másikon nem jelenik meg, vö. összekötözve (aktív)–összekötözve (passzív):

- (8) A petrezselyem zöldjét cérnával összekötözve tegyük a levesbe.
 (9) Az elrabolt mágus összekötözve feküdt egy pincében.

Ám ha az ige- és névszó megkettőzése mellett érvelünk, akkor feltételeznünk kellene egy morfológiai konverziós folyamatot is, amely az aktív tárgyas ige- és névszó passzív tövet hoz létre minden érzékelhető morfológiai változtatás nélkül. Ebben az elemzésben a -vA sajátossága az lenne, hogy aktív és passzív tövekhez egyaránt hozzákapszólódhatna. Azonban LACZKÓ (2000) megállapítja, hogy ez az

elképzelés sem indokolja egy ilyen különleges kettős viselkedésű képző feltételezését. Ha figyelembe vesszük, hogy az egy képzőt feltételezők akarva-akaratlan azt is feltételezik, hogy a mai magyar nyelvben lehetséges egyetlen képzővel két különböző jelentésű szóalakot létrehozni, minthogy a határozói igenevek kifejezhetik a főige által kifejezett esemény végrehajtásának módját (10), valamint a főige által kifejezett esemény valamely résztvevőjének állapotát (11), akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a két -vA hipotézis elfogadhatóbb állítás.

(10) Péter futva érte utol a postást.

(11) A beteg lekötözve feküdt a műtőasztalon.

Léteznek ugyan egyéb különbségek is, a jelentésbeliek azonban már magukban elegendő okot szolgáltatnak arra, hogy jómagam is megkérdőjelezzem az egy -vA képzőről szóló állítások helyénvalóságát, valamint hogy azt feltételezzem, a magyar nyelv valójában két -vA képzőt ismer: a -vA_{mód} és a -vA_{állapot} képzőt.

A -vA_{állapot} határozói igenévképző azt fejezi ki, hogy milyen az állapota a főige által kifejezett esemény valamely résztvevőjének: alanyának vagy tárgyának. Mivel egyedül a patiens képes állapotváltozást elszenvedni, illetve ez az egyedüli argumentum, amely valamilyen állapotban lehet, ezért megállapíthatjuk, hogy a -vA_{állapot} határozói igenévképző kizárólag patiens argumentumot tartalmazó VP-projekcióhoz kapcsolódhat. Ez elvben azt jelentené, hogy a -vA_{állapot} csak mediálisokhoz kapcsolódik (12), mivel egyedül nekik van ilyen VP típusú argumentumszerkezetük. Azonban állapothatározói igenevek kétségtelenül tárgyas igékből is képezhetők (13), de csak azok agensétől megfosztott alakjaiból (az alábbiakban az igenevek szerkezetei egyszerűsítve kerülnek bemutatásra):

(12) a. Péter [PRO fekve] olvassa az újságot.

b. [_{AdvP} -vA_{állapot} [_{VP} PRO_{patiens} [_{V'} V]]]

(13) a. A beteg [PRO beinjekciózva] várt a műtetre.

b. [_{AdvP} -vA_{állapot} [_{VP} PRO_{patiens} [_{V'} V]]]

(14) *Pétert futva találtuk.

A másik határozói igenévképző, a -vA_{mód} a főige által kifejezett esemény végrehajtásának módját fejezi ki. Cselekvést csak az ige agense végezhet, ezért feltételezhetjük, hogy módhatározói igenév bennható és tranzitív igéből képződik, magyarán maximálisan kiterjesztett igei szerkezetekből. Ez a feltevés általánosságban igaz is, mert „normális” mediálisból nem képezhető ilyen igenév:

(15) a. A gyerekek [PRO játszva] tanulnak.

b. [_{AdvP} -vA_{mód} [_{VP} PRO_{agens} [_{V'} v [_{VP} játszik]]]]

- (16) a. A kovács [vasat kalapálva PRO] patkót készít.
 b. [_{AdvP} -vA_{mód} [_{VP} PRO_{agens} [_{v'} v [_{VP} vasat [_{v'} kalapál]]]]]
 (17) *Mari sülvé főz.

Módhatározói igenév azonban képezhető ún. implicit külső okozóval (LEVIN–RAPPAPORT HOVAV 1995), vagyis az ige patiensének állapotváltozását előidéző, az adott ige jelentésében mindig jelen levő, de testes alakban nem megjelenő argumentummal rendelkező mediálisból (például halkul, gurul, pattog, gomolyog, pereg, sül) is. Az ilyen, odaértett okozó argumentumú mediálisokból képzett módhatározói igenevek azt fejezik ki, hogy miként történik a főige alanyának állapotváltozása vagy mozgása:

- (18) [PRO Peregve] hullik a falról a vakolat.
 (19) A labda [PRO gurulva] lyukadt ki.

A TÁRGYAS ALAPIGÉJŰ HATÁROZÓI IGENEVEK ÉS BURZIO ÁLTALÁNOSÍTÁSA

Ezután rátérek a tanulmány fő feladatának megoldására, a tárgyas alapigéjű határozói igenevek sajátos, az (1–3) alatti példákkal már illusztrált viselkedés-módjának felderítésére.

Fentebb már említettem, hogy tárgyas igéből módhatározói és állapothatározói igenév egyaránt képezhető, van azonban ezeknek az igeneveknek egy rendhagyó, mégis észrevétlenül maradt tulajdonságuk: egy részük megengedi a tárgyas ige patiensének, hogy tárgyként megjelenjen a határozói igeneves szerkezetben, egy részük viszont nem. A kérdés az, hogy mi okozza ezt a furcsa viselkedést. Figyeljük meg tehát az alábbi példasort:

- (20) a. Péter könyvet olvasva zenét hallgat.
 b. [_{AdvP} -vA_{mód} [_{VP} PRO_{agens} [_{v'} v [_{VP} könyvet_{patiens} [_{v'} olvas]]]]]
 (21) a. Péter olvasva zenét hallgat.
 b. [_{AdvP} -vA_{mód} [_{VP} PRO_{agens} [_{v'} v [_{VP} [_{v'} olvas]]]]]
 (22) a. Mari a pincét takarítva zajt hallott.
 b. [_{AdvP} -vA_{mód} [_{VP} PRO_{agens} [_{v'} v [_{VP} pincét_{patiens} [_{v'} takarít]]]]]
 (23) a. Mari takarítva zajt hallott.
 b. [_{AdvP} -vA_{mód} [_{VP} PRO_{agens} [_{v'} v [_{VP} [_{v'} takarít]]]]]
 (24) a. A váza összetörve érkezett az üzletbe.
 b. [_{AdvP} -vA_{állapot} [_{VP} PRO_{patiens} [_{v'} tör]]]
 (25) a. A fiú megverve feküdt az úton.
 b. [_{AdvP} -vA_{állapot} [_{VP} PRO_{patiens} [_{v'} ver]]]

A (20–23) alatti szerkezetek olyanok, amelyekben a tárgyas alapige *patience* megjelenhet NP_{acc} alakban, a (24–25) alattiakban viszont nem. Összevetve a példákat két lényeges különbség fedezhető fel:

- i. azok a határozói igeneves szerkezetek, amelyekben megengedett a tárgy, -vA_{mód} képzővel képződnek, amelyekben pedig tiltott az NP_{acc}, -vA_{állapot} képzővel.
- ii. Azokból az igeneves szerkezetekből, amelyekben nem engedélyezett az NP_{acc}, hiányzik a tárgyas ige vP-projekciója, magyarán detranzitívizált az ige.

Kétségtelen, hogy ezeket a különbségeket, s ezzel együtt a tárgyas igékből képzett határozói igenevek váratlan viselkedését csak a két -vA-hipotézis magyarázhatja, hiszen a különböző jelentésű igenevekhez különböző argumentumszerkezetek tartoznak, azokat pedig egyedül különböző jelentésű, következtetésképpen más-más argumentumszerkezetekre érzékeny képzők hozhatták létre. Kétségtelen azonban az is, hogy a két igenévképzőről szóló feltételezés magában nem lehet kielégítő magyarázat a tárgyas alapigéjű határozói igenevek váratlan viselkedésére, ez a feltevés ugyanis csak arra utal, hogy a tárgynak esetenkénti megjelenése a határozói igeneves szerkezetben valamiképpen összefügg a tárgyas alapige argumentumszerkezetének felépítésével. A vizsgált probléma megoldásának kulcsa Burzio általánosítása.

Burzio általánosítása az igék szerkezeti felépítésére vonatkozó szabály. A tárgyatlan igeosztály heterogén voltára épít, vagyis arra, hogy a tárgyatlan igéknek két, tulajdonságaikban jelentős különbségeket mutató alosztálya van, a bennható és a mediális. Empirikus és több nyelvből származó adatok alapján Luigi Burzio olasz nyelvész amellett érvel, hogy egy ige akkor és csakis akkor képes accusativusi esetet kiosztani a tárgynak, ha théta-szerepet oszt ki az alany-nak. Ezt a szabályszerűséget Luigi Burzio a nyelvtudományban Burzio általánosításaként (BURZIO 1986) ismertté vált bikondicionális képlet segítségével formalizálta, amelyben θ_s : agensi théta-szerep, A: accusativus:

$$(26) -\theta_s \leftrightarrow -A$$

Az alábbiakban megmutatom, hogyan segít nekünk ez a szabály abban, hogy megmagyarázzuk, miért van az, hogy némely tárgyas igéből képzett határozói igeneves szerkezetben állhat tárgy, némelyben viszont nem.

A REJTÉLY MEGOLDÁSA

A tárgyas alapigéjű határozói igenevek rejtélyének megoldása felé vezető úton külön-külön megvizsgálom a tárgyas igékből képzett módhatározói és tárgyas igékből képzett állapothatározói igenevek argumentumszerkezeteit, mert ezek felépítése a rejtély kulcsa.

Elsőként a (24–25) alatti, tárgyas igékből $-vA_{\text{állapot}}$ képzővel képzett igeneves szerkezetekkel foglalkozom, amelyek esetében éppen az állapotkifejező tulajdonságuk miatt tulajdonképpen indokolt lenne azt feltételezni, hogy szerkezetükben engedélyezett a tárgyas alapige patiensének NP_{acc} alakban való megjelenése. Olyan állapothatározói igeneves szerkezet azonban nem hozható létre, amelyben az NP_{acc} előfordulása grammatikus szerkezetet eredményezne. Azért, hogy ennek megtaláljuk az okát, vizsgáljuk meg az összekötözve és a megverve állapothatározói igenevek szerkezetét.

Az a tény, hogy a $-vA_{\text{állapot}}$ igenévképző kizárólag a patientst tartalmazó VP-projekcióhoz kapcsolódik, nem zárja ki annak lehetőségét, hogy tárgyas igékből is képezzen állapothatározói igenevet; ilyen esetben a tárgyas ige detranzitívizálódik, azaz szerkezetéből törlődik az agensi argumentum.

Az agensétől megfosztott tárgyas igenek tehát nincs külső argumentuma, de a megmaradó másik, patiens argumentumáról minden további nélkül feltehető, hogy megjelenhet tárgyként az állapothatározói igeneves szerkezetben. Ez azonban nem történhet meg, ami felveti a kérdést: milyen összefüggés áll fenn a tárgyas alapige agensének hiánya és aközött, hogy az alapige patiens argumentuma az állapothatározói igeneves szerkezetben tárgyként nem, csupán PRO alanyként, azaz csupán testetlen igenévi alanyként jelenhet meg. Erre voltaképpen nagyon egyszerű a válasz: egyik a másik nélkül nem bír, s ezt Burzio általánosítása igazolja is. Ha ugyanis a tárgyas ige nem rendelkezik külső argumentummal, akkor Burzio általánosítása, pontosabban az azt alkotó feltételes állítás: $-\theta_s \rightarrow -A$ megtiltja a tárgy megjelenését az állapothatározói igeneves szerkezetben, mert a hiányos argumentumszerkezetű tárgyas ige nem oszthatja ki accusativusi esetét a direkt belső argumentumának. Márpedig ha egy argumentum nem esetjelölt, akkor testesen, a vizsgált esetben tárgyi alakban nem jelenhet meg, hanem csak PRO alakú patiens alanyként.

Megjegyzem, hogy az agensétől megfosztott tárgyas ige agense esetenként szabad határozóként megjelenhet az igeneves szerkezetben, ami azt bizonyítja, hogy az okozás mozzanata annak ellenére benne van a tárgyas alapigéjű állapot-határozói igenév jelentésében, hogy az alapige szerkezetéből törlődik az agens:

- (27) a. Péter [(az ápolók által) PRO lekötözve] feküdt a műtőasztalon.
b. A fiú [(rablóktól) PRO megverve] feküdt az úton.

Térjünk ezután rá a (20–23) alatti határozói igeneves szerkezetekre, amelyek azt az esetet illusztrálják, amikor a tárgyas ige patiensének engedélyezett az NP_{acc} alakú megjelenése a szerkezetben.

A (20–23) alatti példákban előforduló olvasva és a takarítva módhatározói igenevek. Képzőjük, a $-vA_{mód}$ képző mindig maximális igei projekciókhoz járul – jelen esetben az olvas és a takarít tárgyas igék vP-projekcióihoz. Ezenkívül mivel a tárgyas igékből képzett módhatározói igenevek cselekvésmódot fejeznek ki, argumentumszerkezetüknek kötelezően épnék kell lennie, azaz a cselekvést végző agensnek kötelezően jelen kell lennie. Amikor a tárgyas ige argumentumszerkezete ép, tehát megvan benne mindkét igei projekció, akkor Burzio általánosítása: $-\theta_s \leftrightarrow -A$ engedélyezi a tárgy megjelenését a belőle képzett módhatározói igenév mellett, hiszen ekkor a tárgyas ige képes accusativusi esetet kiosztani a tárgynak, következésképpen kioszthatja a théta-szerepet az alanyak.

Az a kérdés viszont, hogy mi befolyásolja a tárgy megjelenését a tárgyas igéből képzett határozói igenevek szerkezeteiben, illetve mi befolyásolja elmaradását, külön vizsgálatot érdemel.

ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányomban megmutattam, hogy az alapige patiensének megjelenése a tárgyas igékből képzett határozói igeneves szerkezetekben összefügg az alapige argumentumszerkezetének felépítésével: módhatározói igenév ép tárgyas igéből képződik, állapothatározói igenév pedig agensétől megfosztott tárgyas igéből. Ez azonban nem kielégítő magyarázata e jelenségnek, mert az agensétől megfosztott tárgyas igének marad egy argumentuma, amely elméletileg megjelenhet testes argumentumként. Az, hogy ez mégsem történik meg, eme argumentum szerkezeti pozíciója, valamint a strukturális esetadás közötti összefüggés következménye. Ezt az összefüggést Burzio általánosítása foglalja össze. E szerint a szabály szerint az az ige, amelynek nincs külső argumentuma, nem oszthat ki accusativusi esetet a direkt belső argumentumának, azaz az ilyen igének nem lehet tárgya. A magyarban tehát a tárgyas igéből képzett állapothatározói igeneves szerkezetben ezért nem állhat NP_{acc} alakú tárgy. A tárgyas igéből képzett módhatározói igenevek mellett viszont azért lehet ott a tárgy, mert a tárgyas ige argumentumszerkezete nem csonka, így lejátszódhat a strukturális esetadás.

A vizsgálat megmutatta azt is, hogy indokolt a mai magyar nyelvben két $-vA$ képzőt feltételezni, hiszen a kétféle jelentésű határozói igenév (i) két, különböző jelentésű és (ii) különböző felépítésű igei argumentumszerkezetre érzékeny képzővel képződik. Fény derült továbbá arra is, hogy pontosításra szorul az az állítás is, mely szerint minden igéből képezhető határozói igenév; sokkal inkább arról van szó ugyanis, hogy állapothatározói igenév nem képezhető minden igéből.

IRODALOM

- ALBERTI Gábor 1997. *Argument selection*. Frankfurt am Main.
- BENE Annamária 2005. *Az igék bennható-mediális-tranzitív felosztásának alkalmazható-sága magyar szintaktikai és morfológiai sajátosságok magyarázatában*. PhD értekezés. Budapest.
- BENE Annamária megj. alatt. *Medialitás jelenségek a magyar nyelvben*. Nyelvtudományi értekezések. Budapest.
- BURZIO, Luigi 1986. *Italian syntax: a government-binding approach*. Dordrecht.
- CHOMSKY, Noam 1995. *The minimalist program*. Cambridge, MA.
- CHOMSKY, Noam 1998. *Minimalist inquiries: the framework*. Cambridge, MA.
- IMRE Samu–TEMESI Mihály 1970. A szófajok = Tompa József (szerk.) *A mai magyar nyelv rendszere* 2. Budapest, 193–250.
- KIEFER Ferenc 2003. Alaktan = É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter *Új magyar nyelvtan*. Budapest, 189–284.
- KIEFER Ferenc–LADÁNYI Mária 2000. A szóképzés = Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan* 3. *Morfológia*. Budapest, 137–164.
- É. KISS Katalin 2004. Egy igekötőelmélet vázlata = *Magyar Nyelv* 15–43.
- KOMLÓSY András 1992. Régensek és vonzatok = Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan* 1. *Mondattan*. Budapest, 299–527.
- KOMLÓSY András 1994. Complements and adjuncts = É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc (eds.) *The syntactic structure of Hungarian*. San Diego, New York, 91–178.
- LACZKÓ Tibor 1995. *The syntax of Hungarian noun phrases. A lexical-functional approach*. Frankfurt am Main.
- LACZKÓ Tibor 2000. A melléknévi és határozói igenévképzők = Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan* 3. *Morfológia*. Budapest, 409–452.
- LENGYEL Klára 2000. Az igenevek = Keszler Borbála (szerk.) *Magyar grammatika*. Budapest. 223–245.
- LEVIN, Beth–Malka Rappaport HOVAV 1995. *Unaccusativity: At the syntax-lexical semantics interface*. MIT Press, Cambridge, MA.
- BENCÉDY József–FÁBIÁN Pál–RÁCZ Endre–VELCSOV Mártonné 1994. *A mai magyar nyelv*. Budapest.
- TOMPA József szerk. 1970. *A mai magyar nyelv rendszere I–II*. Budapest.
- TÓTH Ildikó 2000. *-Va* and *-ván* participles in Hungarian = Alberti Gábor–Kenesei István (eds.) *Approaches to Hungarian* 7. Szeged, 237–256.
- KESZLER Borbála szerk. 2000. *Magyar grammatika*. Budapest.
- VELCSOV Mártonné 1994. A szófajok = Rácz Endre (szerk.) *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest, 9–83.

Adverbial Participles of Transitive Verbs and Burzio's Generalization

In this study I focus on adverbial participles of state and manner. Some of these adverbial participles allow, while others disallow for the patient argument of a transitive verb to be present as an object in the adverbial participial structure. I seem to find the answer to this phenomenon in Burzio's generalization, according to which a verb that

cannot thematically mark the subject cannot designate an accusative case to the object; namely, such a verb cannot have an object. This is the reason why adverbial participles of manner are derived from complete transitive verbs while adverbial participles of state are formed from transitive verbs deprived of their agents.

Keywords: adverbial participles, participle affixes, transitive verbs, Burzio's generalization, agent, patient

Gruber Enikő

A HATÁRON TÚLI MAGYAROKKAL
KAPCSOLATOS LEGFONTOSABB
KÉRDÉSEKRŐL*On the most important issues concerning
Hungarians outside Hungary*

Határon túli magyarság a 21. században. Konferenciasorozat a Sándor-palotában 2006–2008. Szerkesztette: Bitskey Botond. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest, 2010.

2010. március 19-én, Budapesten, a Sándor-palotában lehettünk résztvevői annak a határon túli magyarokról szóló tanulmánykötet sajtóbemutatójának, mely egy konferenciasorozat lezárásaként született. Sólyom László, Magyarország köztársasági elnöke az első tanácskozást még 2006-ban indította el azzal a céllal, hogy minél jobban, és minél többen megismerkedhessenek az anyaország határain kívül élő magyarok sorsával, helyzetével, problémáival. Sólyom László a kötet előszavában arról ír, hogy azokra a kérdésekre szeretett volna választ kapni, milyen az adott határon túli közösség szociális, gazdasági, kulturális, oktatási helyzete, melyek az adott közösség intézmény- és társadalomépítésének főbb vonásai és hiányosságai, melyek a magyar támogatáspolitikai problémái, szükség van-e normatív finanszírozásra. Mindezekről a Kárpát-medence különböző területén élő szakemberek véleményét kérte ki, olyanokét, akik nemcsak tudományos módszerekkel vizsgálják a problémát, hanem mindennapi tapasztalataik alapján is átlátják az adott közösség helyzetét. 2006 és 2008 között öt konferenciát szerveztek, melyek egy-egy téma köré csoportosultak. Ilyen volt például az autonómia jelentősége, a nemzetstratégia jelene és jövője, a támogatáspolitikai, vagyis a felzárkóztatás lehetőségei, illetve az anyanyelvi értelmiség kinevelésének a fontossága. A kötetben megjelenő írások tehát a magyar nemzetpolitika szempontjából kiemelten fontos területek bemutatására törekszenek, illetve a helyzetfelmérésen túl egyfajta megoldás-koncepció felvázolásával is próbálkoznak.

A tanulmánykötet két összetevőből áll. A kötetben szereplő hét tanulmány mellett ugyanis a kiadvány tartalmaz egy cd-mellékletet is, amelyen megtalálhatóak a konferenciasorozattal kapcsolatos dokumentumok, az elhangzott elő-

adások írásos formátumai, az államfő határon túli magyarsággal kapcsolatos beszédei és interjúi, valamint információk Sólyom Lászlónak a szomszédos országokban, a kisebbségi magyar közösségek körében tett látogatásairól. A kötet a hét legfontosabb olyan előadást tartalmazza, amelyek a 21. század legfontosabb megoldásra váró problémáit vizsgálják és vázolják fel megoldáslehetőségeit. A szerzők politológusok, szociológusok, történészek, akik megpróbálják szakmai politikájukat érvényesíteni, és ezáltal egy megújult szemlélet alapjait lerakni. A kötet szerzői között találhatjuk Ablonczy Balázs, Bárdi Nándor, Bakk Miklós, Csernicskó István, Csete Örs, Gyurgyík László, Horváth Gyula, Horváth István, Kiss Tamás, Lelkes Gábor, Misovitz Tibor, Öllös László, Papp Z. Attila, Setényi János és Szabómihály Gizella nevét.

A kötet első tanulmánya Ablonczy Balázs és Bárdi Nándor tollából származik, és a *Határon túli magyarok: mérleg, esély, jövő* címet kapta. A szerzők először is megpróbálják megfogalmazni a kisebbségben élő magyar nemzeti-ségű emberek problémáit, melyeket szerintük öt különböző adottságban lehet megragadni. Először is abban, hogy a magyar állam és a magyar nemzet határai a trianoni békeszerződés óta nem esnek egybe. A közép-európai magyar kisebbségi közösségek tehát egy politikai döntés és nem egy társadalomtörténeti folyamat révén jöttek létre, ám napjainkra regionális kisebbségi közösségekké váltak; saját azonosságtudattal rendelkeznek. A másik fontos, nem elhanyagolható tényező, hogy ezen közösségek népessége egyre csökken, ennek következtében társadalmi, gazdasági helyzetük folyamatosan gyengül, ami jövőjük bizonytalanságához vezet. A szerzőpáros mindemellett felhívja a figyelmet a magyar-magyar kapcsolat tisztázatlanságára is, amely állandó problémaforrást jelent, ugyanis legtöbbször különböző álláspontból tekintenek e kérdésre az anyaországi és a külföldi magyarok képviselői. Ez nem meglepő, hiszen ebben a kérdésben még a politikai pártok között sem alakult ki konszenzus. Ötödik-ként Magyarország és a szomszédos államok viszonyát említik, amely nagyban hozzájárul a kisebbségi magyarok jelenlegi helyzetének kialakulásához. Nem mindegy, hogy az adott ország, melynek a kisebbségek állampolgárai, hogyan vélekedik nemzeti identitásuk létjogosultságáról. A tanulmány további részében arról olvashatunk, hogyan próbálja mindezeket értelmezni a kisebbségi magyar közösség, hogyan tekint erre a kérdésre Magyarország, és milyen a szomszédos országok magyarságpolitikája. Ablonczy Balázs és Bárdi Nándor felvázolja az utóbbi két évtizedben kialakult politikai és egyéni stratégiákat is, melyek segítségével megpróbálták javítani a határon túlra szakadt magyarok helyzetén. Ilyen a nemzeti kisebbségvédelem, a nemzeti integrációs politika, a nemzeti autonómia, illetve az európai uniós politikára alapozó jövőkép. A mindennapi életstratégiákat tekintve még két lehetőség kínálkozik: a Magyarországra való áttelepülés vagy a nemzetváltás. Mindkettő tömeges, de nem meghatározó je-

lenség volt az elmúlt két évtizedben. A Magyar Állam Alkotmányában külön bejegyzést találunk, mely szerint felelős a határain túl élő magyarok sorsáért, és köteles előmozdítani és ápolni a velük való kapcsolatot. Ennek megvalósulásáról, lehetőségeiről és módozatairól olvashatunk a továbbiakban, melyet aktualitása miatt a tanulmány egyik legfontosabb részének tekinthetünk. Végezetül egy több lépésből álló megoldás-koncepciót tárnak elénk a szerzők, melynek segítségével egy új és sokkal jobb identitáspolitikát alakíthatnánk ki.

A kötet második tanulmánya Bakk Miklós és Öllös László munkája; a politikai közösség és a kulturális identitás viszonyával foglalkozik Magyarországon és a szomszédos országok magyar kisebbségei körében. A nemzet fogalmának meghatározása helyett a nemzetépítés stratégiáit veszi górcső alá, és a nemzetpolitika feladatainak a feltárását tartja fontosnak. A törekvések négy dimenzióját különbözteti meg, melyek egymásra épülve tudnak csak érvényesülni. Ezek a hagyományos, a nemzet alatti, a határokon átnyúló, transzszuverenitást célzó és a védekező. A magyar állam és a határon túli magyarok viszonyára a nemzetpolitika mind a négy iránya kihat, ám mégis leginkább a határokon átnyúló és az állam alatti nemzetépítés dimenziójában jelenik meg közvetlenül mindaz, amit magyarságpolitikának nevezhetünk. Magyarország, a szomszédos államok és az ott élő magyar nemzetrészek kapcsolatrendszerében a kulturális és a politikai dimenzió egybetartása az egyik meghatározó elem. A 21. század több vonatkozásban is változtatott a két fél közötti viszonyon, így új stratégiák alkalmazására nyílt lehetőség. A tanulmány külön alfejezetben tárgyalja a magyar kisebbségek és az európai regionalizmus kérdését, végigtekintve a romániai, a szlovákiai, a szerbiai, a horvátországi, a kárpátaljai és a szlovéniai magyarság helyzetén, majd konklúzióként felsorolja, hogy mik azok a feltételek, melyek elengedhetetlenek a szomszédos államokban élő magyar kisebbségi közösségek és Magyarország közötti stabil kapcsolat létrejöttéhez és fenntartásához.

A *Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció* fejezet, mely Gyurgyík László, Horvát István és Kiss Tamás kutatásait mutatja be, szociológiai szempontból közelíti meg a tárgyalta kérdéskört. Ez az egyik legérdekesebb tanulmány, ugyanis itt számadatokkal és grafikonokkal próbálták szemléltetni a leírtakat a szerzők, így vizuálisan is hatással vannak ránk az olvasottak. Mivel a demográfiai vizsgálat egyik alapfeltétele, hogy a vizsgált népességet pontosan körülírják, a tanulmány legelőször is arra a kérdésre próbál válaszolni, hogy ki is számít magyarnak. Ennek a megválaszolására egy modellt hoz segítségül, mely három lehetséges kritériumot kínál fel. Ezek a származás, vagyis akinek a felmenői magyarok, az önbesorolás, aki magyarnak vallja magát¹, illetve a nyelvi-

¹ Ez visszavezethető Ernest Renan híres tételére, miszerint a nemzet nem más, mint napenkénti népszavazás.

kulturális készségek. A három kritérium a határon túli magyarság esetében többször átfedi egymást, ugyanakkor vannak csoportok, melyek a három kritérium metszéspontján kívül találhatók. A demográfiai elemzés az erdélyi, a szlovákiai, a vajdasági és a kárpátaljai magyarság vizsgálatával foglalkozik. Kitér a magyar népesség számának és arányának alakulására, a migrációs és természetes népmozgalmi folyamatokra, az etnokulturális reprodukcióra, a kisebbségi magyar közösségeket érintő demográfiai folyamatokra, a társadalmi pozíciókra, és külön fejezetként tárgyalja a magyar nyelvű cigányok identitásának és társadalmi pozíciójának a helyzetét. Ez a tanulmány is, mint az összes, következtetésekkel és ajánlásokkal zárul, melyek megpróbálnak egyfajta lehetséges irányt mutatni az előrelépéshez.

Manapság egyik legfontosabb kérdés a határon túli magyarok körében, hogy van-e lehetőség az anyanyelven való oktatásra. Az sem mindegy, hogy mindez milyen színvonalú, és milyen szintig valósul meg. Ahhoz ugyanis, hogy a határon túli magyarok megszilárdítsák helyzetüket, mind politikai, gazdasági vagy kulturális téren szükség van magyar értelmiségi rétegre. Ennek a kitermeléséhez viszont magyar tannyelvű oktatásra. Csete Örs, Papp Z. Attila és Setényi János a Kárpát-medencei magyar oktatás helyzetét próbálja felmérni tanulmányában, melynek első fele az oktatást meghatározó feltételeket tekinti át, majd a nemzeti-kulturális identitás átadásának feladatát elemzi, végül pedig kitér az oktatással kapcsolatos globális feladatok felvázolására és a szomszédos államokon belüli trendek helyzetére is.

A kötetben helyet kapott egy nyelvpolitikával és nyelvtervezéssel kapcsolatos tanulmány is, amely a határon túli magyar közösségek jövőjének úgyszintén az egyik legfontosabb kérdésköre. A beszélt nyelv ugyanis nagyban hozzájárul az identitás kialakításához, és későbbi megerősítéséhez. Nem hiába idézik még ma is Kazinczy híres mondását, miszerint nyelvében él a nemzet. Csernicskó István és Szabó Mihály Gizella kísérelte meg feltárni és bemutatni számunka a magyar kisebbségi nyelvpolitikák helyzetét a szomszédos országokban. A magyar kisebbséggel rendelkező Kárpát-medencei országok ugyanis csatlakoztak a releváns nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumokhoz, ami azt jelenti, hogy vállalták a minimális kisebbségi nyelvi, nyelvhasználati jogok biztosítását, ugyanakkor abban eltérő tendencia mutatkozik, hogy egyes országok miként is építették ezt be saját jogrendszerükbe. A kisebbségi magyar közösségek fennmaradásához viszont elengedhetetlen követelmény a nyelvmegtartás, hiszen a nyelvcsera sok esetben egyben identitásváltást is eredményez. Ennek érdekében fontos a magyar nyelv pozíciójának megerősítése, és nem szabad megengedni, hogy kiszoruljon a közszférából, és csak a magánszférára redukálódjon. Ezekről, és ehhez hasonló problémafelvetésről olvashatunk e tanulmányban, mely külön kitér a terminológiai kérdések tisztázására, a jogi helyzetre, a nyelvtervezési feladatokra és az oktatáspolitikai jövőbeli teendőire is.

Bárdi Nándor és Misovicz Tibor célja az volt, hogy összegezzék a határon túli magyarok támogatására vonatkozó tapasztalatokat, áttekintsék a célkitűzéseket és a feladatokat, illetve hogy felvázoljanak néhány alapelvet és fejlesztési jövőképet. Elsősorban a támogatási rendszer működésével foglalkoznak. Áttekintik az elmúlt két évtizedet, rendszerezik és újrafogalmazzák a támogatáspolitikai funkcióját, majd javaslatot tesznek a rendszer továbbfejlesztésére. Az átgondolást több ok is indokolja. Elsősorban az, hogy a határon túli magyarság nagy része az Európai Unióba került vagy belátható időn belül kerülni fog, míg a kárpátaljai magyarság hosszú távon a schengeni határokon kívül marad. Ezért a legsürgősebben megoldandó problémának az ottani magyarok határátlépési problémája tekinthető, hiszen ők csak vízummal jöhetnek Magyarországra. Mindemellett természetesen a támogatási eszközök tekintetében is másmilyen kategóriába sorolhatók, ugyanúgy, ahogy a vajdasági magyarok is, akik még nem tartoznak az Európai Unióhoz. Az évek során területileg változtak a migrációs trendek, illetve a nyelvhasználat lehetőségei is, melyek szintén befolyásolják a megítélt támogatás mértékét. Az utóbbi két évtized támogatáspolitikája a kisebbségi magyar intézményrendszer kiépítésére irányult. Ez jórészt infrastrukturális beruházás volt, illetve tudásbeviteli programokból és intézmény-működtetésből állt. A magyar támogatáspolitikának a jövőben is arra kell törekednie, hogy segítse a kisebbségben élő magyarok kulturális, nyelvi, oktatási igényeit kiszolgáló intézményrendszereket, viszont a régiók fejlettségének javításához a magyarországi támogatáspolitikai sajnos nem rendelkezik elegendő forrással, így ilyen téren nem tud hozzájárulni a határon túli magyarság előbbre jutásához.

Horváth Gyula és Lelkes Gábor tanulmányának címe: *Területi kohézó a Kárpát-medencében: trendek és teendők*. Mivel e térségre az általános elmaradottság jellemző, mert a gazdasági változások, melyek az utóbbi években végbementek, a magyar közösségeket kedvezőtlenül érintették, szükség lenne egy kohéziós erőre, mely összefogná e területeket, és segítené működésüket. A Kárpát-medencében ugyanis az eltérő politikai-gazdasági környezetnek köszönhetően igen erőteljesen szegmentált, egymástól függetlenül működő részpiacokra bomló gazdaság alakult ki. A részpiacokra szakadást napjainkban tovább fokozza, hogy az egyes országok az euroatlanti integrációs folyamat különböző fázisainál tartanak. Az integrációs folyamat előrehaladtával a részpiacok kapcsolattrendszere valószínűleg javul majd, azonban Kárpátalja és Vajdaság esetében hosszabb távon kell számolni a problémák fennmaradásával. Az eltérő fejlettségi fok azonban nem csak gátló és hátráltató tényező lehet, hanem ellenkezőleg. A gazdaságilag fejlettebb térségek ugyanis munkaerőigényük révén dinamizálhatják a szomszédos országok munkaerőpiacát. A tanulmány szerzők sorra veszik a szomszédos régiókat, a rájuk jellemző különböző tendenciákkal, és megpróbálnak valamiféle útmutatót szolgáltatni a jövőbeli tervekhez.

A tanulmánykötet, mint ahogy láthatjuk, igen széles skálán próbálja vizsgálni a határon túli magyarok helyzetét. Kitér minden olyan kérdéskörre, amely bármi módon, de befolyásolja az ott élő emberek identitását. A helyzetfelmérésen túl megpróbál egyfajta útmutatóul is szolgálni, ezért minden tanulmány végén ott a lehetséges irányelv, melynek alkalmazásával egy új és jobb mederbe terelődhetne az anyaországon kívül élő magyar emberek élete. Már maga a konferencia ötlete is dicséretet érdemlő kezdeményezés, a tanulmánykötet megjelentetése viszont még egy ennél is jelentősebb, hiszen általa sokkal több emberhez jutnak el ezek a gondolatok, és reméljük, minél több tervezet meg is valósul.

Törteli Telek Márta

„...AZ Ő NYELVHASZNÁLATUK SEM RÚT,... CSUPÁN VALAMI MÁS”

“Their language use is not ugly either...it’s only something different”

Lanstyák István–Menyhárt József–Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV.* Kalligram Könyvkiadó, Dunaszerdahely, 2009

A Gramma-könyvek sorozatának 2009-ben megjelent darabja – az eddigiekhez hasonlóan – hosszabb lélegzetű, de mégsem monografikus terjedelmű tanulmányoknak ad helyet. A Gramma Nyelvi Irodán kívül a többi határon túli kutatóállomás munkatársainak írásait is közli. Ezen kutatások távlati célja a kisebbségi magyar nyelvhasználat körülményeinek, feltételeinek javítása. A kötet szerkezete az eddigiekhez hasonlóan folyóiratszerű. A gyűjtemény tartalmi, módszertani, szemléleti szempontból igen változatos, hiszen minden dolgozat másfajta témakört, másfajta megközelítést képvisel.

Csernicskó István *Ukrajna és a nyelvi sokszínűség* című dolgozatában a kisebbségi nyelvek helyzetére koncentrált. Ukrajna egyetlen államnyelve és egyben hivatalos nyelve az ukrán. Habár a nyelvtörvény lehetőséget teremt – az államnyelv mellett – a kisebbség nyelvének használatára is, megfogalmazása nem egyértelmű, és emiatt a jogértelmezés ellentmondásos. A Valerij Khmelko által megkülönböztetett öt nagy régióban jelentősen eltérő azok aránya, akik anyanyelvként az ukránt és az orosz, illetve a két nyelv kontaktusváltozatát, az ún. szurzsikot használják. Az ország többnyelvűségét azonban a 2001-es népszámlálási adatoknál és a szociológiai kutatások eredményeinél is ékebben bizonyítja a mindennapok nyelvi gyakorlata (a nagyvárosok szimbolikus tere – a feliratok és reklámok –, a televíziós műsorok stb.). A deklarált jogok és a valós helyzet között feszülő ellentétet az ukrán állami nyelvpolitika szeretné úgy feloldani, hogy az ország nyelvi képét összhangba hozza a kodifikált nyelvi helyzettel. A mai nemzetiségi és nyelvi sokszínűség helyett inkább a nemzetiségi szempontból színes, ámde nyelviileg homogén állam modelljét tekinti mintának. A szerző nyelvpolitikai írása tényszerű (a bemutatott adatokat táblázatokkal, ábrákkal és diagramokkal szemlélteti), ugyanakkor gondolatébresztő is.

Jiří Nekvapil–Tamah Sherman–Balogh Erzsébet–Tápainé Balla Ágnes–Oliver Engelhardt *Interakció előtti menedzselés multinacionális nagyvállalatoknál Közép-Európában* című tanulmányának elméleti háttéréül a J. V. Neustupný és B. H. Jernudd által kidolgozott nyelvmenedzselés-elmélet szolgál. Dolgozatukban a multinacionális nagyvállalatok Csehországban és Magyarországon működő leányvállalatainak nyelvi kommunikációs és szociokulturális helyzetét mutatják be. Ezeknél a leányvállalatoknál több nyelvet használnak. Bevezették az interakció előtti menedzselés fogalmát, amely a későbbi problémákban előforduló nyelvi problémák anticipálása-ként jön létre. Próbakutatást folytattak, melynek középpontjában a nagyvállalatok mikro- és makroszintjein alkalmazott nyelvi stratégiák leírása áll. Az interakció előtti menedzselés lehet célzott, vagyis utalhat egy konkrét jövőbeli cselekvésre, illetve általános, azaz egymáshoz hasonló interakciók sokaságára is irányulhat. A kutatók szeretnék hangsúlyozni, hogyha az ilyen stratégiák általánossá válnak az egyének között, valószínű, hogy ezeket a szervezett nyelvi menedzselés képviselői észlelik, és a vállalaton belül hatalmuk folytán még inkább elterjeszthetik.

Petteri Laihonon *A magyar nyelvi standardhoz kapcsolódó nyelvi ideológiák a romániai Bánságban* című írásában a nyelvi ideológiák kutatását használja elméleti keretként, amelyet a társalgáselemzés módszertanával egészít ki. A szerző a deduktív módon felépített tanulmányban az általánosabb kérdések (nyelvi standard, magyar nemzetfogalom, határtalanítás) felől közelít a speciálisabbakhoz. Az empirikus részben ismerteti a bánsági magyarokkal készült nyílt interjúkban előforduló standardhoz kapcsolódó diszkurzus jellemzőit. Példákkal illusztrálja a helyi magyar és a magyarországi magyar közti különbségekről való metanyelvi beszédeket. Az ún. népi nyelvészet kategóriájába tartozó összefoglalás azért fontos és érdekes, mert a beszélők saját nyelvváltozataikról alkotott képe meghatározó a nyelv presztízse, megtartása vagy feladása szempontjából. Az interjúalanyok számára a magyar nyelvi kultúra normaközpontúsága vitán felüli kiindulópont, a standard az alapvető viszonyítási pont. Saját nyelvváltozatuk sajátosságait idegenszerűségnek tekintik, azaz negatívan értékelik az anyanyelvváltozatukat. Szerintük nyelvük kevertségét a román nyelvből átvett elemek okozzák. A magyarországi standard magyarnak társadalmilag magasabb rangot tulajdonítanak. Ez ellen próbál tenni határtalanítás (a határon túli alakok, szavak és jelentések ismertetése, valamint a magyarországi nyelvészeti kiadványokba való beemelése) címen a szociolingvisztikai kutatók és a határon túli nyelvészek egy csoportja. A tágabb, befogadó jellegű nyelvi kodifikáció, nyelvművelés és oktatás mérsékelhetné „az anyanyelvhasználat bizonytalanságát”. Ugyanakkor a határtalanításban látható az is, hogy az

összmagyar nemzetfogalom mellett helyet kapnak regionális, helyi jellegű identitások nyelvi értékei is.

Lanstyák István *A határon túli magyar szókészlet eredet szerinti rétegei* című tanulmányában a lexikológiai kutatások eredményeinek egy részét összegzi. A ht szókincs egyoldalú szemléletének visszaszorulásához úgy szeretne hozzájárulni, hogy azt a maga differenciáltságában mutatja be. A ht szavak eredetük szerint ötfélék lehetnek: 1. km szavak; 2. táji eredetű szavak; 3. km eredetű szavak (jelentős részük stílusbeli kölcsönszó); 4. ht eredetű lexémák (közvetett kölcsönszavak és kontaktushatástól független, önálló alkotások); 5. államnyelvi eredetű szavak (közvetlen kölcsönszavak, ill. alaki kölcsönszavak). Az egyes rétegek jellemzése során mindig utal arra, hogy az adott rétegben hogyan nyilvánul meg a kontaktushatás, ugyanakkor azokra az esetekre is rávilágít, amikor nem kell kontaktushatással számolnunk. A ht szavak fogalomkörönkénti, színes és életszerű leírását adja, az említett rétegek és kölcsönszók szerinti bontásban. Nyomatékkal hangsúlyozza, hogy az államnyelvi eredetű és a belső keletkezésű, ill. a határon túli és a közmagyar szavak közt nyelvi szempontból nincs semmilyen értékkülönbség. Mindig a konkrét beszédhelyzet függvényében választunk a szókincs egyes rétegeinek szavaiból. Végül azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a ht szavak a helyi, kisebbségi identitásnak, a szolidaritásnak, míg a sajátos ht szavak km megfelelői az egyetemes magyar identitásnak a kifejezői. A szerző munkája szakirodalmi megalapozottságával, világos fogalmi és következtetési rendszerével tűnik ki. Közérthető módon ír, a szakkifejezéseket értelmezi és magyarázza, megkönnyítve ezzel a nem szakmabeli olvasó dolgát.

Pallag Edina „*Merr ahogy én tanultam magyar az olyan olyan olyan konyhamagyar*” című írásában egy szlovákdomináns szlovák-magyar két-nyelvű fiatalember magyar nyelvhasználatát vizsgálja. Azokat a jelenségeket veszi górcső alá, amelyek a legszembetűnőbben elkülönítik az adatközlő megnyilatkozásait az egynyelvű beszélőktől, vagyis a kódváltástípusokat. A kódváltás meghatározásából kiiindulva az adatfeldolgozás során típusok szerint rendszerezi és jellemzi az egyes jelenségeket. A konkrét, empirikus vizsgálati anyaghoz egyrészt elemzés kapcsolódik, másrészt hivatkozási alapul is szolgál. Megállapítja, hogy adatközlője és a hozzá hasonló emberek magyar beszédmódja is szigorú szabályok szerint alakul, vagyis egyáltalán nem rendszertelen nyelvhasználat eredménye. Viszont a szóbeli megnyilvánulások, az egynyelvű beszélőkével egybevetve sokkal töredezettebbek és gyakrabban tartalmaznak vendégnyelvi elemeket.

Az átiratban B típusú bázistartó kódváltásokból (1,5-ször) többet találni, mint V típusúból, vagyis ami a nyelvi dominancia fokát illeti, az egyetemis-

ta férfi legfeljebb enyhén szlovákdominánsnak nevezhető. Az előző megállapítást támasztja alá az a tény is, hogy a legtöbb bázisváltó kódváltás mondaton belül valósul meg. A szlovák nyelv állandó jelenléte és befolyásoló hatása miatt a fiatalembernek a magyar nyelv a gyengébben beszélt nyelve. „Szorult helyzetben” a sikeres kommunikáció érdekében kódváltással él, amikor a beszédtema változásával nyelvi hiány vagy lapszus lép fel. Ez a nyelvtudásbeli különbség valószínűleg azzal magyarázható, hogy óvodába kerülése után anyanyelve helyét szinte minden szintéren és szituációban a szlovák nyelv vette át. Bizonyos témakörök szókincsét és esetleg bizonyos bonyolultabb nyelvtani formákat eleve el sem sajátított magyarul. A kódváltás okaként még megfigyelhető az idézés, a felidézés és a kötés (triggering). A szerző továbbá kitér a kódváltás funkcióira (a stílushatáskeltésre, a pontosításra, a nyomatékosításra, a hitelesítésre, valamint az intézménynevek, létesítmények megnevezésére) és az azt kísérő jelenségekre is.

Pintér Tibor *A magyarországi és szlovákiai cigányok diglossziája: pro és kontra című* dolgozatában nem ért egyet a magyarországi és szlovákiai beszélőközösség sommás megközelítésével. A romani- és beáspárú kétnyelvűséget nem tekinti diglossziának. A cigány csoportokat saját kutatásai, valamint az idevágó szakirodalom alapján mutatja be. Kutatásait 2001–2002-ben Dunaszerdahely romungró lakosságával, valamint 2002-ben a malomhelyi közösség lovári lakosságával végezte. Megkülönböztetett figyelmet szentel Pálmainé Orsós Anna Mánfa községet, valamint Bartha Csilla Hodász és Kántorjánosi községeket érintő koordinált kutatásaira. Pintér szerint az E-K kódok (fishmani) formális-informális tükrözése korántsem olyan egyszerű és egysíkú, és a helyzetet inkább a Gumperz által leírt kettős beágyazott diglosszia modellel vázolja fel. Az E és K kódok megoszlása, presztízsük és az egyes nyelvek elsajátításának módja (sorrendje, ideje) a közösség jellegétől (zárt csoport vagy szórt közösség), ill. az interetnikus kapcsolatok számától és/vagy erősségétől függően eltérő lehet. Ugyanakkor a diglosszia esetében lényegesnek tartott stabil nyelvi helyzet sem általános a mai magyarországi és szlovákiai kétnyelvű cigány csoportok mindegyikére. Ez főként a szórt közösségben élő (főleg városi), elsősorban fiatalabb generációt érinti. A szerző Fishman gondolatát tartja követendőnek, mely szerint nem célszerű minden etnokulturális problémát diglossziának tekinteni: ahhoz, hogy diglossziáról beszéljünk, feltétlenül érvényesülniük kell bizonyos feltételeknek.

Lanstyák István és Jozef Tancer *Egy nyelvet megtanulni nem kötelesség, hanem jog* címmel a nyelvművelő tevékenységéről ismert pozsonyi lakossal, Mayer Judittal készített (erősen szerkesztett) virtuális interjút ad közre. A kutatás célja, hogy a pozsonyiak legidősebb nemzedékének visszaemlé-

kezései alapján rekonstruálja a város nyelvi helyzetét az 1918-as fordulatot megelőző időkben, a két háború közti időszakban, a szlovák állam éveiben, a háború utáni üldöztetés alatt, a kommunista diktatúra évtizedeiben és a rendszerváltozás után. A nyelvi interjúban nyomon követhetjük a háromnyelvű Pozsony hagyományos, őshonosnak tekinthető nyelveinek, a magyarnak, a németnek és a szlováknak a sorsát. Mindeközben meggyőződhetünk Pozsony nyelvi sokszínűségéről (a maga történetiségében, időbeli változásában), hiszen a régi pozsonyiak szerint az ő városukban tíz nyelven lehet beszélni: magyarul, németül, szlovákul, csehül, horvátul, jiddisül, cigányul, olaszul, franciául és angolul.

A kiadványsorozat megszokottá vált rovatában, az *Élő nyelv* címűben Pallag Edina tanulmányának alapjául szolgáló, konyhamagyar nyelven folyó beszélgetés átiratát olvashatjuk. Megakadásjelenségek, kódváltások és más kontaktusjelenségek érhetők tetten a kassai kétnyelvű fiatalember nyelvhasználatában. Mózes György is forrásértékű, hiteles nyelvi anyagot közöl, melyben a csallóközi nyelvjárás jellegzetességei figyelhetők meg. A közreadók a beszélgetések írott formába való öntésekor nem törekedtek arra, hogy az élőszóbeli megfogalmazás jellemzőit kigyomlálják a szövegből, hiszen ezek az elemek a hitelességet szolgálják. A forrásjellegű szövegek közlésével a további kutatásokat alapozzák meg.

A Gramma-sorozat olvasói már megszokhatták, hogy a nyelvi irodák életébe is bepillanthatnak. Márku Anita a *Hodinka Antal Nyelvi Intézetéről röviden* ír, mely 2001-ben alakult az MTA határon túli magyar nyelvészeti kutatóhely-hálózat ukrainai intézeteként. Tagja a Termini-kutatóhálózatnak, mely egyesíti a határon túli kutatóműhelyeket. Az intézet tevékenysége a következőkre terjed ki: a) a kárpátaljai magyar nyelvhasználat tudományos vizsgálata; b) írott és beszélt nyelvi adatbázisok építése, archiválása, elemzése; c) a helyi magyar nyelvhasználat nyelvtervezési problémáinak áttekintése, javaslatok megfogalmazása; d) oktatás, továbbképzés; e) kutatásszervezés; f) a tudományos utánpótlás nevelése, segítése; g) a nyelvészetiek mellett társadalomtudományi kutatási programok segítése, támogatása. Ezen tevékenységek közül kiemelendők a korpuszmunkálatok, a határon túli magyar nyelvváltozatok leírása és a Kárpát-medencei magyar földrajzi nevek kodifikációjának előkészítése, egy elektronikus földrajzinév-azonosító szótár elkészítése.

A *Recenziók* mint kedvcsináló ismertetések jól szolgálják a tájékozódást és a tájékoztatást. Ezúttal a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról, az ottani fiatalok nyelvválasztási és kódváltási stratégiáiról, valamint a finnországi svéd nyelvi helyzetéről szóló kiadványok ajánlóját olvashatjuk. A recenzált könyvek témájukat tekintve fontosak, szemléletükben, tárgyalásmódjukban

figyelemre méltóak. A leírások nem csupán részletesen ismertető jellegűek. A recenzensek (Bátyi Szilvia, Ferenc Viktória és Vincze László) véleménye megalapozott, írásuk felhívó és eligazító jellegű minden esetben.

S végül a kötetet a szerzői adatbázis, név- és tárgymutató, valamint a nyelvi adatok mutatója zárja.

Barcsi Tamás

A REMÉNYHORDOZÓ

The carrier of hope

Cs. Gyimesi Éva: *Szem a láncban. Bevezetés a szekusdossziék hermeneutikájába*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2009

A Kolozsvárott élő neves irodalmár és egyetemi oktató, Cs. Gyimesi Éva *Szem a láncban* című könyve a szerző ellenzéki tevékenységével kapcsolatos, Romániában, az 1970-es, 80-as évek Ceaușescu nevével fémjelzett diktatúrájának időszakában keletkezett állambiztonsági iratokat (egy 2006-ban kikért dosszié anyagát) tartalmazza, a dokumentumokat elemző, a hátterüket megvilágító bevezető tanulmánnyal együtt. Ebben a tanulmányban Cs. Gyimesi Éva nem magyarázkodik, nem tetszeleg a „hősi ellenálló” szerepében, és legfőképpen nem vádol senkit (ezek a magatartásformák távol állnak tőle), csupán az iratokkal kapcsolatos tények felsorakoztatásával, továbbá a mögöttük álló történetek, viszonyrendszerek, gondolatok feltárásával próbálja *megérteni* és *megértetni* a diktatúra sajátosságait. Egy olyan rendszer működési mechanizmusaiba nyerünk betekintést a dokumentumokat olvasva, amelyben „mindenki csak szem a láncban” (a kötet címe Illyés Gyula zsarnokságról szóló versének egyik sorára utal), ahol az emberek eszközként való kezelése, megfigyelése, megfélemlítése a hétköznapiak része. A szabadságnélküliség és a végletes kiszolgáltatottság állapota ez, s az egyén a rendszer gépezetének fogaskerekévé válik, akár félelemből, akár annak belátásából, hogy ilyen körülmények között legokosabb alkalmazkodni a „Fennállóhoz”. Persze, ide sorolhatók azok is, akik tisztán ideológiai okokból szolgálták a rendszert, bár feltehetően ilyen emberek a vizsgált korszakban már alig voltak. „Mit tehettünk volna?” – tették fel sokan a kérdést, ha a felelősségüket firtatták egy totalitáriánus rendszerben betöltött szerepükkel kapcsolatban, hiszen „Parancsot kaptam. Nem volt más lehetőség. Mindenki ezt tette.” Valóban elégséges indokok ezek az elfogadhatatlan állapotok eltűrésére, fenntartására? Cs. Gyimesi Éva könyve is arról szól, hogy *mindig van más lehetőség*. Mert szerencsére nem mindenki teszi meg azt, ami a legtöbbek számára magától értetődő. Az ilyen emberek a *Reményt hordozzák*. Az emberség, a szabadság világa sejlik fel minden olyan cselekedetben, amely az emberi méltóság melletti kiállásként és az ebből következő személyes szabadság megvalósításaként értelmezhető. A

szerző vallja az egyik lehallgatott beszélgetésben: „Én a reményen nem azt értem, hogy konkrét elképzelésem van egy jobb világ bekövetkeztéről, a reményen az ellenállásba vetett hitet értem, az emberi minőségbe, méltóságba és szabadságba vetett reményt. Vagyis a szabadság iránti igényről van szó...”¹

Albert Camus a lázadásról írt esszéjében rámutat: az ember az egyetlen teremtmény, amely *elutasítja, hogy az legyen ami*.² Camus az életet szükségszerű jöként tételező abszurd gondolatmenet alapján értelmezi a lázadást (hogy ki-mondhassuk az élet abszurditását, a tudatnak élőnek kell lennie): a mindennapok megpróbáltatásában a lázadás ugyanazt a szerepet tölti be, mint a „cogito” a gondolat rendjében, fő evidencia, amely az összes emberre alapozza a legfőbb értéket: *Lázadok, tehát vagyunk*.³ A látszólag negatív lázadás valójában mély-ségesen pozitív, mert azt tárja fel, ami mindörökké megóvandó az emberben.⁴ Lázadni sokféleképpen lehet, de a valódi lázadó az emberi méltóságból következő értékekért áll ki, és ezeket tiszteletben tartva fejt ki tevékenységét (erre utal Camus is). A lázadó nemet mond, és vállalja ennek a következményeit, ezért nem tekinthető „ártatlan áldozatnak”: oka van az ellene való fellépésnek, hiszen megsérti a fennálló szabályokat, még akkor is, ha ezek morális szempontból kifogásolhatók, így erkölcsi értelemben az üldözők, a megtorlók ítéelhetők el. Cs. Gyimesi Éva a diktatúra viszonyainak leírására használt szokásos „tettes és áldozat” kategóriákat kibővíti a „*disszidensek*” fogalmával, a belső ellenállókat, ellenzékieket értve ezen. Ők nem tekinthetők „áldozatnak”, amennyiben önként kötelezték el magukat valamely eszmerendszer, világszemlélet, hit mellett, és vállalták véleményük és tetteik következményeit: ami lehetett követés, lehallgatás, házkutatás, publikálás letiltása, fegyelmi büntetés, intézményből való eltávolítás, verés, börtönbüntetés stb.⁵

A lázadó tettével elutasítja eszközként való kezelését, és szembesíti a hatalmat bűnösségével, amelynek következtében a hatalom őt minősíti bűnözőnek, és mindent megtesz, hogy éreztesse a lázadóval: csupán egy eszköz a kezében. Lehet, hogy a lázadó nem tesz mást, mint a magától értetődő tények igazsága mellett áll ki. De egy diktatúrában semmi sem magától értetődő: ha az elnyomó hatalom kihirdeti, hogy kettő meg kettő öt, akkor ez a törvény. Orwell híres regényének (1984) lázadója, Winston Smith a következőket írja naplójába: „A

¹ Cs. Gyimesi Éva: *Szem a láncban. Bevezetés a szekusdossziék hermeneutikájába* (Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2009) 144. o. Ezúttal nem a szerző volt a lehallgatás elsődleges célpontja, hanem egy barátja.

² Albert Camus: *A lázadó ember* (fordította: Fázsy Anikó, Bethlen Gábor Könyvkiadó, Bp., 1993) 19. o.

³ I. m. 33. o.

⁴ I. m. 280–286. o.

⁵ Cs. Gyimesi Éva: i. m. 31. o.

szabadság az, ha szabadságunkban áll kimondani, hogy kettő meg kettő négy. Ha ezt megtehetjük, minden egyéb magától következik.”⁶ Richard Rorty ehhez hozzáteszi, hogy nem az a fontos, hogy a „kettő meg kettő négy” igaz-e, hanem az számít, ha hiszünk benne, akkor kimondhassuk anélkül, hogy bántódásunk esne. Rorty kiemeli: a szenvedésre való képesség az állatokra is jellemző, azonban csak az ember fogékony egy bizonyos fajta szenvedésre, a *megalázásra*. Ez történik például, ha valakit olyan dolgok megtételére kényszerítünk, amellyel később képtelen lesz szembenézni, ezáltal lebontjuk a világát, lehetetlenné tesszük számára, hogy a nyelvet annak leírására használja, ami ő volt.⁷ A diktatúra nem tűri az egyéni véleményt, gondolkodást, világnézetet, a másként cselekvést, azt, ha valaki eltér a igazság és igazságosság hivatalossá tett torz mércéitől. Ezért a hatalom mindent elkövet – félelemben tartással, folyamatos kontroll alá helyezéssel, egzisztenciális fenyegetésekkel –, hogy a lázadó maga vonja vissza nézeteit, tagadja meg önmagát, árulja el társait, a megalázástól törjön meg, hiszen nem mártírokra van szükség, akik mindig nyomot hagynak maguk után, hanem engedelmes alattvalókra.

Cs. Gyimesi Évát első ízben a 70-es évek második felében vonták megfigyelés alá, mivel fiatal oktatóként magyar irodalmi kurzusain olyan előadásokat tartott, melyekkel kivívta a hatalom nemtetszését. 1979 és 1983 között nincs nyoma az iratok alapján bármiféle megfigyelésnek, viszont ezután újrakezdődik a szerzőt érintő állambiztonsági eljárás, amely a 80-as évek végéig tart. Az újbóli célszeméllyé válás indoka feltehetően Cs. Gyimesi Évának az *Ellenpontok* szamizdat folyóirat szerkesztőivel és terjesztőivel ápolt szoros kapcsolata lehetett. Az *Ellenpontok* szerkesztői 1982-ben tíz pontból álló *Programjavaslatot* állítottak össze a romániai magyarság jogfosztott helyzetének megváltoztatása érdekében, illetve egy *Memorandummal* fordultak a helsinki értekezlet megállapodásainak betartását ellenőrző madridi konferencia résztvevőihöz. A szerző aktív ellenzékiiségének kezdete is ehhez az időszakhoz köthető: innentől egyre nagyobb aktivitással lép fel az emberi jogok semmibevevételével szemben, a magyar kisebbségi jogok és érdekek módszeres elnyomása, a diktatúra visszaélései ellen. Mivel szellemi ember, elsősorban írásaival veszi fel a harcot, illetve értékfelfogásának megfelelő egyetemi előadásaival, de az is lázadásnak minősül ebben a korszakban, hogy nem tagadja meg hitét, és eljár templomba. Fellép a frissen végzett magyar szakos tanárok kihelyezési gyakorlata ellen: a fiatal dip-

⁶ George Orwell: 1984 (fordította: Szijgyártó László, Európa, Bp., 1996) 92. o.

⁷ Richard Rorty: *Esetlegesség, irónia és szolidaritás* (fordította: Boros János, Csordás Gábor, Jelenkor, Pécs, 1994) 197–198. o. Ezeket Rorty Orwell 1984 című regényének a kegyetlenség szempontjából való elemzése kapcsán írja, amelyben részletesen foglalkozik O’Brien alakjával, akinek az ilyen értelmű megalázás a célja.

lomásoknak a tanügyminisztérium által megjelölt iskolákban kellett megkezdniük a munkát (a kapott posztot három évig nem hagyhatták el), és nem magyarlakta területeken, hanem az ország teljesen más részein biztosítottak számukra állást, ahol csak a másik szakjukat használhatták. A szerző támogatja a volt diákok akcióját 1985-ben: ekkor az újonnan végzett magyar szakosok nem vették át a kihelyezési utasításukat. Fontos kiemelni, hogy Cs. Gyimesi Éva lépéseket tett a magyar és román nemzetiségű másképp-gondolkodók közötti szövetség megteremtése érdekében, pl. nyílt levelet intézett Doina Corneához.

Ezek az akciók a „célszemély” ellen foganatosított eljárás cselekmények megszorodásával jártak együtt, továbbá egyre többször és egyre drasztikusabb módon próbálják hallgatásra és nézeteinek visszavonására kényszeríteni. Állandóan a nyomában vannak, lehallgatják beszélgetéseit, az egyetemen fegyelmi eljárást kezdeményeznek ellene, amelynek következtében egy időre felfüggesztik az állásából. Aki ilyen nyomás mellett is kitart eszméi és tevékenysége mellett, méltán nevezhető *hősnek* (az igazságkeresés lázadó hőseinek), még akkor is, ha a szerző inkább azt hangsúlyozza: bármennyit tett is a rendszer ellen, valamiképpen mégiscsak része volt annak. Hősiességéből (és a hozzá hasonlók hősiességéből) nem von le semmit állandó kételye, hogy helyesen cselekszik-e (cselekedett-e), hiszen pl. a megfigyelések a családját is érintették (mély nyomot hagyott a szerzőben az eset, amikor egy házkutatás során kislánya iskolatáskáját dúlták fel először). Ahogyan a hivatalos szerveknek szánt írásos magyarázkodásaitól sem lesz kevésbé tiszteletreméltó, ezekben – az „életben maradás” érdekében – tisztázni próbálja magát a vádak alól (de soha nem tagadja meg önmagát, társait nem árulja el, harcát továbbra is folytatja).

A szerző szerénysége, annak hangsúlyozása, hogy ő is csak „egy szem volt a láncban”, illetve a vádaskodások elkerülése és másoknak erre való felszólítása még szimpatikusabbá teszi őt az olvasó szemében. Mert ahogy a kötet utószavában (az „*Utórezgés*”-ben) írja, a „nyolcvanas évek végén magyar körökben a mártírképzés volt a divat, ma a bűnbakképzés versenye van”.⁸ Sajnos sem Romániában, sem Magyarországon nem történt meg a valódi szembenézés a múlttal, a bűnösök szembesítése tetteikkel. Természetesen nem a megtorlást hiányoljuk, hanem az erkölcsi megtisztulás lehetőségének megteremtését, a tények feltárásából következően az előző rendszer működésének jobb megértésére való törekvést, és annak megakadályozását, hogy egykori pártvezetők ismét politikai szerephez jussanak vagy éppen anyagi hasznat húzzanak abból, hogy „jókor voltak jó helyen”. Mert lehet, hogy mindenki részese volt a rendszernek, de az egyes emberek nagyon különböző szerepeket tölthettek be abban, hiszen az áldozatok mellett ott voltak a különböző módon ellenszegülők, a „dissziden-

⁸ Cs. Gyimesi Éva: i. m. 253. o.

sek”, továbbá a pártállammal együttműködők sem alkottak homogén csoportot: volt, aki mindent megtett mások tönkretétele érdekében, volt, aki igyekezett úgy végezni a feladatát, hogy a lehető legkevesebb kárt okozza (mint a „Mészáros” fedőnevű besúgó Cs. Gyimesi Évának), de lehettek olyanok is, akiknek az elnyomó gépezet részeként ébredt fel a lelkiismeretük (lásd *A mások élete*, „*Das Leben des Anderen*, 2006” című filmet, amely az NDK titkosszolgálatáról és a diktatúráról szól). Napjainkban a rendszer valódi működéséről feltárása és az erkölcsi felelősség kérdéseinek cizellált módon való felvetése helyett *stigmatizálás* folyik: ismert emberek besúgói múltjának időnkénti leleplezése és az illető pellengérré állítása a média segítségével. Pedig biztosan nem a megfélemlítéssel és/vagy előnyök juttatásával jelentések írására rábírt „civil ügynökök” voltak a rendszer legnagyobb bűnösei. Arról nem is beszélve, hogy „a vezetőknek, párttitkároknak, költőknek, íróknak, főszerkesztőknek, egyetemi tanároknak, egyházi tisztségviselőknek stb. semmit nem kellett aláírniuk, csupán jelenteniük volt kötelező, de annak semmi nyoma nem maradhatott. Nekik nincs is dossziéjuk, az életükről nem készült mikrofilm, nem dekonspirálhatja őket soha senki”.⁹

Egészen biztos, hogy az elmúlt rendszer bűneivel való szembenézés, valamiféle erkölcsi megtisztulás elmaradása is hozzájárult ahhoz, hogy a demokratikus intézmények megteremtésén túl – ez Magyarországra és Romániára is igaz lehet – a „demokrácia belső atmoszférájának” (amelynek fontosságára a szerző Bibóra hivatkozva utal) kialakulásában problémák mutatkoznak.¹⁰ Ennek következményeit mindenki tapasztalhatja: a másik (személye és véleménye) tiszteletben tartásának hiánya, az urambátyám-viszonyok, a szolidaritás gyengesége sajnos meghatározó társadalmi jellegzetességek. *A szabadság megélése* továbbá *manapság sem könnyű*: azok a manipulatív mechanizmusok, amelyek meghatározzák a fogyasztói „önmegvalósításnak” a siker és a szépség leszűkített és eltorzított fogalmain alapuló, üzleti érdekek generálta kultuszát, sokak életére nagy hatással vannak, ami nem segíti elő, hogy az emberek olyan értékeket, gondolatokat, célokat találjanak maguknak, amelyek hozzájárulnak tényleges önkibontakozásukhoz.

Cs. Gyimesi Éva könyve fontos szempontokat ad a közelmúlt történéseinek, a diktatúra mibenlétének és a romániai magyar kisebbségnek a 70-es, 80-as években volt helyzete jobb megismeréséhez. Hasznos fellapozni a könyvet a kortársaknak, de az ifjabb generációkhoz tartozóknak is, hogy tanuljanak belőle (ha nem is a legfiatalabbakhoz, de ide tartozik jelen sorok írója is, aki a 80-as években gyerek volt még). Elsősorban azt, hogy a szabadság és az emberiség

⁹ Cs. Gyimesi Éva: i. m. 254. o.

¹⁰ Cs. Gyimesi Éva: i. m. 254. o. 16. o.

alapnormáinak semmibevétele milyen világhoz vezethet. Azt, hogy azokat, akik küzdöttek egy ilyen világ ellen, miért is hívhatjuk Reményhordozóknak. Ilyen emberekre napjaink teljesen más körülményei között is szükség van, csak éppen most nem a diktatúra abszurditásával szemben kell felvenni a harcot, hanem a verseny- és pénzcentrikus társadalom abszurditása, a közöny, a manipuláció, az üresség, az anti-demokratikus jelenségek, a mikroszférákban tapasztalható igazságtalanságok ellen.

Roginer Oszkár

EGY KONTEXTUALIZÁLT SZÜLETÉSNAPRA

To a contextualized birthday

Idő(m)értékek, kontextusok. Írások Molnár Szabolcs 65. Születésnapjára. Szerk: Bányai Éva–Szonda Szabolcs. RHT Kiadó, Bukarest-Sepsiszentgyörgy, 2008

A borítón levő óra számlapjának megkétszereződő játéka, majd az idő (m)értékét kiemelő ív egy körcikkének önállósuló árnyalatai találó módon bilentik át a Molnár Szabolcs 65. születésnapjára kiadott tanulmánykötet címének szövegszerűségét a képi megjelenítésbe. Az első oldalak egyikén, közvetlenül a tartalomjegyzék után, az ünnepelt portréfényképe látható. A közel kétszáz oldalas nyomtatvány néhány bevezetővé álcázott köszöntőt, egy válogatott, kötetzáró Molnár Szabolcs-bibliográfiát és további tizenhét tanulmányt tartalmaz.

SZONDA Szabolcs elsősorban a személyes kötődésekre helyezi a hangsúlyt. KREBSZ János írásában egy tanári szükségszerűségéből kihajtott bibliofil barátság, egy több évtizedet felölelő intimitásba burkolózó (szinte már családi) köteléknek a történetét olvashatjuk. A visszaemlékezés a bukaresti magyarság hétköznapijaiba, a szervezett kirándulásokba, a vitákba, a könyvadományokba, az olvasmányokba, a tanszék gondjaiba is beavat minket. Ezt követik DÉMÉNYI Lajos és GHEORGE Sarău köszöntői, amelyek közül az előbbi lényegében saját életrajzát, valamint néhány kitérő jellegű megjegyzést, az utóbbi pedig egy tanár-diák természetű interaktív kapcsolat genézisét tartalmazza. Molnár Szabolcs felesége, REINHART Erzsébet, egy egész életen át tartó házastársi ingázást, közös megmérettetést, családi és politikai akadályt vetett papírra.

BITSKEY István tanulmánya a hitviták korának ironikus szerkezetét vizsgálja, Pázmány Péter szövegei mentén. Az írás elsősorban a Pázmány és Alvinczi Péter között zajló vitairatokat veszi sorra, és az elméleti fogodzők, valamint a személyes kommentárok mellett gazdagon ellátja korabeli odavágó idézetekkel, az izes nyelv vitázó fordulataival is. EGYED Emese a barokkos magánéletek zamatot terjengősségébe vezérel. Az apa-fiú kapcsolat mélységét illusztrálандó szövegek vizsgálata, az erdélyi ifjak külföldi tanulmányutakon töltött éveit ölelik fel. A magánszféra írásos emlékeit szem előtt tartva hangsúlyozza a szülői gondviselés imperatívuszát, egyrészt az idézetek, másrészt az erdélyi tizennyolcadik század kontextualizációja által. SZÖRÉNYI László egy Petőfi-vers elemzésével

bővíti a kötetet. A Szalkszenzmártonban megírt, de Kolozsvárott publikált *Isten csodája* c. vers megannyi szálát kísérli meg kibogozni, kitérve az előzményekre, a magyarok őrdögi eredetére és a nemzet öngyikossági hajlamaira.

TVERDOTA György egy Németh Andor-életrajzot közöl, mégpedig azokat a momentumokat kidomborítva, amelyek Erdélyhez, Kolozsvárhoz és nem utolsósorban Bukaresthez kötik. A szövegben kellőképpen ki van élezve, hogy egy Németh Andor által, a harmincas évek román fővárosának benyomásait, egy magyar értelmiségi leveleiből, emlékiratából és hangzatos megjegyzéseiből miként is ismerhetjük meg. CSORTÁN Ferenc a bukaresti magyarság történetét tekinti át az első világháború végétől, a második világháborúig. A társadalmi struktúrákat részletes elemzés alá veti, egyrészt általánosítván, másrészt konkrét példákat felhozván a cselédség, a munkásság, a polgárság, az egyházi személyek vagy az egyetemi hallgatók köreiből. LÖRINCZI Gyula a Bukaresti Petőfi Művelődési Társaság megalakulásának történetét meséli el. A romániai rendszerváltást követő társadalmi szerveződés egyik pillanatát veszi így górcsőbe alá, részletezve, listázva, megnevezve ágenseit egy olyan intézménynek, amely máig kulcsfontosságú a bukaresti magyarság hétköznapijaiban.

BÁNYAI János Danilo Kiš lírai nyelvezetét kísérli meg – a korai versektől, az *Elektra*-, „átköltés/fordításon” át, a kisebb-nagyobb szövegeket érintve – újraolvasván kontextualizálni. Az életrajzi és kulturális-történeti, művészeti momentumokat szem előtt tartva írja le az egyes motívumok jelentőségét, és helyezi őket el az életműben. Elsősorban azzal foglalkozik, hogy miként hatnak ki a Kiš-féle versnyelv korai látéletei a prózai megnyilatkozásokra, ezen kívül pedig a szabályok fontosságára is felhívja a figyelmet ugyanazon a prózán belül. FARAGÓ Kornélia tanulmánya, a vajdasági magyar próza geokulturális viszonyhálózatán kíséri végig a gyűrődéseket. Az írás elsősorban az utóbbi néhány évtizedben végbemenő emlékezeti átalakulást, a rituálisból, a textuális koherenciába való átömlést boncolgatja, olyan elsődleges források mentén, mint Tolnai Ottó, Lovas Ildikó, Balázs Attila vagy Végel László. Elsősorban azt problematizálja, hogy a szövegvilágokban létrejövő különböző jugoszláv diskurzusok miként hozhatók közös nevezőre egy örökös „Nagy Forma” segítségével, valamint hogy ugyanezen diskurzusok milyen módon azonosíthatóak a geokulturális térben. A textuális újralétesítés ex-jugoszláv gondolköréhez érdekes észrevételeket fűz a titoktartás, hallgatás szerepe tekintetében. GÖRÖMBEI András Nagy Gáspár félelmen túli tartományáról számol be. A tanulmányban a versek elementáris erejéről, a költői én kitárulkozásáról, a hitvallás fontosságáról, a vélemények vállalásáról, valamint a líra előnyeiről és hátrányairól olvashatunk. Az életművet elsősorban erkölcsi szempontok mentén tekinti át.

TAPODI Zsuzsa tanulmánya négy posztmodern regényt választ elemzése tárgyául, ezek: *Umberto Eco: A rózsza neve*, *Milorad Pavić: Kazár szótár*, *Ioan Petru*

Culianu: Smaragdjáték és Szilágyi István: Hollóidő. A szövegek posztmodern jellegének módszereit a manierizmus poétikájához hasonlítja, úgy, hogy a műfaji, ábrázolási, tematikai és idősíkokat egymásra vetítő mozzanatokat emeli ki. BÍRÓ Béla *Liviu Rebreanu, Ion* c. regényének újraolvasó tapasztalatait veti papírra. A tanulmány a történeti-filológiai elemzésekkel szembehelyezkedve fejt fel a ironia varratait, egy olyan erőteljesen nemzeti tematikájú szövegvilágban, amely folytonosan megköveteli a történeti perspektíva mankóit. A tanulmány egy rendkívül találó kérdéssel zárul. BÁNYAI Éva Bodor Ádám-szövegeket vett górcső alá a multikulturalizmus és/vagy a posztkolonialista kritika segítségével. Ezek közül is a legbehatóbban azokat a novellákban, elbeszélésekben tetten érhető változásokat emelte ki, amelyeket a Budapestre való költözést követő újbóli megjelenés váltott ki. A variánsok közötti áttetszések okaira szeretne rávilágítani. KIRÁLY Hajnal különféle elméletek mentén elemzi a *Krúdy Gyula Szindbád*-novelláinak Huszárik-féle 1971-es filmadaptációját. A tanulmány két részből áll, az első kizárólag az elméleti keretet vázolja fel, míg a tényleges elemzésnek második rész ad helyet. ZSIGMOND Győző az aranyosszéki gombaismeretről írt tanulmányt. Részletesen ismerteti a begyűjtött anyag alapján leszűrhető népi gombaneveket, felhasználási módjukat és egyéb érdekességeket.

A kötet végén három rövidebb tanulmányt találhatunk, három szerző tollából. Az első DUMITRU Elena írta, aki Balassi, Petőfi és Ady szerelmi költészetét tekintette át a tűz motívumának szempontjából. A verseket maga fordította magyarról román nyelvre. A második tanulmány BALÁZS Emőkéthől származik, és *Gábor Áron Szibériai Trilógia* c. kötetéről szól. A Szoltsenyicin-szerű szöveg szereplőit, valamint a Gulag értékrendjét, hierarchiáját, egy beható asszmanni regényelemzéssel köti össze. Érdemes elolvasni. KLÁRIK Attila az erdélyi magyar társadalomban betöltendő keresztény média jövőjének szerepe kapcsán értekezik hasonló cím alatt. A kötetet MOLNÁR Szabolcs válogatott bibliográfiája, majd a szerzők névsora zárja.

A könyv – kettős célja mindkét aspektusának tekintetében – eleget tesz a követelményeknek, vagyis a születésnapi köszöntők örömszerzési szándékának éppúgy megfelel, mint a szakmai-textuális légyott módszeres elhullámszámainak. A naivitás kellő adagjával szemlélve, egyfajta médiumváltást bonyolít le, és egy életrajzi adatból egyrészt egy köszöntőt formál meg, másrészt egy alfanumerikus kódból kialakított emléket állít Molnár Szabolcs 65. születésnapja alkalmából. A bennfoglalt szövegek széles skáláját végigpásztázva tanúi lehetünk annak a körütekintő szervezői munkának, amely létre volt képes hozni ezt a multikulturalizmustól, a régi magyar irodalmon át, a folklórig terjedő papírhasábot úgy, hogy egyetlen egészként szemléltesse. Tartsuk szem előtt követendő példaként a gesztust, az életrajzot és a kivitelezést egyaránt, hiszen az évfordulók, a szakmai momentumoknak sokszor a legtermékenyebb talaját tudják szolgáltatni.

Móra Regina

„EGY HAJBÓKOLÓ TÜKÖR”¹*“An obsequious mirror”*

Humor, irónia, paródia (a kelet-közép-európai irodalmakban). Szerk. Bányai Éva. RHT Kiadó, Bukarest–Sepsiszentgyörgy, 2009

A könyvismertetés címéül a kötet egyik tanulmányának utolsó szavait választottam, nem véletlenül. 2010. június 25-én a Vajdasági Módszertani Központ által szervezett *Interaktív multimédia az oktatásban* elnevezésű NetTanTár honlap- és programbemutatóján Samu János Vilmos a multimédia jelentőségéről, szerepéről, folytonos és mind erőszakosabb jelenlétéről beszélt (A digitális tükrök felé) az élet minden területén, így az oktatásban is, s minderről egy olyan ősi toposz elemzésén keresztül, amilyen a tükör.

A művészeti alkotások (festmény, szobor, film, könyv) tükörként működnek, a valóságot tükrözik, és tükörként működve teremtik meg az olvasatokat, az ént, s mindez viszonylag passzív módon történik. A viszonylag határozószó itt valóban helyénvaló, hiszen bizonyos aktivitás zajlik a szubjektum(ok), a befogadó(k) részéről, hiszen a befogadás létrejöttéhez, a műalkotás megvalósulásához bizonyos kapcsolások szükségeltetnek. Viszont nincsen visszajelzés a szubjektum részéről az objektum irányába, pontosabban nincs aktív visszajelzés, hiszen a műalkotás befogadása maga is visszajelzés, de a visszatükröződésbe, a tükörképbe, a műalkotások tükrébe – mondhatnánk műalkotás-tükörnek (?) – nem avatkozhatunk bele, nem alakíthatjuk, nem kezelhetjük őket. A „visszatükröző felület kimarad a kezelhető artikulációból” (SAMU 2010: 59), „segédkezik a szubjektum önírásában és önképe kialakításában” (Uo.), de „tulajdon viszonyait, formáját nem engedi alakítani” (Uo.). A számítógép adta beavatkozási lehetőségek a tükörkép megformálhatóságát (pl. a közösségi oldalakon való identitás alakítása) teszik lehetővé. Demény Péter tanulmányában (*A hajbókoló tükör*) az operett és a tükör alkotta metaforát az irónia fogalma teszi lehetővé. Az operettet, vagy inkább annak előadását (a szerző különbséget tesz a kettő között), mint művészeti megnyilvánulást a provinciában (Erdélyben) tükörnek nevezi, ami ebben az esetben azt mutatja, amit a közönség látni

¹ *Humor, irónia, paródia*. Szerk. Bányai Éva. 107.

szeretne, pontosabban a magáról elfogadott képét szeretné viszontlátni a tükörben-operettben (operetttükörben) a „közösség” (Demény Péter: *A hajbókoló tükör*, 105). Ami a szerző szerint ebben az esetben hiányzik, az a közösség iróniája, öniróniája. Képtelen felülemelkedni önmagán, eltávolodni önmagától, hogy aztán visszatekintve értékelhessen („az irónia lényege: ... tudja önmagát is Más(ik)ként szemlélni” [Bányai Éva: *Ironikus és önironikus olvasatok*, 77]). Demény Péter szerint az operetteloadás (azonosított) és a tükör (azonosító) alkotta teljes metafora közötti összekötő elem épp a *nem irónia*, az irónia nemléte, a közösség, a színházat látogató közönség képtelensége az öniróniára. S innen a hajlongó, a hajbókoló, az önmagát fel/megadó tükörkép, tükör viselkedése (a görbe, a torz tüköré).

A tanulmánykötet munkáit összefogó elem(ek) a címben is jelzett humor, irónia, paródia, s ezek megjelenése, illetve meg nem jelenése (mint a fenti Demény-tanulmányban) a művészetekben, a műalkotásokban. A posztmodern irodalom jellemzőjének számon tartható „szöveg(el)mozgások”-ra (Zólya Andrea Csilla: *A humor és az irónia mint önmegszólító formula a kortárs irodalomban*, 109) épülő művek az irónia, a paródia beszédmódjával működnek, mint Petri György *Apokrifje* (Bíró Béla: *Az irónia és az „intentional fallacy”*, 98), melynek intertextus vonatkozása kétségtelen, egy újszövetségi történetet idéz meg, de prédikációkkal is párbeszédbe lép, mint ahogy azok is a Szentírásból vett részletekkel támasztják alá tanításukat. Bíró Béla tanulmányában a szerző az egyetlen, a törvényes értelmezés létét veti el. Az említett Petri-mű, az *Apokrif*, értelmezésre, értésre kényszerít bennünket (a szerző feltételként állítja a szöveggel intertextuális kapcsolatban lévő szöveg[ek] ismeretét, különben sikertelennek tartja az értelmezést). Hans Robert Jauss *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika* c. művéből idézem (tartalmi idézet): miszerint az irodalmi mű léte elképzelhetetlen az olvasó nélkül, és az olvasatot az olvasó összevetheti korábbi olvasmányaival, tapasztalataival... A jaussi recepcióelméleti koncepciót az adott mű elemzésénél Bíró Béla kibővíti a ironikus közlésforma léteével a versben, melynek során a költő úgy mondja újra (Uo, 99) a bibliai történetet, Mária másállapotba kerülését, mintha közben ki-kikacsintana a közönségre/olvasóra, „összekacsint az olvasóval” (Uo). Az újraírás kapcsolódása a pretextushoz Darvasi László *Störr kapitánya* esetében is vitathatatlan, bár az értéséhez szükségtelen – a tanulmányíró szerint (Urbanik Tímea: *Ironikus metamorfózis*) –, viszont lehetséges a pretextus nélküli olvasat is. Ezzel már önmagában is kétféle olvasatot kínál a Darvasi-mű, melyből az egyik olvasat a mű eredetéből kifolyólag metamorfózison megy keresztül, s a végeredmény egy ironikus olvasat. Az irónia létrejöttéhez feltétel a két mű kölcsönhatása: Füst Milán *A feleségem története* c. művének ismerete az olvasó szintjén. A *Störr kapitány* a Füst Milán-mű ironikus tükröződése.

Az e-mail és az sms-nyelvezete, ez a redukált nyelvi kifejezésforma, a klikkelős, inkább „kattintó-klikkelő” (SAMU 2010: 61) megoldásaival a kortárs irodalomba vezet bennünket. Zólya Andrea Csilla *A humor és az irónia mint önmegszólító formula a kortárs irodalomban* c. tanulmányában Varró Dániel-műveket (főként a *Szívdezzert* verskötetet) elemzi, rámutatván bennük az ironikus újraírás, a parodisztikus beszédmód meglétére, és az ezekből adódó intertextualitásra, arra a „varródanis” (Zólya Andrea Csilla, *i.m.* 111) hangra, mely a multimédialitás hatása alá került társadalomnak megfelelni vágyó, populáris irodalmat nyújtó művek ironiája, paródiája. A kortárs művészetekre ható technikai fejlődés (a fent már említett sms, e-mail, azon kívül a chat, a televízió) hatása a szövegek beszédmódjára, mely oda kalauzolja a kortárs olvasót, ahol látni szeretné magát. Azt a tükröt idézi a *Szívdezzert*, azt a valóságot leképező tükörképet, ahol mintha már a beavatkozás is lehetővé válhatna, ahol a jelek, a linkek virtuális párbeszédben vannak velünk, és ahol már az újraírás újraírása is megtörtént. A tanulmányíróban pedig felmerül a kérdés, hogy vajon meddig folytatható ez a felülírás.

Szonda Szabolcs *Tükörfal mögött* c. tanulmánya a 20. századi romániai és a vajdasági magyar humoristák paródiaköteteinek áttekintését tartalmazza. Ismét megjelennek a tükör és a paródia kifejezések. A tükröződés és a torzítva való tükröződés elemzése az említett művekben, ugyanitt a paródia tárgya és maga a paródia között létrejövő üzenet, kód stb. vizsgálata, mely ismét felveti az elődleges mű ismeretének szükségességét. A 18. századi anekdotagyűjtemények (Molnár Szabolcs: *A 18. századi anekdotagyűjtemény-típusok kialakulása*) is a humor jelenlétével foglalkozik, miközben a műfajok áthajlása, keveredése is elemzésre szorul, ezzel a korabeli műfaji határok elmosódására utalva.

Humor, (ön)íronia, paródia, szatíra, groteszk (Tapodi Zsuzsa *A Mester és Margarita és a Skizofrén evangélium* c. műveket értelmezi), a gúny (Tverdota György: *A bűn* c. tanulmányában József Attila *Egy költőre* c. gúnyversét elemzi), a komikum nemei értelmezhetők a metaforikus nyelvezet megjelenési formájaként, trópusként, beszédmódozatokként, melyek a kontextusban adóttak, és érzékelésük az olvasói interpretációtól függenek.

A tanulmánykötet érdekessége, hogy a komikumnak nem csak a magyarországi megjelenési formáival foglalkozik, hanem a vajdasági, a romániai, az orosz, a szlovákiai és a cseh irodalmat is érinti, persze a teljesség igényére nem törekszik, de az irodalomelméleti kifejezések fejtegetése és fogalomtörténete, az irodalmi művek elemzése, a fent említett gyűjtemények bemutatása, a szlovák és a cseh névadások és kifejezések tárgyalása, és a bibliai történeteknek, valamint az irodalomtörténet által kanonizált (A magyar irodalom történetei [1920-tól napjainkig]) légiós regényeknek – a Rejtő-humornak és -nyelvezetnek – elemzésével átfogó képet ad a 21. századi komikum-értelmezésről, -jelenlétről

és -elméletről a kelet-közép-európai irodalomban. Olvasatok, olvasás-történetek, tükrök, tükörfalak létesülnek, és a ki beszél? nietzschei kérdésre a válasz, hogy „maga a szó felel... nem a szó értelme, hanem rejtélyes és kétértelmű léte” (Selyem Zsuzsa: *A balgaság dicsérete*, 42).

IRODALOM

- JAUSS, HANS ROBERT 1997. *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Osiris Kiadó, Budapest
- SAMU János Vilmos 2010. A digitális tükrök felé (az interaktivitás paradigmája) = *Új Kép*, 1–2. , 56–61.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András szerk. 2007. *A magyar irodalom története (1920-tól napjainkig)*. Gondolat, Budapest

Petrik Emese

AZ EMBERI ÉLET SORSFORDULÓINAK KUTATÓJA

Researcher of changes of fortune

Lajos Katalin és Tapodi Zsuzsanna Mónika (szerk.): *A hagyomány burkai.* Tanulmányok Balázs Lajos 70. születésnapjára. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár 2009.

HATÁROKAT ÁTÍVELŐ ÉLETPÁLYA

„Ha a gömb felszínén próbálok futni, eklektikus vagyok, és sosem találom meg az egyetemes vallásosságot, legfeljebb szintetikus leszek. Ha azonban eléggé elmélyülök saját hagyományomban, túllépek nyelvem határain. Amint haladok az általam »alapvetőnek« nevezett réteg felé – amit mások más úton érnek el, e mélyfúrással csökkenteni tudom a távolságot köztem és más hagyományok között. A felszínen hatalmas a távolság, de ha lemegyek a mélybe, közelebb érek a másikhoz, aki ugyanazt az utat járja.” Így vall Balázs Lajos tanárember, szakutód és szervező, aki székelyföldi iskolákban román nyelvre oktatta a gyerekeket. Pályafutását 1965-ben kezdte román szakos tanárként a Balánbányai Általános Iskolában (1965–1968), majd két évig (1966–1968) a Csíkszentsimoni Általános Iskola igazgatója volt. 1973 és 1980 között a Megyei Pionírtanács elnöke, majd 1989 és 2000 között a csíkszeredai Márton Áron Elméleti Líceum román szakos tanára. 2001-től a csíkszeredai Sapientia EMTE egyetemi docense, a román–angol szak alapítója, tanszékvezetője, 2008-tól pedig a Gazdaság- és Humántudományok Karának kancellárja. Pionírvezetőként programok, vetélkedők, kulturális fesztiválok megszervezésében működött közre. Hosszú éveken át rendre nyilvánosan szóvá tette azt a tarthatatlan helyzetet, hogy a magyar anyanyelvű gyermekek a számukra idegen román nyelvet és irodalmat ugyanazokból a könyvekből tanulják, mint az anyanyelvi románok. Tanári munkájáért 2000-ben a Romániai Magyar Pedagógusszövetség *Ezüstgyopár* díjjal tüntette ki.

Pedagógusi hitvallását így fogalmazta meg: „A meggyengült, megroppant, elkopott, megroskadt, megfáradt pedagógus idegrendszere, lendülete, ereje, sugárzása, szelleme, szóval a pedagógus életműve hol kereshető? A megmunkált élet felületén.”

A köszöntés jegyében (is) készült ünnepi kötet szerzői igazodtak az ünneptel érdeklődési területeihez, remélve, hogy ily módon az embertudományok iránt érdeklődő olvasókat is megszólítják. Ajtony Zsuzsanna (Csíkszereda) kutatási területe a szociolingvisztika, a szövegnyelvészet és az identitáskutatás, Barabás László (Parajd) Marosszék néprajzával, az erdélyi magyar népszokásokkal és népi színjátszással meg a vallási néprajzzal foglalkozik, Barna Gábor (Kunszentmárton) pedig a vallási néprajzzal, vallásantropológiával, búcsújárással, valamint a vallásos mozgalmakkal és társulatokkal (főbb kötetei: *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén*, Bp.1979.; *Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon*, Bp.1990.; *Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulata*, Szeged 1999.). Bíró Béla (Köpec) esztéta, irodalomtörténész, publicista, Nicolae Bucur (Csíkszereda) filológus, George Imiriam (Csíkszereda) viszont legutóbb *A nyelvtani szabályok módosulása és az aszimmetrikus kétnyelvűség* című kutatási programban vett részt. Kiss Zsuzsanna Éva (Sepsiszentgyörgy) a LINEE projekt keretében a székelyföldi magyarság többnyelvűségi nyelvpolitikai helyzetének felmérésével, valamint a többnyelvűség nyelvi ideológiai vetületeinek feltárásával foglalkozik. Kürti László antropológus kutatási területe a populáris kultúra, a nemiségkutatás, az interetnikus kapcsolatok, a politikai szimbólumok, a média-antropológia, a helyi társadalom és a helytörténeti vizsgálódások. Nicolae Mecu az Irodalomtudományi és Irodalomelméleti Intézetben első fokozatú kutató. Mohay Tamás (Budapest) érdeklődési köre a paraszti gazdálkodással, a migrációs folyamatokkal, a népi vallásossággal és a tudománytörténettel kapcsolatos. Nagy István (Marosvásárhely) jelenleg a Bonyhádi Evangélikus Gyűjtemény vezetője, muzeológusa. Peti Lehel (Héderfája) kutatási területe a moldvai és erdélyi falvak társadalmi és vallási életének működése, jelenleg a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kutatója. Pieldner Judit (Sepsiszentgyörgy) írásai az irodalomtudomány és a filmesztétika témaköréhez kapcsolódnak. Tapodi Zsuzsanna Mónika (Szatmárnémeti) kutatási területe az irodalmi kánonok, valamint a kultusz és az irodalom összefüggései. Tódor Erika Mária (Gyimesfelsőlok) a kétnyelvűséggel, nyelvpedagógiával, valamint a román mint második nyelv oktatáspolitikai és tanulás-szervezési háttérével foglalkozik, míg Verebélyi Kincső a folklorisztika tudománytörténetével, magyar és európai népszokásokkal, továbbá a népi díszítőművészettel. Voigt Vilmos (Szeged) szakterülete a magyar és összehasonlító folklorisztika, a vallástudomány és a jeltudomány. Zsigmond Győző (Torda) a történeti szájhagyomány, a néphit, a népi játék, az etnomikológia és a helynevek területein járatos (főbb kötetei: *Néprajzi tanulmányok*, Bukarest 1997, *Erdélyi politikai viccek 1977–1997*, Bp.1997, 2006., *Égitest és néphagyomány*, Csíkszereda 1999., *Gomba és néphagyomány*, Sepsiszentgyörgy – Budapest, 2009).

KORUNK ÉRTÉKHORDOZÓJA: A KÖZÖSSÉG EGYETEMESSÉGE

„Kulák származása” arra kényszerítette, hogy a Bukaresti Egyetemen próbáljon román tanári oklevelet szerezni. A csíkszentdomokosi népszokásokkal is román szakos tanárként kezdett foglalkozni, s doktori disszertációját szintén ebben a tárgykörben védi meg, románul. Irodalomtanárból belső indíttatása révén, autodidakta módon, önerőből válik magyar néprajzossá, kutatóintézetektől és ösztöndíjaktól távol. Egyetemes érvényre igényt támasztó következtetésekre jut: „Célom, hogy minél szélesebb társadalmi palettán vizsgáljam az emberi sorsfordulókkal összefüggő bármilyen jelenséget.”

A népszokások kutatásában Balázs Lajos a 20. század elején elismert francia etnológusnak, Arnold van Gennep-nek az átmeneti rítusokról szóló klasszikus elméletét választotta vezérelvéül: „A születés, házasság, halál szokásvilágának szentelt három monográfia egyik alapsajátossága az, hogy a hatalmas folklóranyagot, amit három évtized alatt felgyűjtöttem, Arnold Van Gennep rítuselmélete szerint rendszereztem, értelmeztem, »világítottam át«, ami nem kevés munkát és kihívást jelentett számomra.” A rítusok így módon három szakaszra tagolódnak: az elválasztó, az eltávolító és a beépítő vagy beavató szakaszra. A nemzetközi és a magyar folklorisztika meg szokáskutatás többi ismert egyéniségétől – Mircea Eliadétól Dömötör Tekláiig, Kunt Ernőig – bőven merít munkássága során. A nemzetközi szakvélemény egyöntetű méltatását Mohai Tamás összegzi a kötet bevezető részében, ünnepi köszöntőként: „Balázs Lajos újra megkeresi a részben az egészet, a kicsiben a nagyot, anélkül, hogy az egyediből általánosítana. Mindig a teljeset, az egészet keresi. Könyveiben a szokáselemeket, a hiedelmeket, a véleményeket, ítéleteket, a normákat és a normaszegéseket, a szankciókat, a lelki belső folyamatokat máshol alig tapasztalható mélységekig tárja fel és elemzi. Egyesíti a szinkron és diakron szemléletet: az élő szokás teljességét éppúgy bemutatja, mint a generációk során keresztül megragadható változásokat. Amennyire támaszkodik a másokkal folytatott beszélgetéseire, legalább annyira a saját tapasztalataira, figyelmes részvételére lakodalmakban, halotti rítusokban, a falu egész életében. Így válik képessé arra, hogy értékeknek, ítéleteknek ne csak a megfogalmazását, hanem az érvényesítésüket, gyakorlati szankciókban megmutatkozó működésüket is megragadhassa.”

„Egyedüli vagyok a magyar néprajzkutatásban, aki az emberi élet sorsfordulóit ugyanazzal a módszerrel, illetve felfogással, ugyanazon a településen belül tárta fel” – vallja egy helyen Balázs Lajos. Csíkszentdomokos az egyetlen kutatási terepe – trilógiájának ez a települési koncentráció az egyik különleges értéke. Első kötete a lakodalmi szokásokat és költészetet tartalmazza: *Az én első tisztességes napom* (Párvalasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson, 1994); a

második a halotti szokásokat: *Menj ki lelkem a testből* (Elmúlás és temetkezés Csíkszentdomokoson, 1995); a harmadik pedig az anyává, szülővé válás első lépéseit öleli fel: *Szeretet fogott el a gyermek iránt* (A születés szokásvilága Csíkszentdomokoson, 1999). Azt fürkészi, mi szervezi egészsé, rendszerré az általánost és az egyedit, a múltot és az állandót, a megkopott, értelmét veszített gesztusokat és a jelképerejű, megrendítő közösségi megnyilatkozásokat. Az ő nevéhez fűződik egy sok szerkesztős helytörténeti monográfia megszerkesztése Csíkszentdomokosról (1999). Része volt a székelyföldi hadifoglyok emlékeit tartalmazó könyv létrehozásában (*Történetek a fogságból*, 1997) és megírta családja kulákságának rövid történetét (*Kuláksors*, 1999). A „nyugtalan lelkiismeret balladái” keretében lélektanilag átgondolt elemzést írt a román *Manole mester* és a magyar *Kőműves Kelemen* balladák hasonlóságáról és különbségeiről. Tartalmas beszámolókat közölt a polgárosodás falusi folyamatairól, a népi jogszokások elveiről és gyakorlatáról, a népszokások értékvilágáról. Megírta a nemzeti türelmetlenség gyászos eseményének, a második világháború végén történt csíkszentdomokosi vérengzésnek a történetét. Finom érzékkel fogalmaz olyan jelenségről, amelyek már csak rekonstrukció által ismerhetők meg, mint például az angyalozás, vagy a Csíkszentdomokosra Moldvából áthozott ún. százlejes feleségek története.

Első könyve előszavának kulcsgondolataként Csoóri Sándort idézi: „Léthelyzeteket s mítoszerejű látomásokat nemcsak eredetmondák, mesék, dalok s népballadák őriznek, hanem egy-egy remekműként megformált népszokás is. Amely nem más, mint »történelem alatt« élő közösségek metaforába sűrített története.” Balázs Lajos ezen gondolatát éltetve köszöntik Őt barátai és kutatótársai.

METAFORÁBA SŰRÍTETT TÜKÖR-TÖRTÉNETEK

Balázs Lajos a népi közösségek múlt–jelen–jövő létvonalát Foucault tükör metaforájával határozza meg: „A tükör, lévén egyfajta hely, végső soron utópia. A tükörben ott látom magam, ahol nem vagyok, a felszín mögött megnyíló irreális térben, ott vagyok, ahol nem vagyok, árnyékként, amely önmagamként adja nekem önnön látványomat, s lehetővé teszi, hogy ott szemléljem magamat, ahonnét hiányzom: ez a tükör utópiája. De egyben heterotópia is, hiszen a tükör valóságosan létezik és bizonyos módon visszahatást gyakorol a helyre, amit betöltök; a tükör működése következtében, mivel ott látom magam, hiányzónak vélem magam a helyről, ahol vagyok. E valamiképpen rám szegeződő tekintet révén visszatérek önmagamhoz az üveg túloldalán lévő virtuális tér mélyéről, újra önmagam felé fordítom pillantásomat, és felépítem magam ott, ahol vagyok; a tükör heterotópiaként működik tehát, méghozzá abban az értelemben, hogy a helyet, amit elfoglalom önmagam üvegbéli megpillantásakor, egyszerre

teszi tökéletesen reálissá, az őt körülvevő tér egészéhez kapcsolódva, és tökéletesen irreálissá, hiszen csak akkor válhat érzékelhetővé, ha átkerül a túloldal virtualitásába.” E szemlélete szinte valamennyi tanulmányban megéled.

Voigt Vilmos a kötet egyik legátfogóbb tanulmányaként a gyakorlatban vountatja végig népi kultúránk kép- és létvilágát, a kezdetektől napjainkig: Az „első” magyar népi kultúra a mohácsi csatáig tartó magyar középkorban formálódott meg; A második jobbágyság a Mohácsot követő fél évezred létvilága, melyre az európai művelődési áramlatok közvetlenül hatottak (pl. a kivégzett I. Károly angol király száműzött udvari papja, Isaac de Praeumont Basire II. Rákóczy György meghívására 1664-től fiának a nevelője, majd a gyulafehérvári kollégium professzora); A népelet a Habsburgok uralma idején korszak legvégén következik be a „magyar néprajz” felfedezése, illetve az új magyar irodalom megteremtését szolgáló törekvések; Az utóbbi másfél évszázad: fellendülés, elmúlás, újrahasznosítás – a szabadságharc leverése után modernizálódás következik be (utak, vasutak, cséplőgépek és nagy gőzmalmok jelennek meg) és a föld adásvétele megindul; *Interethnica Hungarica* a magyarság sokrétű kapcsolata más népekkel, etnikumokkal. A magyar népi kultúra ezer szálon kapcsolódik környezetéhez, mégis egyedülálló: „A magyar szinte mindent képes volt mástól gyorsan átvenni, nyitott és alkalmazkodó kultúra – ugyanakkor mindig önmaga maradt, és sokszor megérthetetlen nemcsak a külvilág, hanem a maga számára is. Egységes kultúra – ugyanakkor számtalan belső különbségekkel és vitákkal” – állítja Voigt Vilmos. 1848 és 2009 között a falusi élet két értelemben is teljesen átalakult. Előbb az ország fellendülése ellenére is konzerválódott, sőt még ki is teljesedett, látványosabbá vált. Később viszont a társadalmi konfliktusok, sőt katasztrófák következtében nemcsak csökkent a jelentősége, hanem szinte már el is múlt.

Az átmeneti rítusok fogalma Európa-szerte beépült a szorosabban értelmezett antropológiai, folklorisztikai és etnológiai tudományos szakkifejezések közé, szokás- és jelenségegyütteseket jelölnek meg vele, állapítja meg Verebélyi Kincső. Az *Átmenetek – rítusok* című tanulmány a személyközi kapcsolattartásban, az egyének szerepmegformálásában szakrális és személyes döntésen alapuló átmeneteket mutatja be, a hozzátartozó gazdag szakirodalommal. A magyar folklorisztikában megszokott elnevezés, az élet fordulóihoz kapcsolódó szokások nem feleltethetőek meg az átmeneti rítusok névvel, mert az előbbi analitikus, az utóbbi szintetikus megnevezés. Arnold van Gennep méltatói, életrajzírói kidomborítják az *Átmeneti rítusok* című tudományos munkában, hogy a leg részletebben az élet fordulóihoz kapcsolódó szokások kerülnek bemutatásra. Mindazok a szertartások, amelyek a valamilyen helyzetből egy másik helyzetbe, illetve a valamilyen világból egy másik világba történő átmenetet kísérik. Van Gennep átmeneti rítusainak hatékonysága a társadalomban betöltött szerepük-

ben rejlik, oly módon, hogy azok megőrizték a szentséggel való kapcsolatukat is. A modern rítusjellegű cselekvés vizsgálatai azt állapították meg, hogy ez a kapcsolat megszűnt, a szimbolikus cselekvésformák társadalmi jelentősége viszont megmaradt.

Barabás László *Állandó és változó a marosszéki húsvéti szokásokban* című tanulmányában a népszokások szerepkörét világítja meg jelenünkben. A népi hagyományok felújítása egyes csoportok és intézmények identitáskeresésének fogódzójává vált. Egyszerre jelentkezett a hagyományápolás, a beleélés és a hagyományos szokásoktól való távolodás, sőt a visszautasítás is, ami sokszor feszültségekkel jár. A kilencvenes évek utáni fordulat a falvakban hozta a legkevesebb változást. A szokásrend állandósága a hetvenes években kialakított közösség értékrendjének felelt meg. Ilyennek bizonyult a kilencvenes években a jobbágyfalviak, csíkfalviak és nyárádszentmártoniak húsvéti sonka határkerülése és öntözése, amely egyszerre volt gazdag komoly, szertartásos és játékos elemekben, amint a felnőttkor küszöbén lévő ifjakat nagykorúvá avatták. Ahol megmaradt a legényélet rítusa, ott még él ez a szokásrend. Ide sorolható továbbá a rigmányiak kántálása, amely egyszerre húsvéti és farsangi szokásjáték, a szentháromsági közösség húsvéti szokásai, valamint Nagy István *Kétnyelvű Betlehemes játékok* vándorelemei, a füzeri szlovák–magyar betlehemes játék (Gyivicsán 1992), illetve a bábtáncoltató betlehemes játékok (Szacsavay 1987).

Barna Gábor *A rózsafüzér társulatok tárgyi világa* című tanulmányából megtudható, hogy a megvásárolt rózsafüzért megáldják, s az így nyer szentelményi erőt. Anyaga rendkívül változatos: természetes magvakból éppúgy készülhet, mint mai korunkban műanyagokból. A *Rózsafüzér Királynéja* folyóirat 1942-es januári számában található írásból (*Miből készül a rózsafüzér?*) kiderül: a láncra fűzött olvasószemeket fából faragták vagy esztergályozták. Felhasználták a rózsafát, a cédrusfát, a hársfát, a körtefát, a kókuszpálmát. Hársfából faragta és esztergálta olvasóját rodostói száműzetésében maga Rákóczi Ferenc. Kedvelt volt a szaru, a csont és a nemesfém (ezüst, arany), a természetes anyagok közül pedig a gledicsmag. A fiatalok rózsafüzére inkább világos színű, az időseké sötét. A rózsafüzér használata a gonosz lelkek, ártó erők eltávolítására s az ember védelmére máig megfigyelhető. Az áldott állapotban lévők is maguknál hordják rontás ellen. A pólyásgyerekekre szintén ráteszik, hogy megvédje a gonosztól, a lidérctől, a nyomó szellemektől – és ájtatossá teszi őket. Ha szerelmének a lány rózsafüzért ajándékozik, akkor egyre jobban szereti. A szentolvasót általában használójával együtt eltemetik. Az álmat Peti Lehel a népeletben nem szubjektív tapasztalatként értelmezi és vizsgálja, hanem a róla szóló elbeszélés képezi a vizsgálat tárgyát, amely különböző kulturális mechanizmusok és társadalmi gyakorlatok eredménye, mint például az emlékezés, a felejtés, az értelmezés... Az álmokat a látomásélményektől, illetve -elbeszélésektől a természetfe-

lettivel való kommunikáció technikai különbségei révén különbözteti meg. A *Krízishelyzeteket artikuláló vallásos tartalmú álmok egy moldvai csángó településen* című tanulmányában Peti Lehel a válságszituációkat előrevetítő álmokat és a kollektív katasztrófára figyelmeztető jeleket egy vallásos értelmezőrendszer részeként vizsgálja. Az álomélmény és a vele kapcsolatos kognitív műveletek a krízishelyzetekben fontos közeget biztosítanak az egyént érő fenyegetettség artikulációjára, helyzetének értelmezhetőségére. A szerző által bemutatott álmokban az egyén számára ellenőrizhetetlen történések jelennek meg: társadalmi konfliktusok, természeti katasztrófák, politikai válságok. Ezekben az időszakokban az álmok „kulturális erőforrásokként” védekező mechanizmusokként működnek, olyan „kognitív orientációs tényezőkként, amelyek egyéni és egzisztenciális közösségi problémák értelmezéséhez járultak hozzá”. Jelentős szerephez jutnak a kollektív értelmező ideológiák, amelyek vagy az elbeszélt álom több személy általi értelmezése, vagy pedig az egyén számára adott kulturális értelmező szimbólumok egyéni működésbe hozása révén történnek meg.

Gomba és népi kultúra kapcsolatának kutatása során jött létre az 1950-es években az etnomikológia. Az eltérő kultúrákban ugyanis éles különbségek figyelhetők meg. A mexikói indiánoknál komoly gombakultusz volt. A gomba görög szóval az „istenek eledele”, az aztékoknál „istenek húsa” a jelentése, míg a mikrofób népeknél az „ördög kenyere”, a „halottak eledele”. Az etnomikológia gyakrabban vizsgált területei a gombanevek, a gombák a népi gyógyításban, gomba és mitológia, gomba és táplálkozás, gomba és népművészet, gomba és játék. A magyar népi világ keretében Zsigmond Győző a gomba hihetetlenül gazdag szerepét, alkalmazását gyűjti a mai napig kiváló szakértelemmel. A *reneszánsz etnomikológiája, az etnomikológia reneszánsza* című ünnepi tanulmánya csupán ízelítőt nyújt számunkra: a magyar nép életében ételként, méregként (ember, illetve állat számára), áruként (pénzforrás), nyersanyagként (festékként alkalmazzák a Gyimesben a légyölő galócát a sajt sárgítására, dísz- és használati tárgy, ékszer, tűzgyújtó, játék készítése), tejoltó és oltóanyagként, díszítőmotívumként, jelképként (a halhatatlanságé, a termékenységé, szaporaságé, léleké...), gyógyszerként, időjárásjelzőként, tisztítóként, fertőtlenítőként, rovarirtóként, méhek füstöléseként, kábító- és bódítószerként, illatosítóként, halászok árvízjelzője (a Duna mentén, Decsen meggyújtott taplót használnak e célra), kenőanyagként, táblatörlőként, állatiasztóként (jószágörzés közben hosszú rúdra kötött meggyújtott taplót medve és farkas elűzésére használják), robbanóanyagként (Verespatakon az aranybányában időzítő robbanáshoz bükkfataplót is használtak), irányjelzőként, trágyaként, tömítőként (hajópadlóé és pajsze), talizmánként, aphrodisiacumként ismeretes és alkalmazott. Bőséggel szerepelt a gomba például Mátyás és Beatrix lakodalmán a huszonnégy fogásból álló ünnepi menüsorban. A kutató jövőbeli célkitűzései közé tartozik a népi gombanevek

összegyűjtése, a történeti anyag rendezése, a magyar, román, német, finnugor, török, szláv és más gombanevek, etnomikológiai tudások közötti viszonyok tisztázása, rendezése.

IDENTITÁSKÉP A MÚLT LABIRINTUSÁBAN

„Nincs múlt idő. A múlt nem múlik el. Megőrizzük, ahogy a rég leégett erdők virágporát a tómeder iszapja. Ami volt, nem ér sose véget: megszűnik, és nem tud megszűnni mégse.” (Rakovszky Zsuzsa: Kísértetek)

Szintén ebben a kötetben található Tapodi Zsuzsanna tanulmánya *Az identitás elágazásai a múlt labirintusában* címmel, amely két díjazott kortársregényt vizsgál az identitás szemszögéből. Mindkét regény – Szilágyi István *Hollókő* és Rakovszky Zsuzsa *A kígyó árnyéka* – cselekménye a 16–17. század fordulóján játszódik, a török hódoltság, a 30 éves háború, a reformáció terjedésének időszakában, s mégis kivívták a kritika és a közönség elismerését az ezredfordulón. Az identitásválasztás korát éljük, s az újkori polgári emancipálódás periódusa a nemzeti transzcendencia olyan megélését is hordozza, midőn az államiság már megszűnt keretet adni a közösségnek. Megjelenik a modern kori társadalmi önreflexió, s újra kell definiálni a kollektív identitást. A két regény kiegészíti egymást. Szilágyi Istvánnál elsősorban a nemzeti, vallási és szociális, azaz a közösségi identitás problémái kerülnek előtérbe. Kidomborítja, hogy olykor a történelem és a történelmi szociologikum eleve kizárja az individuum személyiséggé válását. Rakovszky Zsuzsa regényszövege a személyes identitás válságát mutatja be hősnőjének, Orsolyának sorspéldázatával.

Lehetséges-e, szükséges-e az olvasót nézővé tenni? Az identitás válságára, az önmagunktól való elidegenedés folyamatára világít rá filmek és regények értelmezésével, hangot adva korunk egyik fő kérdésének: a művészet befogadásának egyetemes problémájára Pieldner Judit *Az olvasót nézővé tenni* című tanulmányával. Megnyitja a film és irodalom együtt-olvasásának a befogadói, az esztétikai tapasztalat medilitásának továbbgondolását. Kürti László tanulmányának címe érdekelkeltő: *Miért táncolnak az idegenek?* A középkor végén és az újkor mezsgyéjén a megszilárdult polgári lét és erény ellentétpárjaként bontható ki a drótostót, a cigány, a zsidó és a török, mint az idegen egyik lehetséges reprezentációja. A civilizált ember mását jeleníti meg zenében, táncban, divatban és táplálkozásban. Az idegen már a meglévő hatalmi struktúra és rend megszilárdulása, és nem a hatalom elleni lázadás jelképe immár. Bármilyen szerepről is legyen szó, a farsang és a maszkura a másság meglétének erősítése. Tréfás, bohóckodó embertípusként a különbségek bemutatására hivatott. Ezt erősíti fel a szabatosság, a garasos poénok, az arc elrejtése, a nyelv ismeretlensége, a ruha kacabajkasága. Az alakoskodást mimetikus drámaként kell felfogni,

amely a társadalomban jelen lévő éntudat és a másságról alkotott kép vetülete. A komikumé a főszerep, a sztereotípiákat kinagyítják. Az idegenek nem saját individuummal rendelkeznek, csupán az idegen alakjának megjelenítői. A színjáték keretében beengedik, megvendégelik, megtisztelik, de idegenek maradnak és távozniuk kell. Ajtony Zsuzsanna tanulmánya címét George Bernard Shaw *Ember és vitéz* című darabjából kölcsönzi: „*Maga idegen: nem érezheti át anynyira a mi nemzeti ellentéteinket.*” E szavakat egyik bolgár szereplő intézi a svájcihoz, kidomborítva a két, kulturálisan különböző etnikai csoport számára az ellentéteket. A drámaíró csodás szellemiséggel oldja fel a szinte elvárásból adódó ideológiai ellentéteket. Dekonstruál és új jelentést ad a darab folyamán. Ajtony Zsuzsanna a gyakorlatban követendő példaként hozza fel a jelenünkben e szerzői megoldást.

Galambos Attila

KOCKÁZATI TÁRSADALOM ÉS FELELŐSSÉG¹

Risk Society and Responsibility

A természet, melyet cselekedeteinkkel – elavult és pusztító technológiáinkkal – egyre kínzunk, mind szélsőségesebb módokon próbálja felhívni a figyelmet fenntarthatatlan életmódunkra. Gazdaságunk összeomlóban van, de még mindig abban bízunk – a csúcsfogyasztók boldog önteltségével –, hogy a jólét egyetlen mutatója a GDP. Kultúránk mélypontján pedig egyre ijesztőbb és radikálisabb megnyilvánulások kapnak szabad utat, mintha a problémák megoldásában valóban szerepet kaphatna a rasszizmus, a xenofóbia, egyáltalán a más emberek gyűlölete. Ezekre az egymással szorosan, szétválaszthatatlanul összekapcsolódó problémákra reagálnia kell minden embernek, a mindennapi megélhetésért küzdő kétkezi munkásnak ugyanúgy, ahogy a bölcsesség szeretetét professzionális szinten űző értelmiséginek.

Ebben a szellemben szervezett konferenciát április végén az ETHOSZ Tudományos Egyesület és az Alkalmazott Filozófiai Társaság a Pécs 2010 Európa Kulturális Fővárosa programjaként a baranyai megyeszékhelyen. A résztvevők hovatarozása révén az esemény nemzetközinek mondható, hiszen jöttek előadók Szerbiából, Romániából és Szlovákiából is.

Az előadások, ahogy az esemény elnevezése is enged következtetni, alapvetően Ulrich Beck *A kockázat-társadalom – Út egy másik modernitásba* című munkájára reflektáltak, bár olykor csak közvetve. Azonban az egész rendezvény alatt érezni lehetett Beck gondolatiságának jelenlétét.

A konferencia nyitó előadását a magát politikai filozófusként identifikáló LÁNYI András tartotta meg *A kockázati társadalom vége* címmel. Állítása szerint, Ulrich Beck társadalmi modelljének leáldozott. Az új társadalomnak politikai alapon kell rendeződnie, csak a közösségi megállapodásokra támaszkodva, nem

¹ Az ismertetett konferencia előadói közül Barcsi Tamás, Bertók Rózsa, Karikó Sándor és Tóth I. János elhangzott előadásának szerkesztett és módosított változatát a Létünknek adta le közlésre. Ezeket 2010/2-es számunk Elmélet–történet–kísérlet című rovatában tettük közzé. *A szerkesztőség.*

pedig a technokráciára és a gazdasági szakemberekre. Globális világunk gazdasági, környezeti és kulturális válsága bebizonyította, hogy a technikai fejlődés nem hozott, de nem is fog bőséget hozni minden ember számára. A társadalom fenntarthatóságának érdekében a közösségeknek az arisztotelészi értelemben vett politikai rendszer szerint kell újraszerveződnie, amely az ideális, az egyén és a közösség érdekellentéteit harmonizálni képes állam mibenlétének platóni kérdésére keresi, és a közösségi összetartásban leli meg a választ.

BERTÓK Rózsa *A legettétéstől a lelegelt legelőig – Játékelméleti társadalmi modellek* című előadásában játékelméleti szempontok alapján magyarázta a társadalmi együttműködés különböző lehetőségeit. Az előadás címében szereplő legelő utalás volt Gerrett Hardin 1968-ban a Science magazinban megjelent *The Tragedy of the Commons* című tanulmányára, de Bertók kitért Mandville, Rousseau, Shaftesbury gondolataira, és hosszabban elemezte Adam Smith híres „láthatatlan kéz” koncepcióját, illetve Buchanan spontánrend-elméletét.

A soron következő SZABÓ Tibor előadásának címe *A globális visszafogott fejlődés paradigmája* volt. Szabó állítása szerint a jelenlegi „új világrend” számos kihívást tartogat az emberiség jövője számára, bár több társadalom- és politikatudós megoldást kínál ennek a problémának a megoldására. A kapitalista gazdaság növekedésre alapozott elméletével és gyakorlatával szemben a francia közgazdász, Serge Latouche a „visszafogott-növekedés” paradigmáját dolgozta ki, ami annyit jelent, hogy az „újkapitalizmus” negatív hatásaival és a túlnépesedés problémájával úgy kell számolni, hogy az együttműködés és a termelési és fogyasztási etika fontosságát emeljük ki.

A csütörtök délelőtti program második szekciójának nyitóelőadását LOSONCZ Alpár tartotta meg *A kockázati társadalom és a felvilágosodás eszményei* címmel. Előadásában a modern kapitalizmust „Cunami kapitalizmusnak” nevezte, utalva arra, hogy míg a fejlett társadalom még mindig bízik a technológiai fejlődés mindent megoldó varázseréjében, addig a természet egyre radikálisabb jelenségekkel válaszol azokra a próbálkozásokra, melyekkel az ember megpróbálja leigázni. Losoncz a tudományosan közvetített tudás és a döntés kényszere közötti divergenciát az éghajlatváltozással kapcsolatos diskurzus vonatkozásában elemezte. Kitért Nicholas Stern jelentésére és az ezzel kapcsolatos dilemmákra, végül felvázolt egy spinozista értelmezést, amely szerint, hogy ne tudjuk lerázni magunkról a cselekvés felelősségének kényszerét, a természeti (és társadalmi) katasztrófát elkerülhetetlennek kell tételeznünk.

GARACZI Imre a veszprémi Pannon Egyetem Társadalomtudományok és Európai Tanulmányok Tanszékének docense, számos periodika szerkesztője, előadásában a társadalmi modellekről és kockázatokról osztott meg gondolatokat a szépszájú közönséggel. Állítása szerint a társadalom gyors változásokon megy keresztül. Példaként a gazdasági szerepvállalók átalakulását hozta fel, hiszen

a múlt század nyolcvanas éveiben több száz vállalat osztozott a világ javainak nagy részén, napjainkban pedig alig 1-2 tucat multi, vagy transznacionális cég irányítja a világ gazdasági életét. Jóslatában a gazdasági szempontból dinamikusan fejlődő országok át fogják venni a hatalmat az Egyesült Államoktól.

A következő előadást EGYED Péter tartotta *Etnikumközi viszonyok és felelősség-megosztás* címmel, majd SZÉCSI Gábor *Globalizáció és felelősség* című előadásával folytatódott a program, melyből kiderült, hogy az elektronikus kommunikáció, illetve az ezzel szorosan összekapcsolható technológiai háttér újfajta módon értelmezhető (globális) világ eljövételét jelzik. A világméreteken összekapcsolódott kommunikációs hálózatok olyan nézőpontot teremtenek, amelyekben minden eddiginél összetettebbé válnak a közösségről, társadalomról és a felelősségről alkotott fogalmaink. Ezek a fogalmak pedig alapját képezik egy olyan információközösség eszméjének, amelyekben az egyén kommunikációs attitűdjét az határozza meg, hogy milyen módon tekinti magát egy információs hálózat folyamatosan elérhető elemének.

A következő előadó TÓTH I. János volt, aki a konferencia egyik szünetében többször is szóvá tette, hogy a szervezők miért nem biztosítottak lehetőséget a szelektív hulladékgyűjtésre: „Csak elmélet és semmi gyakorlat” – mondta. *Kockázati felelősség – Beck és Jonas* címet viselő prezentációjában összehasonlította a két szerző alapvető gondolatait, majd több lehetséges jövőképet is bemutatott. Tóth szerint mindkét szerző a technikai fejlődéssel kapcsolatos kérdéseket helyezett mondandójuk középpontjába, illetve mindkét szerző egyik központi tézise, hogy a 20. század második felére az ember és a világ viszonya alapvetően megváltozott. Összeomlott a mechanikus világkép, és a technikai cselekvés jelentősége megnövekedett.

MÁRFAI MOLNÁR László *A kockázati tőke és a felelősség rendszerei* című előadásában röviden felvázolta a posztindusztriális korig vezető utat a tőkefajták változásai szerint, majd bővebben bemutatta a posztindusztriális kor ellentmondásait és jellemzőit, elsősorban Castells és Foucault szemszögéből. A posztindusztriális korban az információtól való függés növeli az egyenlőtlenségeket, ami bűnözéshez vezet, de az információs hálózatok logikája akár egész népcsoportokat is marginalizálhat azzal, hogy kizárják őket a hálózathoz. A társadalmi problémák megoldása a nevelés lehet, amelynek célja az instabil posztmodern szubjektum morális artikulációja a narratíva révén.

A csütörtöki nap második szekciójának negyedik előadását TRAUTMANN László és GERVAI Pál tartották meg *Létebiztonság és kockázat* címmel. A páros előadásában nem csupán a neoliberalizmus hibáira mutattak rá, de a hazai politikai diskurzusban az ezt megalapozó „vulgármarxista” szemlélet kritikáját is hangsúlyozták. Trautmann és Gervai szerint a közgazdaságtudományról való filozófiai gondolkodás a fejlődés fogalmának értelmezését is igényli, míg a de-

mokratikus értékek (biztonság, szabadság, jólét) érvényesítése a gazdaságban kijelöl egy fejlődési pályát, amiből felzárkózási folyamat fakad.

HIMFY József szerint – ahogy ezt kifejtette a kissé elhúzódozó *Politika előtt – politika után* címet viselő előadásában – korunk liberális demokráciáját a jog uralma, a kölcsönösen igazolt normákon alapuló politikai akaratképzés és a polgári részvétel jellemzi. Ezek azonban bizonyos polgári készségeket igényelnek, melyek közül Himfy kétfélét különböztetett meg: az állampolgári és a habituális értelemben vett készségeket. Az előbbi inkább normatív tartalmú, míg az utóbbiak történetileg kontingensebbek, kevésbé átfogóak. Az előadó a normatív készségek elengedhetetlen voltát hangsúlyozva mutatott rá mindkét „erény” hasznosságára demokráciáinkban.

A soron következő előadást VIGH Zoltán és GAJINOV Tamara jegyezte. Vigh Zoltán egy rendkívül izgalmas kutatás eredményét mutatta be a hallgatóknak. *Az Aarhusi Egyezmény (jogok és felelősség)* című előadásában Vigh felvázolta az egyezményt, három alappillérét (környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférés biztosítása; a közvéleménynek a döntéshozatalban történő részvétele; az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosítása), az egyezmény alkalmazását Szerbiában, illetve egy ezzel kapcsolatos kutatás eredményét. Ez az eredménye sajnos azt mutatta, hogy Szerbiában az emberek nem tájékozottak környezetvédelmi ügyekben.

A pénteki nap szekciójának (Felelősség és etika) reggeli, nyitó előadását a csütörtöki hiányt pótolandó UNGVÁRI ZRÍNYI Imre tartotta meg *A függőség, a kockázat és a felelősség rendszerei* címmel. Ungvári a kockázat jelenségét antropológiai tényezőként jellemezte, hiszen, bár minden állat ki van téve kockázatoknak, csak az ember éli meg kockázatoknak kitett létezésként. A kockázatok életünk szerves részévé váltak, az emberi létállapot természetéből adódóan. Így a szabadság fogalma azt jelenti, hogy ismerjük lehetőségeinket, és élni tudunk velük, de ha döntünk, kiteszük magunkat a siker vagy a kudarc kockázatának.

A következő előadó MÉSZÁROS András volt, aki *Társadalmi idő és felelősség* címet kapó prezentációjában a társadalmi idő és az identitás kölcsönhatásából kiindulva határozta meg a szimultaneitás, a szukcesszivitás és a tartam funkcióit. Ezt követően példákat nyújtott az időszűke és a felelősség idő általi meghatározottságára. Végezetül pedig az irodalmi műveket esettanulmányként kezelve Thomas Mann *A varázshegy* és Milan Kundera *Halhatatlanság* című regényeinek alapján mutatta be a személyiség kontinuitásának, valamint a felelősségnek a kapcsolatát.

A szekció első, délelőtti részének végén VERESS Károly beszélt a felelősségről hermeneutikai megközelítésben. Szerinte a felelősséget szubjektumcentrikus nézőpontból, elsősorban etikai problémaként kezelik a hagyományos filozófiai elgondolások, Veress vizsgálata azonban eltért ettől a tradíciótól. Így a fele-

lősség hermeneutikai megközelítésben dialogikus struktúráként lett tételvezve, amelynek a kérdés–válasz dialektikájaként kibomló mozgását a felelősség mindig mint *kérdés* nyitja meg és tartja fenn.

BARCSI Tamás előadásában (*Az ember tökéletesítésétől az új emberig – A humán biotechnológia kockázatai*) a humán biotechnológia legnagyobb lehetőségeivel, a génsebészettel és a klónozással foglalkozott. Ezek az eljárások óriási kockázatokkal járhatnak, ha nem felelősségteljesen alkalmazzák őket: a tulajdonságok megváltoztatásának általánossá válása az emberi önmeghatározás jelentős átalakulásához és egy új eugenika kialakulásához vezethet. A biotechnológiai eljárások jelentős részét még nem alkalmazzák, ezért Barcsi irodalmi példákkal vázolta fel a lehetséges problémákat, konfliktusokat, segítségül hívva Huxley híres utópiáját, Jevgenyij Zamjatyin, Abe Kobo és Houellebecq e témához kapcsolódó munkáit.

SZOLCSÁNYI Tibor az orvostudomány integráns részévé vált placebo-hatás és az orvosi etika kapcsolatát mutatta be (*A placebo-hatás és az orvoslás etikája*). A placebo-hatás egyre inkább használatos eljárás az orvoslásban, aminek pozitív hatását számos kutatás igazolja, de ez a tudás olyan horderejű etikai kérdést vet fel, ami magának az orvoslásnak a leglényegibb természetét érinti. A kérdés az, hogy feladata-e az orvoslásnak a placebo-hatás módszeres alkalmazása a terápiás praxisban, és ha igen, akkor ez miként oldható meg úgy, hogy ne sértse a betegek autonómiáját. Szolcsányi érvelése szerint ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásához az orvoslás jelenkori paradigmájának meghaladására van szükség.

A szekció és a konferencia záró előadását KARIKÓ Sándor tartotta meg, címe *A felelőtlenség kockázata*. Karikó is utal arra, a konferencia alatt szinte axiómává vált állításra, mely szerint a technológiai fejlődés, a tudományok és az iparosodás előrehaladásával a kockázatok növekednek a mérséklődés helyett. Mindemelllett nem árt vigyáznunk, és óvatosan kell fogalmaznunk, amikor a kockázatokról és a felelősségről gondolkodunk, értekezünk. Végkövetkeztetésként leszögezte: a szervezett felelőtlenség és a kollektív tehetetlenség problémáit minden eddiginél komolyabban kell megítélnünk.

Petrik Emese

NYELVI VÁLASZTÁSAINK ÉS NYELVI LÉTSZÜKSÉGLETÜNK HATÁRAIN: A SZINTÉZISTEREMTÉS FELÉ

*On the verge of our language choices and language necessities:
towards achieving synthesis*

A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet és a Sapientia EMTE csíkszeredai Gazdaság- és Humántudományok Karának Román Nyelv és Irodalom – Angol Nyelv és Irodalom Tanszéke 2010. június 25-én és 26-án Csíkszeredában konferenciát szervezett *Kisebbségek nyelvi helyzete Romániában és a Kárpát-medencében* címmel. A tanácskozás céljául tűzte ki a romániai és a Kárpát-medencei kisebbségek nyelvi helyzetének megvitatását szociolingvisztikai, nyelvpedagógiai és nyelvpolitikai szempontból. Huszonhét előadó két napon át öt fő témakörben tanácskozott: *Kétnyelvűség: nyelvi változások, nyelvi tájkép, nyelvi identitás; Nyelvhasználati szinterek; Nyelvpolitika, nyelvválasztás; Iskolai teljesítmény, nyelvhasználati képességek; Nyelv és oktatás.*

Nyelvi létünk kommunikációs terét a következő intézmények képviselői, kutatói nyitották meg a Kárpát-medencéből, és kínálják továbbgondolásra a határozott egységes modell kidolgozása felé: Moldova-Institut, Lipcse; Civil Elkötelezettség Mozgalom, Marosvásárhely; Babes-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Sepsiszentgyörgy; PTE ÁJK doktori iskola, Pécs; Bartók Béla Elméleti Líceum, Temesvár; Oktatási, Kutatási, Ifjúsági és Sportminisztérium, Bukarest; Szent Erzsébet Elméleti Líceum, Gyimesfelsőlók; Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar Interkulturális Pszichológia és Pedagógiai Központ; Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár; Nyelvek és Kulturális Identitások – Doktori Iskola, Bukarest; Pannon Tudományegyetem, Veszprém; Politechnikai Iskola, Szabadka; Csiky Gergely Iskolacsoport, Arad; Szabó T. Attila Nyelvi Intézet (MTA), Kolozsvár; Erdély FM Rádió, Marosvásárhely; Sapientia EMTE, Kolozsvár, Marosvásárhely, Csíkszereda.

A konferencia vezérfonalát az a tény képezte, hogy a Kárpát-medencében nincs egységes nyelvi modell, mint amilyen pl. a kanadai, finn és svájci, hanem rögtönzések, ad hoc megoldások dominálnak. A nyelvi modell rendezése jelenünkben fölöttébb aktuálisnak bizonyul, hiszen a nyelv nemcsak technikai

eszköz, hanem kontextusérzékeny, kultúraérzékeny, kultúrafüggő, ami alapvető motivációt jelent az oktatás terén. Az oktatásügy keretében önálló nyelvpolitika kíváncosna, amely nem meghatározott kaptafákat követne, hanem alkalmazkodna a helyi körülményekhez, az igényekhez és a nyelvi közösségek hagyományaihoz. Jó volna minőségileg javítani az eddigi gyakorlaton, midőn a diákok túlnyomó többségében kétnyelvűek, a valóságban pedig félnyelvűek, kevert kétnyelvűek. Anyanyelvük képalkotási fogalomrendszere az alaptudást sem elégíti ki, és ehhez tanulják hozzá a környezet nyelvét, illetve valamely világnyelvet, melyet az eltérő nyelvi családfa miatt nem tud anyanyelvének rendszeréhez kötni, ahol szintén alapvető hiányokkal küzd. Általánosan a helyzet úgy jellemezhető, hogy az államnyelv ismeretét kora gyermekkortól nemcsak elvárják, hanem szinte megkövetelik, de módszeresen soha nem tanítják. Ez a hátrány a fordítói munkák minőségében is megmutatkozik. A jogalkotási rendszerek, bíróságok és az egészségügy nyelvhasználati színterein a fordítás egyre inkább értelmi és érzelmi ferdítéseket közvetít – állapították meg a szakmai műhely képviselői hosszú évtizedes gyakorlatuk során. Nyelvi értelemvesztés történik a szaknyelv és a köznyelv nyelvi relációja révén, ahol a legszemélyesebb ügyben az ügyfél csak közvetítő nyelv segédletével, közvetett módon alakíthat ki kapcsolatot a bírónővel, illetve az egészségügy terén a szakorvossal. A kisebbségi nyelvhasználat törvényértvényesítési peranyagába is volt alkalmunk a tanácskozás résztvevőinek betekinteni CZIKÁ Tihamér jogász révén. Az alkotmány ugyan engedélyezi a kétnyelvű helynévtábla kiírását, ennek ellenére egyes helyi hatóságok akadályt szabtak a jogi szabályzat érvényesítésének. Csíkban vannak ellenpéldák is, ahol az eddig engedélyezett kétfajta kiíráson túl rovásírással is szerepel a helynév megjelölése.

A világ vezető, gazdaságilag legfejlettebb országaiban szélsőséges példát tapasztalhatunk nyelvi választásaink és nyelvi létszükségletünk kialakításában. *Angol vagy kínai?* GORDON GYÖRI János Szingapúrban végzett helyszíni kutatásokat. Tényszerűen tárja fel azokat a közösségi törekvéseket, melyek előnybe részesítik a méltányos és gazdaságilag is hasznos oktatási nyelvet, az angolt. A nyelvek indokolt vagy indokolatlan rivalizálási folyamatában, konkurenciájában a világnyelvek mögött ott áll a világ, a maga gazdasági érdekszerével, mely a világgal való kommunikációt és érvényesülési lehetőséget biztosítja. A világ legdinamikusabban fejlődő országában a családok nemcsak az oktatás terén részesítik egyre inkább előnyben az angol nyelvet, hanem az angol családon belül is egyre nagyobb mértékben váltja fel az anyanyelvhasználatukat. Így a családon belüli generációk között is megszakad a kommunikáció: az anyanyelvét beszélő nagyszülő nem érti unokáját, aki szüleivel együtt kínai anyanyelvűket az érvényesülés szempontjából felcserélte az angollal.

PÉNTEK János előadása a lehetséges továbblépést jelzi a Kárpát-medence szintjén. – A nemzetközi oktatási törekvésben egyetemi minimumként bevált a háromlépcsős nyelvi modell. Ez a modell egyensúlyt teremthet a kevésbé ismert nyelvek és a világnyelvek, a „közeli” és a „távoli” nyelvek között – ismerteti a professzor. – A modell minimuma: 1. anyanyelv, 2. környezeti nyelv, 3. világnyelv. Kolozsváron a gyakorlatban az állami egyetemi nyelvpolitika kétféle modellt alkalmaz. Egyet a magyar anyanyelvűek számára: 1. román (v. anyanyelv), 2. anyanyelv (v. román), 3. első világnyelv, 4. második világnyelv. A második modell a román anyanyelvűek számára: 1. román, 2–3. világnyelvek. Az első modellben gyengül az anyanyelv, és erősödik az idegennyelv-tudás, míg a második modell nem vesz tudomást a környezetnyelvről. Fontos volna a háromlépcsős modellre alapozni oly módon, hogy a második idegen nyelvként mint lehetőség jelenjen meg a környezeti nyelv (a magyaroknak a román, a románoknak a magyar), a további nyelvek pedig a nemzetközi kommunikáció nyelveként legyenek jelen – összegez Péntek János.

A mi Kárpát-medencénk soknyelvű terület, kiterjedt két- és többnyelvűséggel, primer és szekunder kétnyelvűséggel, mindezt a konferencia témaanyaga széleskörűen tükrözte. Kapcsolat alakult ki több kutató és szakmai műhely között, akik és amelyek nagyobb közösségekre kiterjedő empirikus vizsgálatokat, tanulmányokat folytatnak. A tanácskozáson a magyar–román (államnyelv) kétnyelvűség interdiszciplináris jellege szakmai párbeszédnek elmélyítését tette lehetővé a közös jelentésmények megalapozására, mind a többségi, mind a kisebbségi köztudatban.

KOZMA JÓZSEF EMLÉKEI AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBÓL (II.)

Ökrész Károly és Csorba Béla jegyzeteivel

Az újjászervezett trénoszlop 1915 január elején érkezett meg Galíciába, amely Bukovinával együtt a keleti front legdélebbi szakaszát képezte. 1914 augusztusában az osztrák–magyar haderők átmenetileg sikereket értek el a front egész szélességében, de az oroszok a szeptemberi ellentámadás során visszavonulásra kényszerítették őket, sőt, benyomultak Magyarországra. Elkéseredett harcok után sikerült őket kiszorítani, és 1915 januárjában már a Kárpátokban folytak a harcok.

Kozma trénosztagát Galícia délkeleti és Bukovina északi frontszakaszára irányították. Feladatuk az volt, hogy a harcok színhelyére szállítsák az utánpótlást, eközben gyakran voltak kitéve az ellenség tüzének. Májusban az osztrák–magyar erők általános ellentámadást indítottak az egész frontszakaszon, s ez sikerrel járt: Galícia felszabadult. Az év második felére megmerevedtek a frontok, kisebb-nagyobb csetepatéktól eltekintve nyugodtabb időszak következett.

1916 újévére az 1897-ben születettek sorozásra mentek. Kozma részére – aki ekkorra már közelről megismerhette a háborút – elérkezett az egykor oly várva várt pillanat: hivatalosan a magyar királyi honvédség 6. gyalogezeredének katonája lett. Májusban elérkezett a berukkolás ideje is. Húsz hónap után végre hazajöhetett szabadságra. Az itthoni kiképzést követően 1916 augusztusában tért vissza a bukovinai harctérre. Időközben, még itthon tartózkodása idején, június 16-án az osztrák–magyar–német front délnyugati szakaszán megindul az első világháború legnagyobb orosz hadművelete, az úgynevezett Kerenszkij-offenzíva. Az oroszok a román határtól északra 400 km hosszan áttörték az arcvonalat, és 60–120 km-t nyomultak előre. Kozma egysége Bukovina délkeleti részében védekezik. „Ez itt Magyarország határa, ha ezt feladjuk, a muszka betör Magyarországra” – írja visszaemlékezéseiben.

Szemelvényünk attól a pillanattól követi hősünk sorsát, ahogyan megérkezik Bukovina határára.

Tizenegy óra felé érkeztünk meg Papfalvára [Popești, volt Bihar vármegye], ahol a 40. honvéd hadosztály parancsnoksága volt. Itt megpihentünk, jó ebédet kaptunk, kenyeret, dohányt és szalonnát. Itt már sok orosz fogoly volt összegyűjtve, akit aznap fogtak el, és még folyton hozták őket nagy csoportokban. De már az ágyúzás nagyon idehallatszott.

Kétórai pihenés után folytattuk utunkat. Az út szélén már egymást érték a felállított nehézágyúk. Több már működésben is volt, beavatkozva a napok óta dúló harcba.

Rotundára érve elértük a keskenyvágányú vasúti vonalat, amely Kirlibabáról jövet Rotundán a Priszlop-hegycsúcson keresztül Borsára [Borşa, volt Máramaros vármegye] érve csatlakozott a rendes nyomtávú vasúthoz. Rotundát elhagyva az út jobb oldalán pihenőt tartottunk egy nagy barakktábornál, ahol a 6. honv.[éd] gyal.[og] ezr.[ed] 2. géppuskás század[a] volt pihenőn. Itt találkoztam Varga János őrmesterrel és Pásztor Pista géppuskással, akik temeriniek voltak. Varga őrmester mondta, hogy ha kiértünk a harctérre, és be leszünk osztva a századhoz, írjak neki, és majd ő magához vesz géppuskásnak. Rövid pihenő után tovább meneteltünk. Nemsokára beértünk Kirlibabára. Előbb Lajosfalván [Radnalajosfalva – románul: Cirlibaba Nouă, volt Beszterce–Naszód vármegye] és az elválasztó Beszterce hídján átmenve mindjárt Kirlibabán voltunk.

Már előzőleg leírtam, hogy milyen Kirlibaba, így hát nem akarom még egyszer az időt tölteni vele. Kirlibabán áthaladva egy másik völgybe kanyarodtunk be, de két kilométer menetelés után a vezetőnk felismerte, hogy nem jó úton járunk, s így visszafordultunk. Tudniillik Kirlibaba egy nagy völgykatlanba[n] fekszik, ahova négyfelől lehet jönni. Az első a magyar országút, ahonnan jöttünk, a másik a Visó völgye, ahol visszafordultunk, a harmadik a román határ felé Dornavatrára vezet, és a negyedik észak felé Izvornak, amerre nekünk is kellett menni. Tehát megkerestük a rendes utat, és folytattuk utunkat. Kirlibabától pár száz méternyire egy patak hídjánál találkoztunk két sebesültvivővel, akik egy hordágyon hozták az előző pótlással Óradnáról [Rodna, volt Beszterce–Naszód vármegye] kijött Fenyvesi zászlóst súlyosan sebesülve. A zászlós mellette elhaladva megismerte a mi zászlósunkat, a Vékest, és föltámaszkodva a hordágyon valamit mondott neki, de nem lehetett megérteni. Később hallottuk, hogy Kirlibabára érve meghalt. Minket nagyon megrendített ez a látvány, de azért tovább mentünk. Alig értünk pár száz lépéssel arrébb, egyszerre csak egy ágyúgolyó süvölt el a fejünk fölött. Olyan helyre értünk, ahova a muszka belátott egy Tatárka nevű magas hegyről. A zászlósunk futólépést vezényelt, és mi vagy kétszáz lépést szaladtunk, ahol már nem érhetett veszély. Igaz, hogy addig egy pár srapnelt közénk engedett [az ellenség], és egypár könnyebb sebesülés történt, de nagyobb baj nem lett. Alkonyodott, amikor kifáradva elértünk az ezredparancsnoksághoz. Megálltunk az ezrediroda előtt, ahol az ezredparancsnok, Polyákovics alezredes éppen valamelyik századnak telefonált. Csak kitartás. Innen nem szabad egy lépést sem hátrálni. Ez itt Magyarország határa, és ha ezt is feladjuk, akkor a muszka betör Magyarországra. Csak kitartás, már itt a pótlás, egy fél óra múlva fönnek vannak.

Megtudtuk, hogy az oroszok már kétszer betörték a rajvonalunkba, és már a rajvonal háta mögött jártak. Itt szétosztottak századonként. Markszt hadapród erővel akarta, hogy menjek övele a 12. századhoz, de én csak a temerini kollegákkal tartottam. A 9. századhoz lettünk beosztva, én, Petro Pista, Kovács Gáspár, Erős Jancsi, Nacsá Sándor, Klonka Sándor és még többen. A szétosztás után ment minden csoport a saját századához.

A zászlóalj-paancsnoksághoz érve megadták az útírányt, és itt már szakaszonként is szétosztottak bennünket. Én és a kis Erős az első szakaszba kerülünk, föl egészen a Kapul-hegy oldalán lévő úgynevezett „Sziklához”. Egész az ezred balszárnyára. Mellettünk balról a 19-es honvédek voltak. A hely, ahova vezettek bennünket, egy erdő közötti kis tisztás volt. Egy magasan kiugró szikla mellett tíz méter hosszúságon vállig érő árok volt ásva, előtte drótakadállyal. Olyan sötét volt, hogy nem lehetett még öt lépésre sem látni. Beugorva az árokba leraktuk a fölszerelést.

De az eső csak úgy szakadt. Az éjszaka pedig hűvös volt. Engem kiállítottak a dróthoz figyelőnek, azt sem tudtam, hogy merre van az ellenség. Két óra hosszát álltam őrségen, amikor fölváltottak. Visszamentem az úgynevezett állásba, ahol megismertem az új följobbvalómat, igaz, hogy [a] sötétbe[n] nem láttam az arcát, csak a hangját hallottam, ami igen goromba volt. Jakab János tizedes úr névre hallgatott. Feküdt egy sátorlap alatt, ami ki volt feszítve föléje az eső ellen.

És hogy ne fázzon, ráültetett egypár újoncot a lábára, persze, bizonyos idő múlva azok elnyomták a lábát, erre ő fölugrott, és megpofozta őket. Mi is lehúzódtunk, ki hova tudott, és a hátizsákra ülve szundikáltunk, míg nem került reánk a sor az őrváltásra. Végre megvirradt. Ekkor jobban körülnézhettem. Egy magas hegynek az oldalán voltunk, körülbelül a felén, 700 méter magasságban, az oroszok pedig a szemközti hegyen. Légvonalban 3 kilométer távolságra tőlünk. Nappal megismerkedtem a régebben kint levő katonákkal, két raj volt itt a „sziklánál”, körülbelül 20–22 ember: Gutvein őrmester, Jakab tizedes, Pállik Mihály tizedes, Oláh Ferenc őrvezető és a többi honvéd: Koringer János, Koringer Péter Szépligetről – testvérek –, Vrska Pál nazarénus, Kekezovics Imre Szabadkáról, Bata Pál Kanizsáról, Kiss Ferenc, Horváth F. István Zsablyáról, a többiek nevére nem emlékszek. Másnap azután elkezdtük egy rendes férőhely építését. Kaptunk még egy őrvezetőt a másik rajtól, Lévai Istvánt Zentáról. A férőhely hamarosan el is készült.

Félig a hegy oldalába vájt mélyedés elejét fenyőrönkökkel csináltuk be, a tejére szintén vastagabb fenyőrönköket tettünk, arra kátránypapírt, és egy méter vastagon földet. Belül a falakat is kibéleltük vékonyabb fenyőszálakkal, hogy a föld ne omoljon be. A padló szintén fenyőkből lett, könnyen csináltuk, mert alig két lépésre volt az erdő széle. A fedezék két részből állott, egy kisebb és egy nagyobb részből. A kisebbik volt az őrmester lakhelye, a nagyobbik pedig

a mienk. A tizedeseknek és őrzetőknek külön fekvőhelyet csináltunk fenyőkből, nekünk pedig olyan hosszút, hogy mindannyian elférhettünk rajta. Szalma helyett friss fenyőgallyat tettünk a fekhelyekre. Amikor készen volt, akkor a lóállást csináltuk meg rendes lörésekkel, úgyhogy mindig volt dolgunk.

De Jakab tizedes rettenetes goromba volt, mindjárt pofozta a legkisebb hibáért is az embert. Engem is meg akart ütni, de én azt mondtam neki, hogy úgy üssön meg, hogy ha kimegyünk járőrbe, akkor ő is ott lesz. Erre nem bántott.

Nemsokára azután a Pállik tizedes átvett az ő rajába, ott azután jó volt, mert ő olyan volt, mint egy falat kenyér.

A szolgálat nem volt nehéz, csakhogy minden éjjel háromszor le kellett menni a hegyről, az élelmet felhozni. Amikor beesteledett, a vacsorát, éjfél felé az ebédet, kenyeret és dohányt, hajnalban a reggelit, és a kondérokat levinni. Bizony nagyon fárasztó volt a 700 métert le és föl megtenni minden éjjel, néha kétszer is.

A vacsoráért hárman mentünk, az ebédért, kenyérért, dohányért hatan, és a reggeliért szintén hárman. De aki felhozta az ételt, annak az üres kondért le is kellett vinni. A hegy lábánál levő köves útnál volt egy magányos házban a századparancsnokság. Idáig a konyhát lovak hátán szállították el lezárható kis kondérokban. Itt szétosztották szakaszonként és rajonként, attól függött, hogy hány ember volt egy helyen, és innen vitte el minden csoport a magáét. Megtörtént egyszer, hogy én és Koringer János hoztuk föl a vacsorát egy kondérban egy hosszú rúdon. Én mentem elől a meredek hegyoldalon fölfelé, Koringer János pedig utánam. Egyszerre csak a hátul jövő Koringer elcsúszott a sáros hegyoldalon, és elejtettük a teli kondért, az pedig nagy csörömpöléssel megindult lefelé. Egészen a hegy lábáig szaladtunk utána. Ott végre megállt. Megnéztük, hogy nem történt-e valami baja, de hála Istennek, nem. Jól le volt zárva. No most újból neki a hegyoldálnak, és bizony nagyon kifáradva érkezünk a sziklához.

Egy alkalommal pedig Koringer János és Kekezovics Imre lett leküldve a kulacsokkal, hogy majd mindenki kap fél liter bort. Csakhogy valami tévedés lehetett, mert bor helyett minden kulacsot rummal töltöttek meg. Ők pedig az úton leültek, és jól beittak belőle. Éjfél felé Gutvein őrmester engem és a Kiss Ferencet küldött elébük, hogy nézzük meg, hol vannak. Már régen vissza kellett volna nekik jönni. Mi el is indultunk, és megtaláltuk [őket], a fele úton levő kis erdőben ültek, és szörnyen lármáztak. Be voltak rúgva. Mi átvettük tőlük a kulacsokat, és őket is vezetve nekiindultunk a meredek útnak. Dupla terhet kellett vinni, a rumot és őket is. Nagy nehezen végre fönn voltunk, és ott jelentkeztünk az őrmesternél. Az őrmester a rumot nem osztotta ki, hanem bevitte a saját fedezékébe, és ott eltette, mert már telefonértesítést kapott, hogy a többi szakaszoknál mindenki be van rúgva.

A mi két rajunkat és a tartalékszakaszunkat a zászlóalj-parancsnokságtól behívták az első vonalba, és ott szétszítva a szakaszokhoz átvették a szolgálatot. A mi két rajunknál hárman teljesítettünk az éjjel szolgálatot, a többi lement a második szakaszhoz. Koringer János is. Amikor már egy kicsit kezdett kijózanodni, az őrmester megpirongatta kissé, ő annyira a lelkére vette a feddést, hogy kirohant a löállásba, mi pedig, én és az öccse, a Péter utána, és abban a pillanatban értünk oda, amikor a fegyverével agyon akarta magát löni. Nagy rábeszélésünkbe került, amíg valamennyire meg tudtuk nyugtatni, hogy nem lesz semmi baj belőle. Egy hét után mi mentünk tartalékba a zászlóaljhoz az egész szakasszal. A zászlóalj-parancsnokság a rajvonaltól hátrább volt ötszáz méterrel a kövesút mellett. A hegy itt egy kis beugrásban mélyült úgy, hogy a kövesút felől volt csak nyitva.

Itt, ebben a mélyedésben volt a zászlóalj-parancsnokság, a hegyoldalban pedig a tartalékszakasz férőhelyei. Nappal aludtunk, de éjjel azután volt munka. Egyik része a szakasznak adta az útelzáró tábori őrsöt, a többi pedig járt föl a rajvonalba az összelövöldözött állást kijavítani, vagy pedig innen a szögesdróttekerceket fölvenni. Bizony nagyon nehéz munka volt. Legrosszabb volt a zászlóalj-parancsnokság feletti 1400 m magas Rebencsuk-hegycsúcsra felvenni, ahol a 7. század volt rajvonban. Leginkább a sötétség beálltával indultunk, és rendszerint hajnalban jöttünk vissza. Egyik napon, amikor az eső esett, kérdezték, hogy ki akar a szakácsokhoz elmenni fát vágni és vizet hordani, segíteni. Én és a Klonka Sándor jelentkezünk, és el is mentünk a szakácsokhoz, akik akkor hozták az ebédet. Mert ide is este hozták a reggelit, éjfélkor az ebédet, és hajnalban a vacsorát. Csakhogy ide már rendes kerekeken guruló tábori konyha hozta, lovak által vontatva (gulyáságyú). A konyha ide a zászlóalj-parancsnoksághoz egy kilométerre volt, a folyó partján. A mi századunk szakácsa Bilitzky Mihály zentai és Nenádovits István palánkai idősebb emberek voltak. Odaérve én mint famunkás lettem a favágó, és a Klonka lett a vízhordó. Ment is minden a maga rendjén. Főtt a reggeli rumos tea. Bilitzky bátyánk sűrűn kínált meg bennünket a rummal, ami ott állt két nagy vödörben. Mindig a nagy merőkanállal merített, és abból itatott, és mire a tea elkészült, mi is elkészültünk. Végre a konyha elindult a zászlóalj felé. De előzőleg még a kulacsainkat is megtöltötték teával.

Csakhogy már nekünk keskeny volt a kövesút, ahogy mentünk a konyha után. Amikor odaértünk a tartalékszakaszhoz, mi már bizonytalan lábon álltunk. A földözékhez 50 falépcsőn kellett felmenni, én és a Sanyi fölmentünk a csajkánkért, és lehozva beálltunk a sorba teáért, amit megkapva vittünk a lépcsőn fölfelé. A Sanyi ment elől, én utána, egyszerre csak kicsúszott a lába alóla, és engem is elütve gurultunk lefelé. A csajkákat messze eldobtuk magunktól, később tudtuk meg, hogy úgy vezettek föl bennünket. Reggel nagyon későn ébredtünk fel, zúgott a fejünk, mint a vízimalom. Akkor megfogadtam, hogy nem iszom rumot többet, be is tartottam 2 évig.

Tíz napig voltunk tartalékba[n], azután újból visszamentünk a sziklához. És tovább folyt a már megszokott élet. November 23-án kiválogattak bennünket, és este átmentünk 15-en a harmadik szakaszhoz, azzal a paranccsal, hogy a harmadik szakasszal együtt hajnalban indulunk egy orosz tábori őrsöt elfogni.

A harmadik szakaszhoz érve, amely a szemközti hegyen volt, már esteledett. Itt még szolgálatot teljesítettünk. Éppen amikor ki voltam állítva őrszemnek, jött arra a századírnokunk, Radovánov, egy nazarénus, és amikor megismert, akkor mondotta, hogy az előző nap az oroszok agyonlőtték Varga János őrmestert, a második géppuskás századnál. Igen megrendített a hír. Én jó embernek ismertem.

Hajnali négy órakor elindultunk a támadásra. Összesen 45-en mentünk, Nippold hadapród és Zimmermann Jakab szakaszvezető parancsnoksága alatt. Énnem adtak egy drótvágó ollót. Annak a hegynek a lábánál indultunk el, amelyiken a „Szikla” volt.

Az útzárlatnál, ahol a rajvonal elzárta a völgyet, beszéltem Ökrész Mihály őrzetővel, aki földim volt, és éppen ott volt őrségen. Mondtam neki, hogy most megyünk támadásra, és ha valami bajom történik, írja meg haza a szüleimnek. Megígérte, de közben bátorított, hogy nem történik semmi bajom. Kezet fogva elváltunk. A csapatunk a sötétben a völgy egyik szélén húzódott az orosz állások felé. Körülbelül félórai figyelmes menetelés után egy elhagyatott pástorkunyhóhoz értünk, ezt lövésre kész fegyverrel átkutattuk, de nem találtunk senkit benne. Most egy kis tisztás következett, és utána egy erdő, ahol láttuk, hogy ég a tábortűz. A kis tisztáson már hason csúszva kúsztunk. Énnem az utamba került a fűben vezető telefondrót, ami bizonyára a tábori őrstől a tüzéséghez vezetett. Én gyorsan a drótvágó ollóval elvágтам, és tovább kúszva elértem az erdő szélét. Amikor mindannyian megérkeztünk, kicsit figyelve megállapítottuk, hogy a tábori őrs helyén nincs senki.

Megszöktek a muszkák. Behatolva az erdőbe biztosító őrszemeket állítottunk ki, és átkutattuk az ott levő földőzéseket. Találtunk kenyeret, konzervokat, amiket a muszkák nagy sietségükben otthagytak. A tábori tüzek is még nagy parázssal mutatták, hogy nem régen hagyták ott őket. A két parancsnok addig tanakodott, hogy mit csináljanak, amíg már erősen kezdett virradni. Egyszerre csak meghallották, hogy a völgy túlsó szélén lévő erdőből a muszka őrszem köhög. Azt hitték, hogy ott is tábori őrs van, és kiadták a parancsot, hogy az erdőben felfejlődve rajvonalba megtámadjuk az orosz tábori őrsöt. A völgy itt körülbelül 600 méter széles volt, a középén az Aranyosbeszterce folyócskával, ami körülbelül tíz méter széles, és derékig érő, sebes folyó. Az erdőből kiérve a rajvonalunk futólépésben indult, de amint kiértünk, a szemközti erdőből is, a hátunk mögül is és balról, a völgyhosszából is golyózápor fogadott. A folyóhoz érve beugráltunk, és átlábolva rajta rohantunk a kövesút és az erdő felé. A

golyók, mint a darazsak, röpködtek körülöttünk. Még az erdőből elinduláskor megsebesült a hadapródunk. A szakaszvezető pedig nem is vágott neki a völgynek. Nyakig vizesen értünk az erdő alatt elhúzódó kövesúthoz, onnan pedig be az erdőbe, ahol hasra vágódva előre kúsztunk. Az erdőszélétől mintegy harminc méternyire megpillantottuk, nem az orosz tábori őröt, hanem a rajvonalat! Az erdő a hegy oldalán húzódott fölfelé, és így a rajvonal is magasabban feküdt nálunk. Én a balszárnya kerületem, úgyhogy tőlem balra már csak a Stimac András feküdt. Előttünk mintegy húsz lépésre látom, amint az oroszok összevissza szaladgálnak. Lassan megindul részünkről a tüzelés, de alig pár lövés hangzik el, amikor a jobbszárnynon teljesen megszűnik. Kis idő múlva hátranézek, és az erdőn keresztül látom, hogy a mieink a kövesúton szaladnak visszafelé, és hogy már csak egypáran fekszenek az orosz állások előtt. Szóltam a Stimacnak, hogy mi is menjünk vissza, erre már ő szalad is le az útra, a jobb oldali szomszédomat is megrázom, hogy jöjjön, és akkor látom, hogy szegény Murinyi, egy zsabylai fiú, már halott. Erre én is leszaladtam a kövesútra, és ahogy tudtam, csak visszafelé. A kenyérzsákomból szaladás közben kiesett a három tartalékkonzerv és a kétszersült, de nem volt időm összeszedni, mert az orosz három oldalról, mint a záporosó, úgy zúdította ránk a golyókat. Közben a völgyhosszából még a tüzérségük is beleavatkozott srapnelt löve közénk. Háromszáz méternyi szaladás után a kövesút egy hegy mögé kanyarodott be, ahol összegyülekeztünk. Ide már nem tudtak belőni. Itt a sebesülteket bekötöttük, megállapítva, hogy négyen hiányoznak. Egyről tudtuk, Szakács Kornélról, hogy megadta magát az oroszoknak, a többi három bizonyosan meghalt. Sebesültünk is volt nyolc, igaz, hogy könnyebb sebesüléssel. Én még most is csodálkozok rajta, hogy nem pusztultunk ott mindannyian. Úgy röpködtek a golyók körülöttünk, mint a jégeső, vágva mellettünk azt az őszi sarat. Bizonyos idő múlva, amikor a lövöldözés kicsit szünetelt, elindultunk a mi állásunk felé.

Éppen ideje volt már, mert a vizes ruha már megfagyott rajtunk, és reszketünk, mint a kocsonya. Belül érve a drótakadályon már várt az Ökrész őrvezető, és örült, hogy nem történt semmi bajom. Innen mindenki a saját szakaszához ment, ahol egy kicsit megszáritkozva, de nem teljesen, újból föl vettük a szolgálatot. Másnap az orosz elkezdte ágyúzni a századparancsnokságot, lent a hegy lábánál. Mindjárt tudtuk, hogy a Szakács Kornél árulta el, mert az által levő heggyen láttuk távcsővel, hogy egy csoport orosz között egy magyar katonaruhás alak áll, és mutogat mifelénk. Az orosz tüzérség ezután pontosan lőtt is minden fontos pontot.

A századparancsnokság épületéből az ágyúzás megkezdésekor mindenki elmenekült, csak Raffai Sándor, a cigány tisztí ételhordó nem akart eljönni, azt mondta, hogy ő nem fél. De amikor az első gránát becsapott a házba, akkor már menekült volna, de nem bírta, mert a második gránátból már ő is kapott haslő-

vést. Ezzel a haslövessel még kétszer körülszaladta a házat, azután összeesett és meghalt. Mi főnről a sziklától egész tisztán láttunk mindent. Mihozzánk nem lőtt föl, mert a Szakács Kornél nem járt soha ott, és így nem tudta, hogy miképp állunk. Csak pár napra reá, amikor a tábori őrsön voltam szolgálatban, és egy orosz járőr egész odáig húzódott föl, és mi harcba bocsátkoztunk vele, erre a járőr visszavonult. De délután kaptunk is olyan ágyútűzet a tábori őrsön, hogy azt se tudtuk, hova bújjunk előle. December hónapban híre járt, Ferenc József király meghalt, és Károly lesz a király. Nemsokára fel is esküdtünk reá, aznap kaptunk jó ebédet, még tészta is volt, és fél liter bor. Karácsony előtt a második zászlóalj váltott fel minket, mi pedig átmentünk az 1400-as magaslatra, a Rebencsukra. Itt a századunk elég nagy helyet foglalt el, egy szakasz mindig tartalékban volt a rajvonal mögötti hegyoldalban. A hó már vastagon állt a hegyeken, a rajvonal az erdőben húzódott végig, nagy fenyőfák alatt.

A drótakadály előtt pedig alacsony fenyőfák, tele hóval, mint valami jég-csapok, úgy álltak egymás mellett. A 3. számú tábori őrsünk a rajvonaltól lejjebb a hegy oldalán körülbelül kétszáz lépésnyire volt.

Ide szoktam én szolgálatban kijárni, mert ez esett a szakaszunk körzetébe.

1917. január 6-án, éjjel 12 órakor mentünk a tábori őrséget felváltani, egy tizedes, egy őrzető és 8 honvéd. A tábori őrs egy apró fenyőfaktól körülvett és drótakadállyal körülhúzott térségen volt a hegyoldalon. Homokzsákokkal eltorlaszolt két löhely volt a két őrszem részére, az egyik jobb, a másik bal oldalon, és közte a drótakadályon egy kis rés volt hagyva a járőr számára. Magának a tábori őrsnek a földben volt csinálva férőhely, ami olyan jól el volt rejtve, hogy csak akkor vette észre az ember, amikor már előtte állt. Énreám hajnali 5 órakor került a sor a figyelésre, vagyis őrszemre. Öt óra előtt Kovács Gáspár kilépett a dróton, hogy a balszárnynon levő negyedik század tábori őrsével megcsinálja az összeköttetést. Tulajdonképpen kettőnek kellett volna mennie az összekötő járőrbe, de valami hanyagság miatt csak egyedül ment. Még mielőtt indult, oda-szólt hozzám: „Kozma, mikorra visszajövök, főzd meg az én kávémat is.” Mert a kávé mindig száraz konzerv kávékockákban kaptuk ki, és mi főztük meg. Hat órakor, amikor engem éppen felváltottak a drót elől, két lövést hallottunk, és utána a Kovács jajgatását.

Én és a Kiss Ferenc azonnal ki akartunk szaladni segíteni, de alig értünk a drótakadályon levő nyílásig, amikor erős sortűzet kaptunk. Mi abban a pillanatban a hóba dobtuk magunkat, és fedezéket kerestünk.

A drótakadályon kitekintve látom, hogy egy hóköpönyeges orosz kúszik a még mindig jajgató Kovács helye felé. Mi sem láttuk a Kovácsot, de ő sem láthatta, mert sűrű fenyőcserje takarta el mielőlünk és ő előle is, csak a hangját hallottuk. Én, amikor megláttam az orosz, abban a pillanatban reálöttem, de ugyanakkor ő is lőtt. A golyója közvetlen mellettem süvöltött el, de ő eltűnt.

Csak később, amikor egy járőrünk kiment, azon a helyen véres volt a hó, és egy orosz sapkát találtak.

És most megkezdődött a lövöldözés mind a két részről. Nekünk nagyon kellett vigyázni, nehogy véletlenül a Kovácsot is meglőjük, vagy pedig kézigránáttal megsebesítsük. Jó húsz percig tartott a harc, amikor az oroszok egy „huri-huri” kiáltással, amiből megállapítottuk, hogy körülbelül 60-an lehettek, visszavonultak. Abban a pillanatban én kirohantam a drótkadályon a hang irányában, lövésre kész fegyverrel, utánam pedig Harangozó József, Tápióbicskéről származó sebesültvivő, hogy elsősegélyben részesítse.

Meg is találtuk hamar a Kovácsot, egy csoport fenyőfa tövében feküdt, de már nagyon legyöngülve a sok vérvesztéstől. A sebesültvivő azonnal felvágta a nadrágszárat a bal lábon, ahonnan nagy csomó aludt vér fordult ki a hóra. Megállapította, hogy a fő ütőeret lőtték el. Azonnal bekötözte a sebet, és a velünk hozott hordágyra tettük. Én még egyszer jól körülnéztem, hogy az ellenség nem lephet-e meg, és lassan megindultunk a hordággal a tábori őrs felé. A tábori őrsön már mindenki várt bennünket. Odaérve letettük a hordágyat, de szomorúan állapítottuk meg, hogy szegény Kovács már nagyon rosszul van. Mindenki szólt hozzá pár vigasztaló szót, hiszen mindannyian szerettük, de ő már nekem, aki közvetlen mellette álltam, és ott egyedüli földije voltam, annyit mondott elhaló hangon: „Kozma, írd meg a szüleimnek. Tisztelem az édesanyámat.” Még egy pár sóhajtás, és egy hős honvéddal kevesebb lett. Mi mindannyian megrendülve álltunk a hősi halált halt mellett. Mardosott a lelkiismeret bennünket, hogy lám, egy kis hanyagság, és egy bátor honvéddal ismét kevesebb. De talán az igazi bűnös, akinek tulajdonképpen hanyagsága miatt történt, és aki szintén ott állt közöttünk, érezhette a legnagyobb lelki marást. Szomorú szívvel búcsúztunk a derék bajtárstól, amikor a sebesültvivő és egy honvéd felvette a hordágyat, és elindultak vele felfelé a rajvonalba. Másnap, amikor felváltottak a tábori őrsön bennünket, hallottam, hogy szegény Kovácsot levitték az ezredparancsnokságnál levő katonai temetőbe, a völgybe, és ott temették el. Nyugodjon békében. Azután valahányszor azon a tábori őrsön voltam szolgálatban, és éjjel az unalmas figyelőhelyen állottam, mindig a Kovács halála játszódott le előttem, és ha akkor muszkát látok, az a halál fia.

Ha csak tehettem azután, a szabadidőmben többször lementem az 1400 méteres hegytetőről a völgyben levő katonatemetőbe, a bajtársak sírjához, Varga őrmester, Kovács Gáspár, Radoszávlyevics, Gróf Antal, és még a többi, hiszen pár százan nyugodtak már a bajtársak közül ott. Ezután ránk köszöntött a kemény tél. Még az volt a szerencsénk, hogy erdőben vonult végig a rajvonalkunk, és tűzifa volt bőven. A rajvonal kiépítéséhez is fenyőfát használtunk. A lőrések felett pedig négyszegletes homokzsákok voltak, kitömve földdel, hogyha a honvéd a lőrésnél áll, ne kapjon fejlövést.

Maga a rajvonal elég jól ki volt építve, a szélessége olyan volt, hogy két ember egymás mellett kényelmesen elfért. Tíz méter egyenes rész után, amelyikben körülbelül tíz kilövőrés volt, jött egy úgynevezett haranggát. Ez egy félkör alakú kanyarulat volt a két egyenes rész elválasztására.

Ugyanolyan mély és széles árok vette körül, mint a kilövőrést. A haranggát vékony vesszővel be volt fonyva a földbeomlás ellen. Az egész rajvonal mélysége két-két és fél méter mély volt, a szükség szerint. Az egyenes részben voltak rohamlépcsők csinálva, hogy a magas lőréseket kényelmesen el lehessen érni, voltak a fegyvereknek állványok, hogy az eső ne ártson nekik, és a kézi-gránátoknak a rajvonal oldalában mélyedések, sátorlapfüggönnyel, szintén az eső ellen. Azután bizonyos távolságokon futóárkok vezettek hátra a legénységi fedezékekhez, és onnan tovább a tartalékszakaszokhoz. A legénységi és tisztí fedezékek rendszerint tíz-húsz méter távolságra hátrább voltak a rajvonaltól a terep szerint.

Egy-egy legénységi fedezékben nem volt több ember 10–15-nél. A tisztek rendszerint csak a tisztiszolgájukkal laktak együtt. Minden fedezékben voltak fekvőhelyek (priccek) friss fenyőággal letakarva, és egy rajkályha tüzelésre. A rajkályha összecsukható volt egész laposra, a csövet pedig egymásba lehetett tolni. De jó is volt a jó meleg a kinti őrszolgálat után. Különösen éjjel.

Akkor pedig, amikor a szerb és román nemzetiségűek megbízhatatlanok lettek a sok átszökés miatt, és csak munkára használták [őket], akkor bizony nekünk magyaroknak, németeknek, horvátoknak és bunyevácoknak nehéz lett a szolgálatunk, mert félórai őrszolgálat kint a hidegben, hóviharban, és félórai pihenő, alvás a fedezékben. Éjjel alvásról szó sem lehetett, mert az ember bejött átfagyva, és míg a rajkályhánál egy kicsit megmelegedett, már jött is a fölvezető, örvezető vagy tizedes, és újból kellett kimenni őrszemnek, vagy pedig járőrbe a két rajvonal közé. Reggeli hét órakor azután már az erős szolgálat valamennyire szűnt, mert a dupla őrszemek is megszűntek, és a szolgálati idő egy óra lett.

Aki ekkor nem volt szolgálatban, az lefekhetett aludni, tizenegy óráig, akkor ébresztő, és egy kis mosakodás, tisztálkodás. Vízet, jobban mondva havat a csajkánkban olvasztottunk és melegítettünk, azután volt kis teknőnk, és mosakodtunk, esetleg kapcát cseréltünk vagy mostunk. Délután pedig az erdőbe mentünk tűzifát hozni, vagy mást dolgoztunk. A megbízhatatlanok pedig egész éjjel dolgoztak a rajvonalon.

S ez így ment egészen márciusig, amikor is pótlást kaptunk Szabadkáról, és többen lettünk. Január 10-e körül engem és a Klonka Sándort kiválasztottak rohamtanfolyamra. Minden nap le kellett menni a hegyről az ezredparancsnoksághoz, ahol egy zászlós tanított bennünket a kézigránát kezelésére és dobálására. Este pedig újból följöttünk a századhoz. Egyik reggel, amikor éppen indultunk lefelé, az orosz erősen elkezdte a mi századunk körletét ágyúzni, mi azonnal

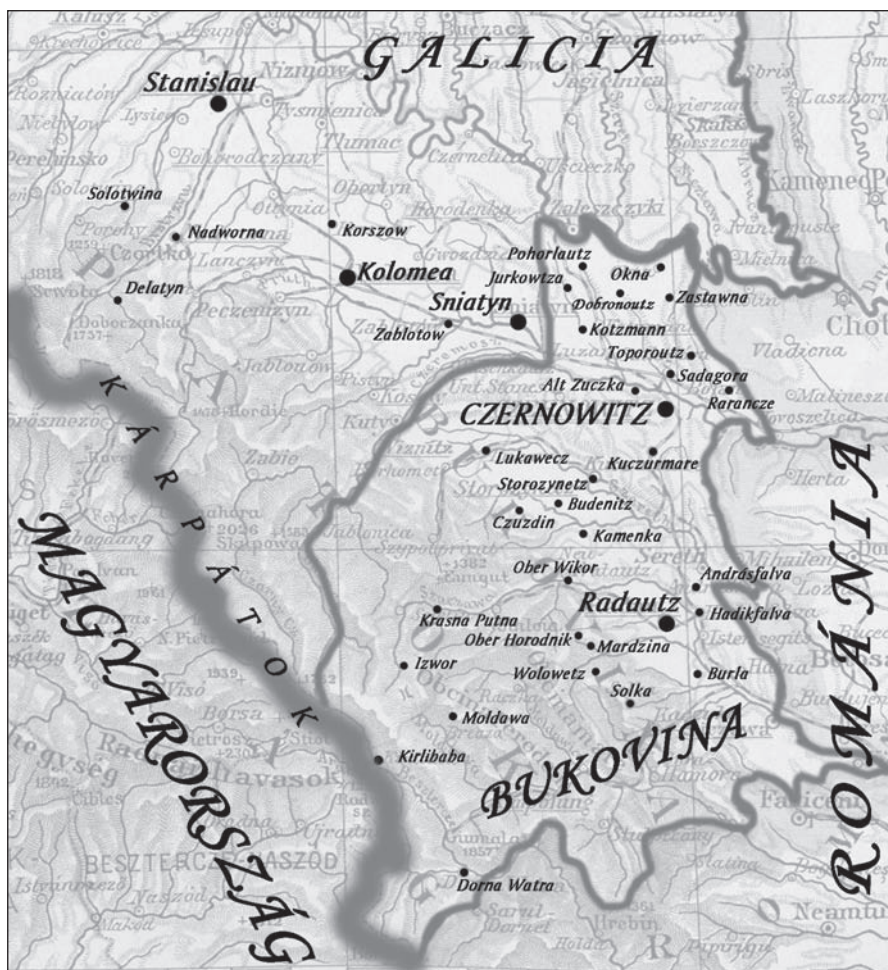
elbújva csak hallgattunk, de az ágyútűz egyre erősebb lett, úgyhogy egész pergőtűz lett belőle. Srapnelok, gránátok robbantak fölöttünk és körülöttünk, egy gránát mellettünk becsapott az egyik géppuskaállásba, a géppuskát szétütötte, és három ember megsebesült, de csak könnyebben. Az egyik őrszemünk, Stimac András, aki az egyik lőrésnél állt nem messzire tőlem, még rágyújtott egy cigarettára, abban a pillanatban egy gránát keresztülszakította a földet, a lőrés faburkolatát, és benne robbant fel, a szerencsétlent ezer darabra tépve. Két óra hosszat tartott ez a pokoltánc, végre kicsit alábbhagyott. Mi aznap nem mentünk a rohamtanfolyamra. Másnap lent a rohamtanfolyamon éles kézigránát-dobálást gyakoroltunk. Az ezredparancsnoksággal szemben levő hegy oldalában volt egy darab rajvonal építve, előtte drótakadály, és az előtt pedig mesterséges gránát-tölcsérek. Mi a gránát-tölcsérekbe bújunk, szám szerint vagy harmincan, közöttünk a zászlós is.

Univerzál gránát, amit dobálni akartunk, mindegyikünk kezében volt egy darab. Ez a gránát 10 centiméter hosszú, sárga rézgránát, amit kézből is lehet dobni, de lehet puskából is kilőni. Robbanóereje igen nagy, az oldalán volt egy vaskampó, ami a puskából való kilövésnél kellett. Egyenként kezdték a dobálást a gránát-tölcsérekből a rajvonalba. Volt, aki beledobta, némelyik meg a rajvonal elé esett, ekkor mindannyian lehúzódtunk, nehogy kárt tegyen bennünk. Amikor reám került a sor a dobásban, én is kihúztam a gyújtózsínort, és a rajvonal meg köztünk elhúzódo két méter magasságban levő tábori telefondrótokon keresztül akartam dobni, de a gránát oldalán levő kampó beleakadt a telefondrótba, és ott sistergett majdnem a fejünk felett. Mi meg voltunk rémülve, no ha most nem csap agyon bennünket, akkor sohasem. Végre óriási durranással elrobbant, de szerencsére a hátunk mögé szórta a szilánkjait. Amikor a meglepetéstől magunkhoz tértünk, a zászlós azt kérdezte, hogy ki dobta ezt a gránátot. Én azonnal jelentkeztem. Nem szólt mást, csak hogy azonnal pakoljak össze, és menjek vissza a századhoz. Persze az én Sándor komám se akart maradni, és amikor őreá került a sor a dobásban, ő meg bal kézzel dobott. Őtet is elzavarta. Még láttuk, hogy jöttek az ezredtelefonisták, és az elszakított három vagy négy tábori vezetőket kezdték csinálni. Mi pedig ketten ballagtunk fölfelé, nevetve azon, hogy hamar kitanultuk a rohamtanfolyamot. Így nem lett belőlünk rohamista.

A hideg még mindig nagyon erős volt. A századparancsnokunkat, Baranyai Ferenc főhadnagyot felváltotta Kovács János hadnagy, csendes, jó, de szigorú ember volt. Egyszer a rajvonalban tartottunk lögyakorlatot a lőrésen kifelé, a két drótakadály közé. A mi drótakadályunk előtt voltak csonka fenyőtörzsek, amiket a gránát kettétört, és az álló fenyőtörzseken vastagon állt a hó. Azt a havat kellett keresztüllőni. Minden honvéd öt lövést adott le rá. Én az első lövésre a hó szélét söpörtem le, a második lövésem keresztüllukasztotta a havat, mire az öszeesett. A századparancsnok, aki a szomszéd lőrésen figyelte, odajött hozzám,

megkérdezte, hogy mi a nevem, és hogy mi a nemzetiségem. Én megmondtam neki, mire ő kivette a cigarettatárcáját, és átnyújtott 10 db Hölgycigaretta. Az egész századból én egyedül kaptam. A harc tér aránylag csendes volt. Néha történt tüzési párba. Néhol kisebb katonai vállalkozás vagy járőrharc, de a mi munkánk csak a rajvonal minél jobbani kiépítése, az őrszolgálat fönntartása és a fabeszerzés volt.

(Folytatjuk)

Galícia – Bukovina

(Forrás: Az Osztrák–Magyar Monarchia története írásban és képen)

*A Kőasszony nevű szikla a Jakobeny és Kirlibaba közötti úton
(Forrás: Az Osztrák–Magyar Monarchia története írásban és képben)*

BODOR ANIKÓ HALÁLHÍRÉRE

*Elment a madárka,
Üres a kalitka,
Mind azt fújdogálja,
Visszajő tavaszra.*

*Ha tavaszra nem jő:
Búzapirulásra,
De ha akkor sem jő:
Tudom, sohasem jő.*

Bodor Anikó halálával a vajdasági magyar etnomuzikológia, a délvidéki folklórkutatás legmarkánsabb alakja távozott közülünk 2010. július 9-én. Az utolsó tudós kutató szállt sírba a zentai temetőben abból az entuziaszta csapatból, amely elhivatottan és roppant erudícióval indult az 1960-as években begyűjteni a Bácskában és a Bánátban, meg a hajdani Jugoszlávia más magyarlakta vidékein a még megmaradt magyar népi dallamokat, az énekek kísért tudást, az énekekben őrzött emlékezetet. Tudós volt, de a felénk ismeretlen fajtából, a szerényebbek közül való. Pedig olyan szakmai képzettséggel és főleg tapasztalattal felvértezve vállalta a népzene gyűjtő- és népszerűsítő munkát, hogy sokáig nem tud majd a helyébe lépni senki. És alázattal tette a dolgát széles e hazában: önzetlenül segített tudós kollégát és kezdő, amatőr énekcsoportot egyaránt. Egy szent cél lebegett szeme előtt: mindent megtenni a magyar népdalért, a tiszta forrásból fakadó magyar folklórért ezen a szülőföldünkül kapott Dél-Alföldön; gyűjteni és továbbadni: közléssel, énekcsoportok vezetésével, szakértelemmel megírt, tudományos apparátussal ellátott könyvek publikálásával, dokumentálással. Egy vajdasági magyar népdalarchívum megteremtése volt a célja, amelyben egyaránt helyet kapnak az altatók és kiszámolók, a szerelmi és tréfás dalok, a katonadalok és betyárballadák, a virrasztóénekek és recitatív népi imádságok. És szülővárosát, Zentát, az ottani kisebbnek is mondható múzeumot tette meg tevékenysége központjává, mert számára – a nagyvilágot bebarangolt vándor számára – nem volt fontos a másik két bácskai nagyváros talmi és mulandó ragyogása. Lehet, hogy nem is hívták oda.

Bodor Anikó (Zenta, 1941) zentai társaival: Burány Bélával, Tripolsky Gézával, Fábri Jenővel, Bodor Gézával olyan vállalkozást tett, hogy begyűjti a XX. század második felének elején mindazt, ami még Kálmány Lajos XIX. századi szedegetéséből megmaradt élni, illetve Kiss Lajos 1940-es években végzett gyűjtőmunkáját próbálja gazdagítani. A Zentai Füzetek sorozat folklórkiadványai je-

lentik az első nagy vajdasági nekibuzdulást az itteni népköltészet mentése és köz-zététele terén. Bodor Anikó 1977-ben *A Tiszából a Dunába folyik a víz* címmel egy népdalvetélkedő (húsz bácskai és bánáti település) dalaiból állította össze azt a gyűjteményét, amely sokáig mindenkinek kézikönyve lett, aki a népdalaink iránt érdeklődött. Ugyanabban az évben látta el dallamrendi mutatókkal és dal-lamjegyzetekkel a *Hallották-e hírét* című pásztordalokat, rabénekeket, balladákat tartalmazó Hagyományaink sorozat VIII. könyvét, amelyet Burány Béla jegyez.

Az egykori jóhírű újvidéki Hungarológiai Intézet nagy vállalása volt A Ju-goszláviai Magyar Népzene Tára című sorozat terve, amelynek kéziratait sorra Bodor Anikó gondozta, a jegyzeteket is ő készítette, s tette közzé Kiss Lajossal *Gombos és Doroszló népzeneje* (1982), *Az aldunai székelők népdalai* (1984), szintén a Kiss Lajos-gyűjtést gazdagítva a 3. kötetet *A drávaszögi magyarok da-lai* (1989), és ugyancsak Kiss Lajossal *A szlavóniai szigetmagyarság népdalai I.* (1990) címmel az egyes köteteket. Szép tervünk volt, amelyet haláláig dédel-gettünk, hogy elkészítjük a Kupuszinai népdalok című könyvet is, ugyancsak a Kiss Lajos hagyatékában maradt dalok és az azóta Bodor Anikó és többünk által is megmentett népdalok, balladák gyűjteményeként – de immár csak álom maradt. Pedig, istenem, mennyire szerette a *Kurta farkú fecske* kupuszinai va-riánsát, meg a *De jó vóna soká élni...* dalainkat! És meg is lelte a mi palóc gyökereink népzenei örökségét pl. az egykor volt gyertyatánc dallamában, csak éppen nem futotta már a reá kimért időből a tanulmány megírására.

Nagy tervezete, a négykötetes vajdasági magyar népdalkincs publikálása 1997-ben kezdett megvalósulni. Az újvidéki Forum Könyvkiadó indította azt a sorozatot több hazai és magyarországi támogatással, amelynek címe *Vajdasági magyar népdalok*. Sajnos, immár csak a szűkebb, de dallamokban olyannyira gazdag szülőföld énekanyagát tartalmazza. Az első kötet a *Lírai dalok* alcímet viseli, amelyben katonadalok, a hétköznapi dalok, valamint szerelmi, tréfás és egyéb dalokként jelzett népköltészeti alkotások kaptak helyet. „Tervezett sorozatunk célja, hogy Vajdaság magyarságának romlatlan népzenei hagyományából tegyen közzé minél többet. Célja elsősorban a népszerűsítés, de a tudományos igényeknek is iparkodik eleget tenni” – írja az első könyv Előszavában Bodor Anikó. S itt teszi közzé a Vajdasági népzenei gyűjtések előtörténetéről szóló beszámolóját is, melyben Bartókot, Kiss Lajost, Király Ernőt, Penavin Olgát, Matijevics Lajost, Tóth Ferencet, Székely Máriát említi kutatóként, gyűjtőként. Nem feledkezik meg azonban Garay Ákosról, Újváry Zoltánról, Paksa Katalin-ról, Olsvai Imréről sem, akik szintén kutattak vidékeinken a XX. század folya-mán. Külön érdeme a Közreadás szempontjai résznek, amelyben szól a kutatott településeken meglett népdalok nyelvjárásáról is, hiszen így a dialektológus is haszonnal olvasgathatja a kiadványokat. A sorozat második kötete *Vajdasági magyar népdalok II.* (1999) válogatott balladákat, betyár- és pásztordalokat ad

közre 205 variánsban, két hangkazetta kíséretében. A harmadik kötet (2003) a párosítók, lakodalmások, szerelmi dalok alcímet viseli, 226 dallam 600 körüli változatát hozza, s egy CD is járult hozzá: „Kihalófélben lévő zenefolklórunk legsérülékenyebb része a népi előadás. A teljesebb megismerés érdekében ehhez a kötethez is készítettünk hangzó mellékleteket stílusos népi előadásban ... Népzenekedvelő ifjúságunk számára ezek jelentik a hangzó élményt, amely nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a dalokat hiteles népi hangvétellel szólaltassák meg.” A Bevezető új, értékes hozadéka a *Vajdasági népzenei dialektusok* c. alfejezet. A *Vajdasági magyar népdalok* negyedik kötetének (2008) énekes népi gyermekjátékok alkotják az anyagát. Ez az óvodai és iskolai oktató-nevelőmunkához rendkívül fontos, mintegy 800 oldalas, vaskos kiadvány jelenti a szintézisét mindannak, amit eddig ebből a témakörből Vajdaságban megjelentettek. Bodor Anikó a könyv elején ismerteti is a vajdasági népi gyermekjáték-kutatás rövid történetét, s így a vajdasági néprajzkutatás-történet egy szegmensét összefoglalva kínálja olvasónak s kutatónak egyaránt. A bevezetőben emellett a játékdalok általános jellemzőit, a szövegeket, a játék mozgásanyagát egyaránt bemutatja.

A vajdasági magyar népdalok negyedik kötetének elején említi a szerző, hogy a gyűjtött anyag örvendetes szaporulata következtében sorozata ötkötesre bővül, s az utolsó az énekes népszokásokat tartalmazza majd. Ezt azonban már Bodor Anikó nem tudta megvárni. De mindannyian reméljük, hogy a negyedik könyv kiadói, az újvidéki Forum Könyvkiadó és a zentai Vajdasági Magyar Művelődési Intézet nem hagyja töredékében a vajdasági néprajzkutatás legsikeresebb és legértékesebb eredményét.

A vajdasági magyar néptáncosok és népdalénekesek, zenészek seregszemléje, a Gyöngyösbokréta és a Durindó bíráló bizottságának állandó tagja volt Bodor Anikó, aki biztatva bírált, rajongva dicsért, nevetve örült minden szép dallamnak, új felfedezésnek, megismerésnek. Őrangyala volt ő a mi népdalainknak. De már idén nem tudott ott lenni a péterrévei találkozón. Súlyos és hosszú betegségében is éberén figyelte a történeteket népdalcsoportjaink, népdalkórusaink háza táján. Mindannyian bízunk erejében, töretlen élni akarásában, hogy továbbra is örökké tetre készen segítsen, irányt mutasson. Önzetlen munkásságát csak akkor tudjuk igazán megbecsülni és megköszönni, ha nem hagyjuk, hogy a Vajdaságban elnémuljon a magyar népdal.

Silling István

E SZÁMUNK SZERZŐI

- Dr. A. Sajti Enikő egyetemi tanár, SZTE, BTK, Történeti Intézet, Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék, Szeged
- Dr. Barcsi Tamás egyetemi tanársegéd, PTE, BTK, Filozófia Tanszék – Egészségvédelmi Kar, Pécs
- Dr. Bene Annamária egyetemi docens, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
- Dr. Besenyi Sándor szociológus, az Értelmiség Szabadegyetem igazgatója, Szeged
- Binder Richard doktorandusz, PTE, BTK, Történelem Tanszék, Történelem-Filozófia Doktori Iskola, Pécs
- Dr. Natal'ja Alekszandrovna Bondarenko egyetemi docens, Puskin Nyelvtudományi Intézet, Moszkva
- Bordás Attila nyugalmazott okleveles mérnök, Verbász
- Csorba Béla főlektor, Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék
- Galambos Attila egyetemi hallgató, PTE, BTK, Filozófia Tanszék, Pécs
- Gruber Enikő doktorandusz, ELTE, BTK, Művelődéstörténeti Tanszék, Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest
- Janovics Mária mesterfokozatos egyetemi hallgató, Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék
- Kozma József (1897–1967)
- Dr. Kovács Rácz Eleonóra egyetemi docens, Újvidéki Egyetem, BTK, Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék, Újvidék
- Móra Regina magyartanár, tanársegéd, Miloš Crnjanski Általános Iskola – Óvóképző Főiskola, Szabadka
- Ninkov Kovacsev Olga múzeumi főtanácsos, Városi Múzeum, Szabadka
- Ökrész Károly helytörténeti kutató, a Helytörténeti Múzeum tiszteletbeli elnöke, Temerin
- Dr. Petrik Emese magyartanár, Politechnikai Középiskola, Szabadka
- Dr. Draginja Ramadanski egyetemi docens, Újvidéki Egyetem, BTK, Szlavisztika Tanszék, Újvidék
- Roginer Oszkár doktorandusz, PTE, BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Pécs
- Dr. Silling István egyetemi rendes tanár, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka
- Törteli Telek Márta magiszter, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka

TÁJÉKOZTATÓ

Kérjük szerzőinket, hogy a *Létünk*be szánt írásaikat elektronikus formában: doc. formátumban juttassák el szerkesztőségünk (letunk@forumliber.rs) vagy a főszerkesztő címére (erikazambo@eunet.rs); mágneslemezen vagy e-mailben, csatolt fájlként. Tanulmányaikhoz rövid, magyar nyelvű tartalmi összefoglalót, illetve legalább öt kulcsszót illesszenek.

A beérkezett tanulmányokat lektoráltatjuk. A további kapcsolattartás megkönnyítése érdekében (külön mellékletben) tüntessék fel elérhetőségüket: postai és e-mail címüket, telefonszámukat és (a szerzői névsorba) személyes adataikat: akadémiai fokozat(ok), család- és utónév, beosztás(ok), munkahely(ek), helység(ek).

A tanulmányok és az ábrák szövegében egyaránt Times New Roman betűtípust alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 12 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (valamint az esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 10 pontos. Kérjük, hogy a szövegszerkesztés során kerüljék a felesleges technikai eljárásokat (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk). A táblázatok szerkesztésekor vegyék figyelembe kiadványunk eddigi gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptérkör méretét. Kérjük a szerzőket, hogy az ábrákat, diagramokat ne illesszék a szövegtestbe, hanem mellékletként, a beillesztés helyének pontos jelölésével küldjék el.

A sorok száma másfeles sorközzel oldalanként legfeljebb harminc. A szövegben ne szerepeljenek indokolatlan sorkihagyások. A szerző neve (normál betűtípus) és a dolgozat címe (**FÉLKÖVÉR NAGYBETŰ**) a szöveg elején áll középzárt helyzetben. A dolgozatnak a tudományos jelzet, illetve az angol nyelvű cím beillesztése miatt nem lehet egysorosnál hosszabb főcíme, s kérjük szerzőinket, hogy mellőzzék az alcímeket. A közcímek írásmódja: NAGYBETŰ. A szövegeket – indokolt esetben – a decimális rendszer segítségével tagolhatják (a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett arab számokkal: 1., 2., 1.1., 1.2. etc.). A *Szemle* rovatban közölt recenziókhöz és ismertetőkhöz nem járul összefoglaló és kulcsszavak sem. Könyvrecenzióknál az ismertetett könyv adatait az első bekezdésben közöljük. A konferenciabeszámolók esetében a szövegegész tájékoztat a rendezvény jellegéről, adatairól. A szövegen belül a *könyv- és kiadványcímeket dőlt (italic)* betűvel emeljük ki. Semmilyen más kiemelést nem alkalmazunk. A szövegek közötti hivatkozásokat zárójelbe tesszük (a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza). A szövegek közötti hivatkozások formája a következőképp alakul; teljes mű esetén:

(IMRE 1996), annak egy részlete esetén: (IMRE 1996: 33–40). Többkötetes mű esetében: (GYÖRFFY 1.: 37–159). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó mű esetén: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

A tanulmány végén megadott irodalomjegyzék szorítkozzon a hivatkozott szakirodalomra a következő lehetséges formákban:

IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen.

HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.

CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.

KÁZMÉR Miklós – VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969. NytudÉrt.* 70. Budapest.

A közismert és a szerző által gyakran hivatkozott kiadványoknak széles körben elterjedt rövidítéseit is használhatják: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. Az egyes szakirodalmi tételek betűrend, azonos szerző munkáin belül pedig időrend szerint követik egymást.

Kérjük a szerzőket, hogy végjegyzeteket egyáltalán ne, lábjegyzeteket is csak indokolt esetekben alkalmazzanak. A lábjegyzetek ne tartalmazzanak szakirodalmi hivatkozásokat!

A szerkesztőség

INFORMACIJA

Mole se autori da svoje tekstove koje nameravaju objaviti u časopisu *Létünk*, dostave uredništvu (letunk@forumliber.rs) u formatu doc. ili na elektronsku adresu glavnog urednika (erikazambo@eunet.rs) na disketi ili kao atačment. Uz rad treba dostaviti kratak rezime na mađarskom jeziku i najmanje pet ključnih reči.

Prispeli radovi se lektorišu. U interesu lakše komunikacije sa autorima molimo da se (u posebnom prilogu) naznači: poštanska i e-mail adresa, broj telefona i lični podaci: akademska titula, prezime i ime, zvanje, radno mesto i sedište.

U tekstu studije i tekstualnom delu slike se podjednako koristi font Times New Roman. Veličina fonta u tekstualnom delu je 12, dok je u tabelama, u natpisima slika (kao i u eventualnim fusnotama i literaturi) 10. Molimo da se prilikom uređivanja teksta zanemare tehnički postupci (npr. tabulator i upotreba razmaka među slovima, umesto toga preporučuje se korišćenje uvlačenja ili upotreba tabele). Kod uređivanja tabela treba uzeti u obzir dosadašnju praksu, obrasce i način preloma našeg časopisa. Mole se autori, da slike, dijagrame ne ugrađuju u tekst, već da ih pošalju kao priloge uz tačno obeležavanje mesta gde se oni trebaju umetnuti.

Broj redova po strani može biti najviše 30, uz prored od 1,5. U tekstu ne treba da bude suvišnog preskakanja redova. Ime autora (ispisana fontom Normal) i naslov rada (**BOLDOVANIM VERZALOM**) stoji na početku teksta, centrirano. Rad, zbog naučnog obeležja, odnosno zbog ubacivanja naslova na engleskom, ne može imati glavni naslov duži od jednog reda a mole se autori da ne koriste podnaslove. Naslovi odeljaka u radu se pišu VELIKIM SLOVIMA. Tekstovi se zbog preglednosti mogu raščlaniti decimalnim sistemom (na početku pasusa koji otvara odeljak treba upisati arapske brojeve: 1., 2., 1.1., 1.2. itd.). Uz recenzije i prikaze koji će se objaviti u odeljku pod nazivom Prikazi ne idu ni recenzije niti ključne reči. Kod recenzija podaci prikazane knjige se daju u prvom pasusu. U slučaju kada se vrši prikaz naučnog skupa, ceo tekst upućuje na odlike i podatke konferencije. U okviru samog teksta *naslovi knjiga i izdanja* se ističu italikom. Nikakvi drugi načini isticanja se ne koriste. Pozivanje na literaturu se u tekstu stavlja u zagradu (potpuni opis se daje na kraju rada u okviru spiska literature). Forma pozivanja na literaturu u tekstu je sledeća: u slučaju celokupnog dela: (IMRE 1996), kada se poziva samo na delove (IMRE 1996: 33–40). Ukoliko se radi o izdanju u više tomova (GYÖRFFY 1.: 37–159). U slučaju kada se pozivate na dela istog autora izdatih iste godine: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

Na kraju rada spisak literature treba da sadrži samo ona stručna dela na koje se autor poziva u svom radu, i to u sledećoj formi:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen.
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós – VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969. NytudÉrt.* 70. Budapest.

Mogu se upotrebiti i skraćenice za dela koja su opšte poznata ili na koje se autor često poziva: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNy (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) itd. U okviru literature dela treba da su poređana prema azbučnom redu autora, a u slučaju istog autora po hronološkom redu.

Mole se autori, da beleške na kraju rada uopšte ne koriste, a fusnote samo u slučajevima kada je neophodno. Fusnote ne treba da sadrže pozivanje na literaturu!

Uredništvo

(Ford. A. E.)

STYLE SHEET

All authors are requested to send their papers to t Létünk in electronic form: send it in doc. formation to the address of editorial office (letunk@forumliber.rs) or to the general editor's address (erikazambo@eunet.rs) on magnetic disk or in e-mail as an attached file. Write a short summary of the content in Hungarian and at least five keywords.

The studies sent in will be read and edited linguistically. Please indicate your name and address attached for further contact : address, e-mail address, telephone number and other personal data (in the line of the author's name): academic degree, surname and last name, status, workplace.

We use Times New Roman type in the studies and diagrams (picture, illustration, figure). The font size of the main text is 12. For tables, schemes and diagrams (footnotes, bibliography) font size 10 is used. Try to avoid the unnecessary technical procedures (using tabulators and space in formatting. Instead we suggest using indent and tables.) In tables the practice of our paper till now is continued. Please do not insert diagrams into the text, send them as attachments, marking the place where to insert.

The number of lines are (at most) thirty in a page with one and a half line spacing. There should not be space between the lines. The author's name (normal type) and the title of the study are (**BOLD UPPER CASE**) in front of the text in the centre. The main title can not be longer than one line because of the academic title and the English title of the study. We would like to ask the authors to avoid subtitles. Titles are in BIG LETTER-UPPER CASE. The text can be divided in the decimal system (with Arabian numbers 1., 2., 1.1., 1.2. etc inserting at the front of the paragraph) if justified. Reviews and information published in the *Szemle* column do not have summary or keywords. In case of book review the data of the book are provided in the first paragraph. In reporting a conference the text gives general information about the program. In the text the *title of books and issues* (in *italics*) are highlighted. The reference in the text is in brackets (the whole description is at the end of the text in the bibliography). The form of the reference is the following : in case of a whole book: (IMRE 1996), in case of part of the book: (IMRE 1996: 33–40). In case of book consisting of more than one volume (GYÖRFFY 1.: 37–159). Using several publications work from a given author published in the same year: (SZEGEDY-MASZÁK 1980a), (SZEGEDY-MASZÁK 1980b: 30).

The bibliography at the end of the study refers to the literature in the following form:

- IMRE László 1996. *Műfajok létformája XIX. századi epikánkban*. Debrecen.
- HANSÁGI Ágnes 2007. Tévelygések az irónia irányába. 1845 Eötvös József: A falu jegyzője = Szegedy-Maszák Mihály – Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története II. 1800-tól 1919-ig*. Budapest, 258–272.
- CSÁKY S. Piroska 2008. Humanista könyvtárakról, olvasási szokásokról = *Létünk* 4. 29–41.
- KÁZMÉR Miklós – VÉGH József szerk. 1970. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969. NytudÉrt.* 70. Budapest.

Widely used abbreviations of well known publications are often used by authors: ÚMIL (Új Magyar Irodalmi Lexikon), MNY (Magyar Nyelv), ItK (Irodalomtörténeti Közlemények), ÉKsz. (Magyar értelmező kéziszótár) etc. Items of the bibliography should be in alphabetical order, in case of the same author's work should be in chronological order.

Authors are requested not to use endnotes and footnotes only if justified. The footnote should not contain the reference.

Editorial office

(Ford. J. M.)